

Ötöröny vonzásában

ÖTTORONY VONZÁSÁBAN

Dolgozatok
a Csorba Győző Könyvtár
Helyismereti Gyűjteményének
műhelyéből

1.

Csorba Győző Könyvtár
Pécs, 2014

CSORBA GYŐZŐ KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI 2.

Sorozatszerkesztő:
Szabolcsiné Orosz Hajnalka

Szerkesztette:
Kerekes Imre

Munkatársak:
Gyánti István, Kiss Zoltán, Kisszabóné Trapl Ivett, Zóké né Bozsik Anna

Kiadja a Csorba Győző Könyvtár
Felelős kiadó:
Szabolcsiné Orosz Hajnalka

ISBN 978-963-9043-08-4
ISSN 2064-3616

© Szerzők
© Szerkesztő
© Csorba Győző Könyvtár

Tartalom

Köszöntő (Szabolcsiné Orosz Hajnalka)	7
Horváth István A rétgazdálkodás a Pécsi Papnevelő Intézet uradalmában 1736 és 1875 között	9
Mendöl Zsuzsanna Házfalak őrizte sorsok. A pécsi Megye utca 17. számú ház építéstörténete	23
Pap Dávid Zoltán A pécsi újságírás első évtizedei (1832–1862)	39
Tengely Adrienn A katolikus autonómiai képviselők megválasztása a Pécsi Egyházmegyében 1897-ben	49
Gyánti István „Baranya vármegye és a Dunántúl első napilapja”. A Pécsi Napló indulása és fejlődése a századfordulóig (1892–1902)	58
Kiss Zoltán Írástudók szóharcai. A Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusa Pécssett	76
Bene Krisztián Napóleon katonái Baranyában. A pécsi francia emlékmű története	89
Kerekes Imre Egy pécsi napilap, a Dunántúl története (1911–1944)	103
Tengely Adrienn „A jó könyv – levél a jó Istentől”. A katolikus hitbuzgalmi társulati könyvtárak a 20. század első felében Pécssett	116
Árvai Tünde Ifjú Dobó Katicák a haza szolgálatában. Leányleventék munkája Pécssett és Baranyában	127
A kötet szerzői	143

Köszöntő

A *Csorba Győző Könyvtár kiadványai* című sorozatunk könyvtártörténeti darabját még le sem tehettem az olvasó, máris új kötettel jelentkezünk. Ezúttal a történettudomány köréből érkeztek tanulmányok, melyek sok szállal kötődnek Helyismereti Gyűjteményünkhöz. A megye történelmének kutatásához nyugodt körülményeket biztosító műhelyből kerültek ki e tanulmánykötet dolgozatai, amelyek hozzájárulhatnak múltunk jobb megismeréséhez.

A Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye évtizedek óta szisztematikusan, teljességre törekedve gyűjti a „tájanyagot”, azaz minden olyan dokumentumot, amely a történelmi Baranya megyével kapcsolatos. A helyben használható könyvek, napi- és hetilapok, folyóiratok és a többes aprónyomatvány-gyűjtemény biztos hátterét jelentik a helytörténeti kutatásoknak. Csak néha-néha lép elő a reflektorfénybe a könyvtár, olyankor, amikor könyvkiadásra vállalkozik. Az *Öttorony vonzásában* az egyik első címe a remélhetőleg hosszú listává bővülő könyvsorozatnak. Ahogyan Pécs vonzza magához a megye falvait, városait, úgy próbál vonzó megjelenési környezetet biztosítani a Csorba Győző Könyvtár a megye tudományosságának. A kötet szerzői a könyvtár jelenlegi és egykori munkatársai mellett az egyetemi-főiskolai szférából kerültek ki. Érdeklődésük szerteágazó, a gazdaságtörténettől a sajtótörténetig, az építészet helytörténeti vonatkozásaitól a levéltanig terjed. Találkozhatunk a tanulmánykötetben Napóleon katonáival, dualizmus kori pécsi polgárokkal, a helyi sajtót megteremtő hírlapírókkal, egyházi emberekkel és vallástagadó értelmiségiekkel. Fogadják őket akkora figyelemmel, amekkorára szellemi erőfeszítés sodorta őket e könyv lapjaira.

Dr. Szabolcsiné Orosz Hajnalka
igazgató
Csorba Győző Könyvtár

A rétgazdálkodás a Pécsi Papnevelő Intézet uradalmában 1736 és 1875 között

A Pécsi Papnevelő Intézet uradalma 1736-ban jött létre a pécsi klérus török után visszacapott javainak felosztásával. A birtokot földrajzi elhelyezkedésének megfelelően két kerületre osztották fel Pécs határával. A várostól délre, a Baranyai-dombságon elhelyezkedő Alsó-kerülethez Szilvás, Szőke, Keszü, Kökény, Bosta és Kisdér helységek tartoztak, a várostól északra lévő Felső-kerülethez pedig a Mecsek-háton Orfű, Bános, Tekeres, Kovácsszénája, Husztót, Németszék, Barátúr, Hertelend, Bodolya, Egyházbér és Egerszeg.¹

A két terület eltérő földrajzi adottságaiból kifolyólag különböző vízrajzi jellemzőkkel rendelkezett. Az Alsó-kerületben minden településen volt legalább egy olyan jelentős vízfolyás, amely malmot hajtott meg. A patakok vízhozama azonban csekély volt, csak esős időben, ősszel és tavasszal működtek a malmok. A réteket nem veszélyeztette árvíz, a 1786-os I. katonai felmérés az Alsó-kerületben csak Keszü falu északi határát jellemezte mocsaras területként, ahol a község vízfolyása a Pécsi-vízbe torkollott.² Ezzel szemben a Felső-kerület falvai a Mecsek-hegységben gazdag vízhálózattal rendelkeztek, a patakok vízhozama is bőségebb volt, az itt épült malmok már egész évben működtek. Az Alsó-kerülettel ellentétben az 1733-as leírás szerint az itt kialakuló „hirtelen” és „sűrű esőzések, nagy záporok” után kialakuló áradások már mindegyik falu patak menti területeit veszélyeztették. Ilyen esetekben a patakokat kísérő rétek időlegesen víz alá is kerülhettek.³ Ugyanezt olvashatjuk a 19. század közepén a II. katonai felméréshez készített leírásban is: „a területen sok jelentéktelen patak ered, amelyek nyáron kiszáradnak, de nagy esőzésekkel előfordul, hogy pusztítóvá válva ömlenek a Szék patakba”.⁴

A rétek elhelyezkedése

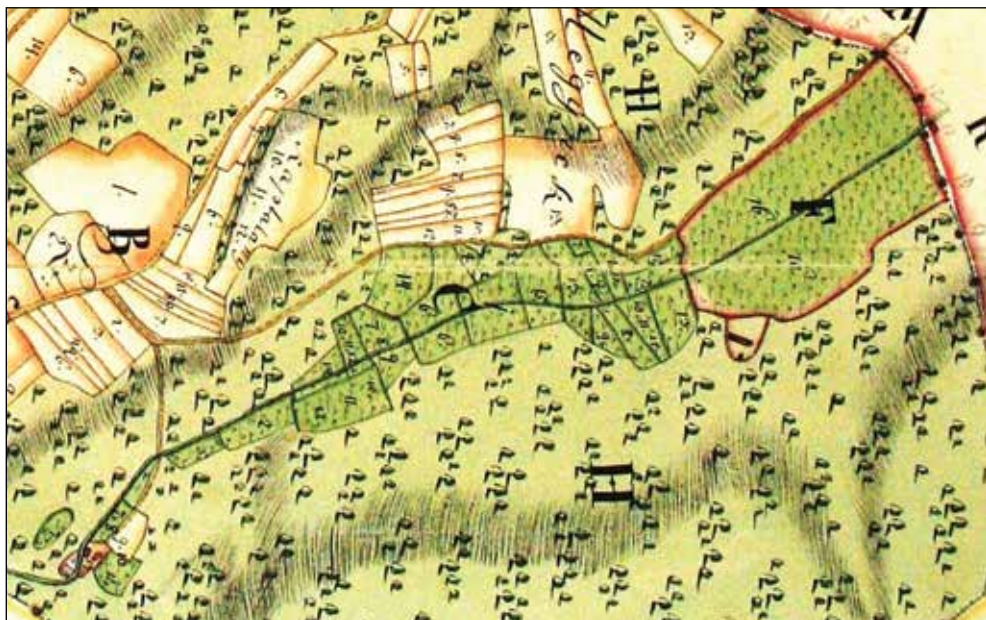
A rétek – melyeket elhelyezkedésük alapján három csoportba oszthatunk – nagy gazdasági jelentőséggel bírtak az állatállomány téli takarmányozása miatt. Az első csoportot a patakok és vízfolyások menti rétterületek jelentik, melyek minden község határában jellemzőek voltak. Mind az uradalom, mind a jobbágyok a 18. század elején a völgytalpakban, a vízfolyások mentén kezdték meg ezek kialakítását, majd erdőirtással a hegy- és domblábak felé gyarapították. (1. ábra)

¹ Horváth 2006, p. 77–95.

² T. Mérey 2004, p. 59.

³ Fricsy 1979, p. 151–204.

⁴ T. Mérey 2007, p. 31.

1. ábra. Az egerszegi vizes rétek 1782-ben: a térképen sötétzöld színnel és C betűvel jelölt jobbágyi és F betűvel jelölt uradalmi rétek a patak mentén helyezkedtek el nagyrészt az erdő között, az utóbbi a völgytalp jobb fekvésű, kiszélesedő részében
(Készítette: Duplater Antal)

2. ábra. A sötétzölddel jelölt bánosi irtásrét erdővel körülvéve 1782-ben
(Készítette: Duplater Antal)

A második csoportot a vízfolyásoktól távol eső területeken, magasabb térszíneken kialakított irtásrétek jelentik, melyek erdők mellett helyezkedtek el. Ezt láthatjuk például Egerszeg és Egyházbér határában, előbbiben az erdő és a szántóföldek között helyezkedett el a rét, utóbbi esetében pedig az erdő és a legelő között. Speciális a bánosi irtásrét esete, amit a településtől és minden mezőgazdasági művelés alá vont területtől messze, az erdő-ség kellős közepén alakítottak ki a 18. században. (2. ábra)

A harmadik csoportot a szállásrétek jelentették, melyek a felső-kerületi kétbeltelkes jobbágytelepülések esetében voltak jellemzőek. Ezek a rétek közvetlenül a település mellett helyezkedtek el, ahol a gazdasági épületek és télen az állatállomány is elhelyezésre került. Ezek egy része az első csoporthoz hasonlóan a vízfolyások mentén helyezkedett el, mint Bodolyán, Egerszegen és Hertelenden, másik részük viszont a vizektől távolabb esett, ezt láthatjuk Bánoson, Egyházbéren és Szakálon.

A rétek minőségi jellemzői

A réteket minőségük szerint Mária Terézia úrbérrendelete értelmében három osztályba sorolták: az I. osztályú réteken mindig lehetett sarjút kaszálni, a II. osztályú réteken olykor lehetett sarjút kaszálni, a III. osztályú területeken pedig egy évben csak egyszer lehetett kaszálni, vagyis nem termett meg a sarjú. A rétek minőségét alapvetően két tényező ronthatta: egyrészt ha a terület közvetlenül a vízparton feküdt vizenyős-mocsaras területen, akkor sásos szénát termett, amely nem volt alkalmas minden állat etetésére, másrészt pedig ha meredek domboldalon, rossz vízgazdálkodású területen feküdt, ahol a talaj nyár végére túlzottan kiszáradt, nem termett meg a sarjú. A birtok területén mindhárom osztály megtalálható volt, de a III. osztályú rétek voltak többségben.⁵

Az urbárium szerint az egyes osztályoknak megfelelő területnagyságban kellett a réteket kiadni a jobbágyoknak. Mivel az uradalom rétterületben nem tudta minden községben kiadni ezt, ezért a jobbágyok rétpótlékot kaptak, ami általában szántóföldet jelentett. Ez az Alsó-kerületben lévő falvak esetében volt jellemzőbb, ugyanis az itt lévő falvak határa szűk volt a meglévő lakosság számához. A Felső-kerületben már jobb volt a helyzet, igaz itt is voltak olyan települések, amelyeknek a határa még az 1000 holdat sem érte el, de a népesség itt jóval kisebb volt egy-egy faluban.

A rétek kiterjedése

Rétterülettel minden vizsgált község rendelkezett, de a nagyobb rétek a kiszélesedő völgytalpakban elhelyezkedő települések határában, így Keszüben, Egyházbéren, Németszéken, Barátúron, Hertelenden és Egerszegen alakultak ki. Az uradalom is elsősorban az említett települések határában alakította ki saját nagy kiterjedésű rétjeit. (1. melléklet)

A vizsgált időszakban a birtok területén a rétterületek gyarapodását tapasztalhatjuk, amelyet erdőirtással nyertek. A növekedés oka a jobbágyi rétek esetében a népességszám emelkedése, és ezzel a szükséges állatállomány gyarapodása volt,⁶ az uradalmi réteknél

⁵ Felhó 1970, p. 76–95.

⁶ PKL Sem. 41. Fasc. 4. No.

pedig a gyapjúkonjunktúra hatására fellendülő uradalmi juhászat nagymértékű növekedése indokolta ezt.⁷

Uradalmi rét kialakítására az első adatunk 1743-ból származik, ekkor a keszüi rét területén lévő erdő kiirtására adott utasítást az uradalom. Ugyanebben az évben a barátúri rét helyét is irtatta az uradalom,⁸ a későbbi évtizedekben pedig további irtásokkal gyarapította a már meglévő réteket.⁹ Az uradalomhoz hasonlóan a jobbágyoknak is lehetőségük volt arra, elsősorban a Felső-kerületben, hogy réteiket erdőirtással bővítsék.

A 18–19. század fordulóján, az első felmérések idején a birtok összterületének 9%-át, 2269,72 holdat hasznosítottak rétként. A Felső-kerületben 1782-ben a birtok 11%-a, 1658,91 hold volt rét. Elsősorban a dombsági jellegű, lankásabb lejtőkkel és szélesebb völgyekkel rendelkező falvak határában voltak nagyobb kiterjedésű rétek, a legnagyobb Hertelend rendelkezett (335,83 hold), mely messze meghaladta a többi falu rétterületét. A legkevesebb rét a leginkább hegyvidéki jellegű, meredek hegyoldalakkal és szűk völgyekkel rendelkező¹⁰ Orfű (62,29 hold), Szakál (70 hold), Bános (72,7 hold) és Tekerés (77,6 hold) határában volt. A többi község esetében 100–200 hold között változott a rétterület. Összterületéhez viszonyítva Németszék (23%) és Barátúr (21%) bírt a legnagyobb rétte-
rülettel, bár az előbbi esetében ez az adat bizonytalan, mivel a település felmérése nem teljes. Orfű (2%), Bános (4%) és Husztót (7%) rétterülete volt a legkisebb. A többi község esetében a rétek aránya 10–20% között mozgott.

A következő húsz év alatt, 1802–1805-re a Felső-kerületben a legtöbb településen tovább növekedett a rétek kiterjedése és aránya. A legnagyobb mértékben, mintegy 50–70 holddal Barátúron (191,45 holdról 226,14 holdra), Egyházbéren (116,66 holdról 185,83 holdra) és Egerszegen (149,06 holdról 200,41 holdra) nőtt a rétterületek nagysága. Egyedül a korábban a legnagyobb réttel rendelkező Hertelend esetében figyelhetünk meg csekély, 17 holdas rétterület csökkenést.

Az Alsó-kerületben a 18. század végén az összterület csupán 6,5%-át, 610,81 holdat hasznosítottak rétként, mivel itt a területek döntő többsége szántóföldi művelésre is alkalmas volt. Nagyobb rétterület csak ott jött létre, ahol a terület vízenyőssége folytán nem tudtak szántóföldi gazdálkodást folytatni. Ezt láthatjuk Keszü esetében, amely a kerületben a legnagyobb rétterülettel (282,70 hold, 14%) rendelkezett, ugyanis a község határának északi részén elhelyezkedő mély fekvésű terület a süllyedésszerű Pécsi-medence részét képezte, melyet három vízfolyás – a Pécsi-víz, a Kökényi- és a Keszüi-vízfolyás – is határolt.¹¹

Forrásainkból kiderül, hogy az Felső-kerületben a rétgazdálkodásnak jóval nagyobb szerepe volt, mint az Alsó-kerületben. Itt a 18. század végén csupán alig több, mint hatszáz holdat hasznosítottak rétként, míg a Felső-kerületben ez ekkor majd kétezer holdat tett ki. Ennek megfelelően a Felső-kerületben az egyes települések határában a rétek mérete átlag 100–200 hold volt, arányuk pedig 10–25% között mozgott, ezzel szemben az Alsó-kerületben ez csak 50–70 hold, illetve a terület 3–4%-a volt. Ennek okát abban kell látnunk, hogy a Mecsek-háton a domborzati és az éghajlati viszonyok kedvezőtlenebbek

⁷ PKL Sem. 255. Fasc. Contractusok könyve., PKL Sem. 126. Fasc. 244/1846.

⁸ PKL Sem. 156. Fasc. Tisztiszéki jegyzőkönyv 1743. január 27., február 3., március 10.

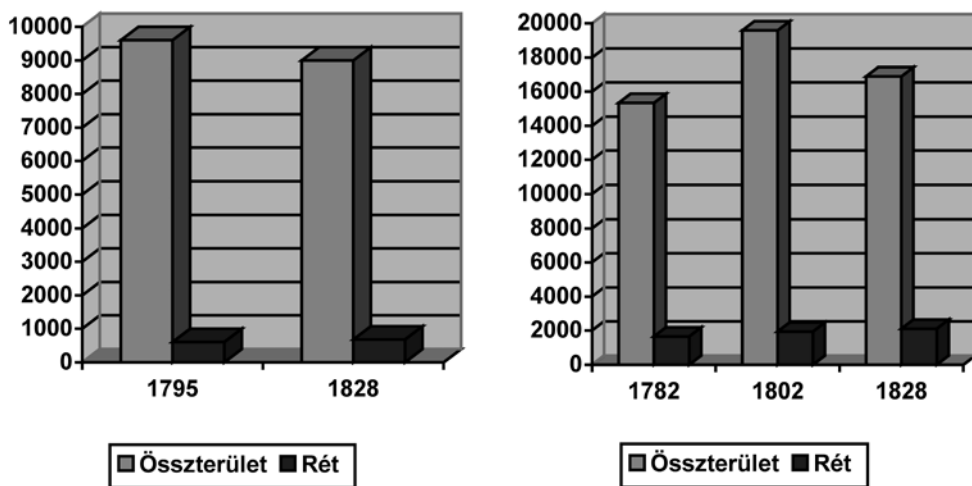
⁹ PKL PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1801. március 14., április 4., A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyvei 1774. május 14., 1775. április 22., 1782. május 18., 1799. május 4., 1800. április 29.

¹⁰ Lovász 1977, p. 60.

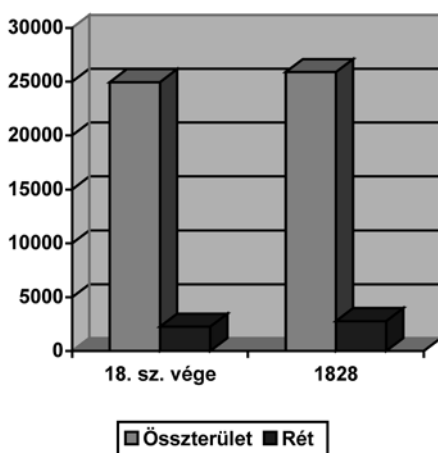
¹¹ Czigány–Lovász 2000, p. 31–42.

voltak a szántóföldi gazdálkodásra, ezért az állattartás jelentősége nagyobb volt. Az uradalom is itt telettette juhnyáját, ami nagy takarmányszükségletet jelentett, a jobbágyok pedig itt – a kevésbé eredményes szántóföldi gazdálkodást ellensúlyozandó – nem csak saját szükségletre, hanem kereskedelmi céllal is tenyésztettek igásállatokat.¹² Ezzel szemben az Alsó-kerületben – mint láttuk – a kedvezőbb földrajzi viszonyok miatt a szántóföldi gazdálkodás bírt nagyobb jelentőséggel.

Az 1828-as felmérésig eltelt mintegy harminc év alatt csak kisebb növekedést tapasztalhatunk mind a Felső- (2106,14 hold, 12%), mind az Alsó-kerület (675,54 hold, 7,5%) esetében. Ekkorra a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán a rétek elérték maximális kiterjedésüket, az összterület 10,5%-át, 2781,68 holdat hasznosítottak ebben a formában. (3. és 4. ábra)

3. ábra. A rétek kiterjedése az Alsó- és a Felső-kerületben

4. ábra. A rétek kiterjedése a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán

¹² OSZK Kézirattár Széchenyi-féle Descriptio ; Ruzsás 1964, p. 90.

A birtokelkülönözés idejére sajnos nem rendelkezünk teljes adatsorral. A meglévő adatok alapján a legjelentősebb rétterület növekedést Hertelend (337,79 holdról 479,83 holdra) esetében tapasztalhatjuk, minden bizonnyal azért, mert az uradalom itt telettette ekkor már háromezres juhnyáját, amely óriási takarmányszükségletet jelentett.

Az uradalmi rétgazdálkodás

A rétek elsődleges használatát az állatállomány téli takarmányozásához szükséges szénamennyiség megtermelése jelentette, amelyből természetbeli juttatásként az uradalmi tisztviselők is részesültek. A rétek másodlagos használatát jelentette, hogy a tavaszi időszakban, Szent György napjáig az uradalmi és saját réteiket legeltetésre használhatták a jobbágyok¹³ – utána már tilos volt a legeltetés, nehogy a szénatermés veszélybe kerüljön –, majd sarjúkaszás után ismét, mivel majd minden község legelő szűkében volt.¹⁴ Emiatt a rétek nagy gazdasági jelentőséggel bírtak, ezért azokat az uradalom intenzíven művelte, amely ritkaságnak számított a korban.¹⁵

Ennek legfontosabb elemét a terület tisztítása jelentette: az uradalom a vizes élőhelyet kedvelő fűzfák kivágására többször is utasítást adott, de a gyorsan növekvő bokrokat is gyakran irtatta, ezzel megakadályozva, hogy a terület visszaerdősüljön.¹⁶ Tavasszal a réteket az uradalom megboronáltatta, hogy a fű jobban nőjön, a mohát felszaggassák, illetve a vakondtúrásokat is elegyengessék.¹⁷ A rét természetes megújulását a szénatároló helyeken összegyűjtött pelyva, vagyis fűmag szétszórásával segítette. A biztosabb termés érdekében a réteket meg is trágyázták, vagy a cséplés után visszamaradt törekekkel javították a talaj minőségét.¹⁸ Szintén a rét minőségének javítását szolgálta, hogy amikor a tarack már any-

¹³ PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1832. március 17., 1833. április 20., 1834. április 19. ; PKL Sem. 216. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1846. március 21.

¹⁴ PKL Sem. 30. Fasc. 29/1790., 46. Fasc. 21-22/1816., 73. Fasc. 25/1830., 86. Fasc. 26., 143. No., 96. Fasc. 1070/1833., 106. Fasc. 20/1838., 127. Fasc. 17/1846. 161. Fasc. 12/1854., 178. Fasc. 12/1864., 184. Fasc. 15/1870., 186. Fasc. 13/1872.,

¹⁵ Wellmann 1989, p. 569–570., Ruzsás 1983, p. 346.

¹⁶ PKL Sem 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1768. április 18., 1800. április 12., április 26., 1802. április 10. ; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyvei 1775. április 5., 22., 1798. május 4. ; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1810. március 23., április 6.

¹⁷ PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1801. március 28., 1802. április 10., április 17., 1803. április 23. ; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyve 1805. március 23. ; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1816. április 13., április 20., 1817. április 12., 1821. március 31. ; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1836. április 9. ; PKL Sem. 214. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1845. április 19., 216. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1846. április 4.

¹⁸ PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1768. április 20. ; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyvei 1776. március 16., 1781. március 3. ; PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1800. április 5. ; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1841. január 2., 214. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1845. január 12., január 25., február 15., 217. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1847. április 24.

nyira elszaporodott, hogy felszántani sem tudták, akkor hajdinával vetették be azt, hogy az irtsa ki a gázt.¹⁹

A vízfolyások mentén elhelyezkedő réteken vízelvezető, lecsapoló és öntöző árkokat alakított ki az uradalom. Ezek létesítését a 18. századi és 19. század eleji nagymértékű környezet-átalakítási tevékenység tette szükségessé: elsősorban az erdőirtások, a legelők és a rétek feltörése, melyek következtében a természetes növénytakarójától megfosztott domboldalakon a lehullott csapadék gyorsan lefolyt, s ezáltal egyrészt felgyorsult az erózió, másrészt pedig a völgytalpakban a szállított hordalék feltöltötte a patakmedreket és így gyakori áradásokat okozott. Ezért egyre nagyobb területek váltak használhatatlanná. A tavaszi hóolvadásokat és a nyári zivatarokat, felhőszakadásokat követő áradásokról, és az általuk okozott károkról Haas Mihály 1845-ből így tudósít: „*hegyes vidékeink tudnillik nagyon kivannak téve az eső és hóvizeink rohanásainak és rombolásainak, úgy hogy némely helységekből a közjónak legnagyobb kárával az újabb időben sok földek, egész dűlők hagyatnak míveletlen. Így hogy többet ne említsek, megfosztattak ekképen nem régen a vaszszorgalmú baráturi németek földjeik egy harmadától.*”²⁰ Már a 19. század eleji összeírások idején is mértek fel Bánoson, Barátúron, Bodolyán és Szakálon ilyen víz által tönkretett szántókat, legelőket és réteket.²¹

E károk elhárítása érdekében lecsapoló és vízelvezető árkokat ásattak az uradalom völgytalpakban fekvő réteken. Ezek a vizenyős réteken a pangó vizek lecsapolását szolgálták, míg a meredek hegyoldalakkal rendelkező Felső-kerületben emellett a hirtelen lezúduló csapadék elvezetését is megoldották. Az uradalom mind az öt nagyobb rétvén – a kisebbeket bérbe adta²² – fokozatosan kiépítette az árkokat, a felmerülő szükségnek megfelelően. Ezek azonban a kiépítés után is egy folyamatos antropogén beavatkozást jelentettek a tájba, mivel az árkokat folyamatosan karban kellett tartani, a természetes feliszapolódást meg kellett szüntetni. Erre a munkálatra általában tavasszal a hóolvadást követő áradás elmúltával került sor, hogy a nyári időszakra már tökéletesen funkcionáljanak.²³

Az árkokra vonatkozó első adatunk 1768-ból származik, amikor az uradalom a baráturi rétvén lévő árkok tisztogatására adott utasítást.²⁴ Tehát ekkorra már több vízelvezető árok is volt a réten! Minden valószínűség szerint azért ebből a helységről származik az első adatunk, mert ez volt az a település, ahol a legnagyobb mértékben irtották az erdőt; tizennégy évvel később, 1782-re már eltűnt az erdő a falu határából. Ha az 1803-ban a helységről készült térképet alaposan megvizsgáljuk, akkor egy újabb okra is fény derül: a településen áthaladó, Hertelendet és Németszéket összekötő út az uradalmi réten keresztül egy töltésen haladt, ami a felette lévő rét természetes lefolyását akadályozta. A patakon épített híd vízáteresztő képessége valószínűleg nem tudta elvezetni a csapadékos időszak vízmennyiségét, és ezért kellett a réten több vízelvezető árkot ásni és azt a patakba vezetni. Mivel a 18. században kialakított árokrendszer már nem volt elégséges, ezért 1817-ben

¹⁹ PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1833. március 23.

²⁰ Haas 1845, p. 59.

²¹ PKL Térképtár. Bános (1802), Barátúr (1803), Bodolya (1803), Szakál (1802) helységek térképei.

²² PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyve 1774. ; PKL Sem. 149. Fasc. 347/1851., 164. Fasc. 9/1857.

²³ PKL KGLT. A Papnevelő Intézet Uradalmának Tisztiszéki jegyzőkönyve 1782. május 5., 1810. április 27., 1816. március 16., 1816. április 20., 1821. május 5., 1828. május 31. ; PKL Sem. 158. Fasc. A Papnevelő Intézet Uradalmának Tisztiszéki jegyzőkönyve 1836. április 9. ; PKL Sem. 164. Fasc. 166/1857.

²⁴ PKL Sem. 156. Fasc. A Papnevelő Intézet Uradalmának Tisztiszéki jegyzőkönyve 1768. április 20.

egy új fiókárokkal való bővítésre adott utasítást az uradalom.²⁵ Az 1840 körül készült térképről kitűnik, hogy a 19. század közepére egy fő- és két mellékárból állt a barátúri vízvezető rendszer.²⁶ (5. ábra)

A Husztót helységben lévő Driskó- vagy Diriskó-réten szintén lecsapoló és vízvezető árokrendszert építtetett ki az uradalom. A rét a hajmási és a bodolyai határon az Orfú-patak mentén helyezkedett el. A rét keleti oldalán, hegylábi felszínen egy szántóföld terület el, majd a terület meredeken emelkedve erdőben folytatódott. Az 1824-es esztendőben a rétet és szántót határoló hegyoldal a sok csapadék miatt leomlott, valószínűleg betömve a régi árkot, így az uradalom új árkot ásott, hogy az vezesse le a vizet az Orfú-patakba.²⁷ Az árokrendszer kiépülésének pontos idejét nem ismerjük, de 1850-re a 146 öl hosszú főárok mellett már nyolc mellékárok tartozott az árokrendszerhez.²⁸ A jobbágyfelszabadítást követő birtokrendezés során az uradalom a Driskói-rét egy részét elveszítette, kárpótlásul a Ciklei-oldalban kapott újabb rétterületet. A megmaradt Driskói-réten az 1870-es évek elején egy teljesen új árokrendszert alakított ki az uradalom. Az árokrendszer teljes hossza 2150 öl volt, ebből a középárok 250 öl, a mellékárkok pedig 1900 öl hosszúak voltak.²⁹ Sajnos az árokrendszerrel több információval nem rendelkezünk. A Ciklei-rét földrajzi környezete hasonló volt a Driskói-réhez, így az uradalom itt is kénytelen volt egy árokrendszert létesíteni, mely egy főárból és két mellékárból állt.³⁰

Egerszegen az uradalom két helyen is birtokolt rétet: a település határának dél-keleti részén az úgynevezett Káptalan-rétet, a Fincsi-rétet pedig a határ dél-nyugati részén. A Káptalan-réten szintén több árból állt a vízvezető rendszer, mely a 18–19. század fordulóján épülhetett ki. 1802-ben még csak egy árok tisztítására adott utasítást az uradalom, de az 1809-es esztendőben már több árokról beszélnek forrásaink.³¹ Egy évtizeddel később az árkok újrásását határozta el az uradalom, mert az elmúlt évek csapadékos időjárása folyamatosan tönkretette azokat, és a kisebb karbantartási munkák már nem voltak elegendők.³² Ezért a rét közepén 267 öl hosszú, 1 öl széles és fél öl mély árkot ásattak.³³ A Fincsi-réten a 18. század végén és a 19. század elején építették ki az árokrendszert, melynek teljes hossza 1850-ben 208 öl volt.³⁴

Az uradalom legnagyobb és legjelentősebb rétje a keszüi volt, amelyet így jellemeztek 1835-ben: „Ezen rét a víz árodásnak ki vagyon téve, akár Keszűből, akár Kőkényi völgyön, v[agy] Péts felül jöjjön az és még el nem apad magától, segíteni rajta nem lehet.”³⁵ A rétet előntő gyakori áradásoknak geológiai oka volt, ugyanis a süllyedéssel kialakult Pécsi-medence dél-keleti sarkában helyezkedett el.³⁶ A keleti irányból érkező Kőkényi-vízfolyás a

²⁵ PKL KGLT. A Papnevelő Intézet Uradalmának Tisztiszéki jegyzőkönyve 1817. április 19.

²⁶ PKL Térképtár. Térképe a Pécsi Papnevelő Intézet Uradalmához tartozó Felső-kerületi majorsági birtokoknak. 1843.

²⁷ PKL KGLT. A Papnevelő Intézet Uradalmának Tisztiszéki jegyzőkönyve 1824. február 28.

²⁸ PKL Sem. 141. Fasc. 166/1850.

²⁹ PKL Sem. 187. Fasc. 126/1873.

³⁰ PKL Sem. 183. Fasc. 142/1869.

³¹ PKL Sem. 158. fasc. A Papnevelő Intézet Uradalmának Tisztiszéki jegyzőkönyve 1802. április 24. ; PKL KGLT. A Papnevelő Intézet Uradalmának robotjegyzőkönyvei. 1809. május 6. Bodolya, Egyházbér, Egerszeg.

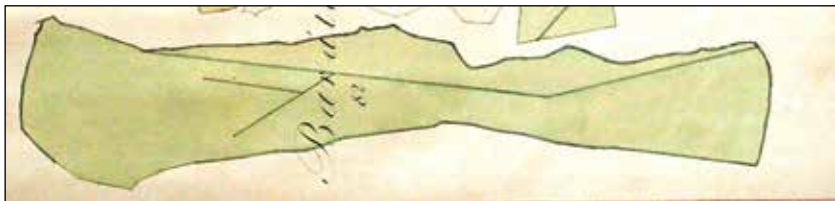
³² PKL KGLT. A Papnevelő Intézet Uradalmának Tisztiszéki jegyzőkönyve 1816. április 20.

³³ PKL Sem. 51. Fasc. Szerződés a hörnyéki árokásokkal. 1818. március 30.

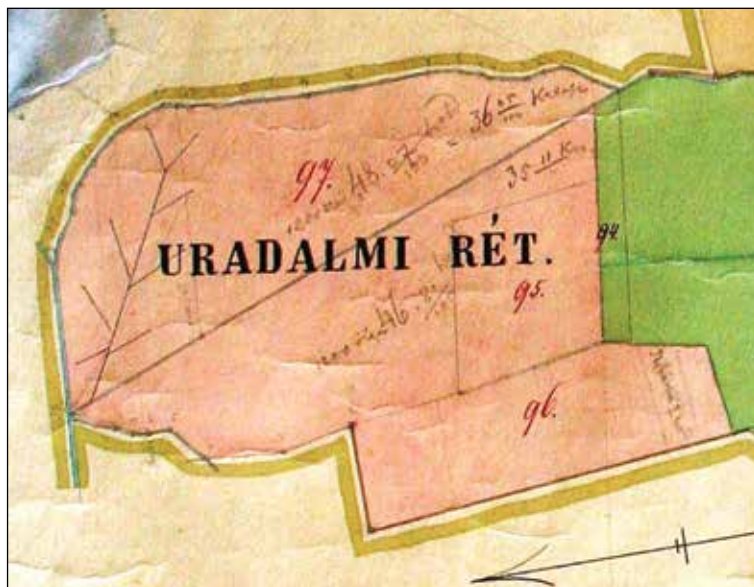
³⁴ PKL Sem. 141. Fasc. 166/1850.

³⁵ PKL Sem. 41. Fasc. 45. No.

³⁶ Czigány-Lovász 2000, p. 31–42.

5. ábra A barátúri rét 1843-ban. (Készítette: Gyenes János)

6. ábra. A keszüi uradalmi rét árokrendszere 1866-ban (Készítette: Gyenes Kletus)

rét déli végén torkollott a Keszüi-vízfolyásba, északról pedig a Pécsi-víz határolta a rétet, amely egyben a környék fő vízfolyása volt. A rét területére az uradalom nagy gondot fordított, már 1778 előtt lecsapoló árkot ásatott a területen és a következő évtizedekben is folyamatosan bővítették azt, így 1816-ban, 1821-ben és 1823-ban.³⁷ A „szárazító” árkok hossza 1841-ben 424 öl volt.³⁸ 1864-ben egy újabb árok ásását határozta el az uradalom. Az utasítás értelmében a réten keresztül húzódó malomárokból a plébános rétje széléig, majd a földek határán kellett kiásni az új árkot úgy, hogy azt szükség esetén öntözésre is tudják használni.³⁹ Az 1866-os térképről kitűnik, hogy a birtokelkülönözés idejére már egy ágszerűen elágazó árokrendszer alakult itt ki, a főághoz jobb és bal oldalt négy-négy mellékág csatlakozott, illetve a réten emellett egy másik árok is futott, mely a Keszüi-vízfolyás nagy kanyarulatát vágta át.⁴⁰ (6. ábra)

³⁷ PKL PKGLT. A Papnevelő Intézet Uradalmának Tisztiszéki jegyzőkönyve 1788. május 31., 1821. április 21. 1823. április 26.

³⁸ PKL Sem. 113. Fasc.736/1841.

³⁹ PKL Sem. 178. Fasc. 98/1864.

⁴⁰ PKL Térképtár. Keszü 1866.

Ezek az árokrendszerek kettős funkcióval bírtak: nemcsak a rétek lecsapolását és vízelvezetését, hanem a felszíni vizek összegyűjtésével és szétvezetésével a rétek öntözését is megoldották, a területeket még inkább alkalmassá téve a gazdálkodásra. Így az uradalom egyfajta fokgazdálkodást alkalmazva próbált meg a természet erőforrásainak intenzívebb kihasználásával jobb gazdasági eredményt elérni. Erre a típusú tájhasználatra az elsődleges példák a folyómenti területekről ismertek, jelentőségét Adrásfalvy Bertalan így foglalta össze: „E vízgazdálkodási mód a legkisebbre csökkentette annak a valószínűségét, hogy a nagy és hirtelen erejű árvíz rombolhasson és pusztíthasson. Nemcsak a településeket, művelt földeket, hanem magát a mesterségesen kialakított és fenntartott vízrendszert védték meg ezzel az árterületeket jellemző állandó változások rombolásától.”⁴¹ A forrásaink szerint a 18–19. században a Mecsek-háton és a Baranyai-dombság területén is alkalmaztak fokgazdálkodást. Mindegyik rét esetében a rajtuk kialakított lecsapoló és vízelvezető árkok torkolatát karókkal zárták le, majd ágakkal, szalmával tömték be, hogy a vizet és az iszapot jobban megfogja. Ezzel az egyszerű módszerrel létrehozott zsilipeket akár egy ember is tudta kezelni. Az így kialakított mesterséges fokokat az időjárásnak megfelelően zárták és nyitották, attól függően, hogy a szénagyűjtés után öntözni akartak-e a jobb sarjútermés érdekében,⁴² vagy le kellett csapolni a rétet. Természetesen ahhoz, hogy ez a rendszer működjön, viszonylag csapadékos időnek kellett lennie a kérdéses időpontban.⁴³

Az időjárás befolyása a rétgazdálkodásra

Az időjárás viszonyosságai a rétek terméseredményeire hatottak ki leginkább, ugyanis ezek döntő többségükben vízmenti területeken, a völgytalpak mélyén helyezkedtek el, amelyeket a legjobban veszélyeztettek az áradások. A széna mennyisége az időjárás alakulása miatt – különösen a rendkívül szélsőséges 1830-as évtizedben⁴⁴ – még a leggondosabb gazdálkodás mellett is ingadozott. Szárazabb időszakban a birtok területén a széna és sarjú mennyisége épphogy elegendő volt, de a nedvesebb, csapadékosabb időjárás sem mindig kedvezett. A szénakaszálás alatt vagy a begyűjtés előtt a lezúduló záporok, zivatarok hátráltatták a munkát, a sok csapadékot követő villámáradások pedig iszappal terítették be a szénát, rosszabb esetben el is mosták azt. Ez leginkább a meredek hegyoldalakkal rendelkező Felső-kerületben okozott problémát. Például forrásaink tanúsága szerint nagyon csapadékos időjárás volt 1816 júniusának végén és júliusának elején, amely nemcsak a kaszálást és szénagyűjtést hátráltatta, hanem a már lekaszált uradalmi széna egy részét is elvitte az áradás.⁴⁵ Hasonló időjárás volt 1819, 1821, 1823 és 1824 nyarán is. Ez utóbbi év nyara annyira csapadékos volt, hogy a sáros, iszapos sarjút nem kaszáltatta le az uradalom, inkább a jobbágyoknak adta felesbe.⁴⁶ Az 1827-es esztendőben a kőkényi job-

⁴¹ Adrásfalvy 1975, p. 159.

⁴² PKL KGLT. A Papnevelő Intézet Uradalmának Tisztiszéki jegyzőkönyve 1828. június 21., 1830. július 3., 1834. június 28.

⁴³ PKL KGLT. A Papnevelő Intézet Uradalmának Tisztiszéki jegyzőkönyve 1829, 1830, 1831, 1834. ; PKL Sem. 158. Fasc. A Papnevelő Intézet Uradalmának Tisztiszéki jegyzőkönyve 1836. ; PKL Sem. 215. Fasc. A Papnevelő Intézet Uradalmának Tisztiszéki jegyzőkönyve 1843. ; PKL Sem. 217. Fasc. A Papnevelő Intézet Uradalmának Tisztiszéki jegyzőkönyve 1847.

⁴⁴ Rác 2008, p. 132–160.

⁴⁵ PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1816. június 22.

⁴⁶ PKL Sem. 222. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1819. július 3. ; PKL

bágyok a vármegyéhez fordultak panaszukkal, hogy a június 8-i vihar annyira tönkretette a rétjüket, hogy még a következő esztendőben sem tudnak majd kaszálni. Ugyanebben az évben a felső-kerületi jobbágyok is a vármegyéhez fordultak panaszukkal, hogy rétjeiket minden esztendőben elöntik az áradások, ahogy az ideiben is, amikor is a lekaszált széna felét elvitte az áradás, a megmaradt pedig csupa iszap lett.⁴⁷

A keszüi uradalmi réten volt a legrosszabb a helyzet, 1831-ben víz alatt állt a rét, a lekaszált széna nagy része tönkrement,⁴⁸ és a következő évben is ugyanígy járt az uradalom, de megpróbálta menteni a menthetőt, és a vízből hordatta ki a lekaszált szénát.⁴⁹ 1845-ben olyan záporok és felhőszakadások voltak, hogy ugyanitt mintegy háromszáz szekérnyi már lekaszált és boglyákba rakott szénát mosott el az áradás.⁵⁰ Az 1847-es év nyara is hasonló volt, ismét tönkretette a felhőszakadást követő áradás a szénát.⁵¹ Szintén a csapadékos időjárás hátráltatta az uradalom területén a rétgazdálkodást az 1833, az 1837, az 1843, az 1845 és az 1847 esztendőben is.⁵²

Voltak olyan esztendők, amikor nem a sok csapadék, hanem annak hiánya okozott gondot, a bekövetkező száraz időszakok elsősorban a második kaszálást, a sarjútermést veszélyeztették. Ilyen aszályos idő volt a sarjúkaszálás idején 1824, 1829 és 1830 nyara.⁵³ Így az uradalom, hogy veszteségét csökkentse, inkább bérbe adta az egerszegi Fincsik réjtjét legeltetésre a helyi jobbágyoknak.⁵⁴

Összegzés

A fentiekből kitűnik, hogy a 18–19. századi mezőgazdaság egyik legjelentősebb területét jelentette a rétgazdálkodás. A rossz időjárás és a rétek nem megfelelő gondozása, vagy elhanyagolása az állatállomány téli takarmányát veszélyeztette, mely az állatok áttelelése szempontjából alapvető jelentőséggel bírt. Ebből adódóan, mint láttuk, a Pécsi Papnevelő Intézet uradalma mindent megtett a rétek jó karbantartásáért és eredményes műveléséért, minden módjában álló eszközt és korabeli technikai lehetőséget bevetve.

PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1821. június 23., 1823. június 21., 1824. augusztus 28.

⁴⁷ MNL BaML, IV. 1. b. Iratok. 2392, 2377/1827.

⁴⁸ PKL Sem. 86. Fasc. 143. No.

⁴⁹ PKL KGLT. A Pécs Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1832. június 26.

⁵⁰ PKL Sem. 521. Fasc.

⁵¹ PKL Sem. 217. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1847. június 26.

⁵² PKL KGLT. A Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1833. szeptember 21. ; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1837. július 1., 215. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1843. július 1., augusztus 5., 214. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1845. június 21., 217. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1847. június 26., augusztus 7.

⁵³ PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1824. augusztus 16., 1829. augusztus 14., 1830. augusztus 21.

⁵⁴ PKL Sem. 73. Fasc. 25/1830. No.

Irodalom

- Andrásfalvy 1975 = Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 7. Szekszárd : Tolna Megyei Levéltár, 1975.
- Czigány–Lovász 2000 = Czigány Szabolcs–Lovász György: Újabb adatok a Pécsi-medence kialakulásához. In Fábíán Szabolcs Ákos–Tóth József (szerk.): *Geokronológia és domborzatfejlődés. Tiszteletkötet Schweitzer Ferenc Professor Úr 60. születésnapjára*. Pécs : PTE TTK, 2000. p. 31–41.
- Felhő 1970 = Felhő Ibolya (szerk.): *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. 1. Dunántúl*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1970.
- Fricsy 1979 = Fricsy Ádám: A pécsi klérus birtokainak telepítésügyi összeírása 1733-ban. In *Baranyai Helytörténetírás*, 1978. Pécs : Baranya Megyei Levéltár, 1979. p. 151–204.
- Haas 1845 = Haas Mihály: *Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben*. Pécs : Pécsi Egyházmegye, 1845.
- Horváth 2006 = Horváth István: A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának szervezete és működése (1830–1848). In *Pilkhoffer Mónika–Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből* 18. Pécs : Pécs Története Alapítvány, 2006. p. 77–95.
- Lovász 1977 = Lovász György: *Baranya megye természeti földrajza*. Pécs : Baranya Megyei Levéltár, 1977.
- Rácz 2008 = Rácz Lajos: Az 1830-as évek éghajlati-környezeti válsága Magyarországon. In *Korall*, 2008. április, p. 132–160.
- Ruzsás 1964 = Ruzsás Lajos: *A baranyai parasztság élete és küzdelme a nagybirtokkal 1711–1848*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1964.
- Ruzsás 1983 = Ruzsás Lajos: *A mezőgazdaság*. In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben 1790–1848. 1. köt.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1983. p. 324–372.
- T. Mérey 2004 = T. Mérey Klára: *Baranya megye települései az első katonai felmérés idején*. Pécs : Baranya Megyei Levéltár, 2004.
- T. Mérey 2007 = T. Mérey Klára: *A Dél-Dunántúl földrajza katonaszemmel a 19. század elején*. Pécs : PTE TTK, 2007.
- Wellmann 1989 = Wellmann Imre: *Mezőgazdaság*. In *Ember Győző–Heckenast Gusztáv (főszerk.): Magyarország története tíz kötetben 1686–1790. 1. köt.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1989. p. 253–265.

Rövidítések:

- MNL BaML = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
 PKGYJKV = Pécsi Káptalani Gyűlési jegyzőkönyv
 PKL KGLT = Pécsi Káptalani Levéltár, Káptalani Gazdasági Levéltár
 PKL MGLT = Pécsi Káptalani Levéltár, Magánlevéltár
 PKL Sem = Pécsi Káptalani Levéltár, A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának levéltára

Jegyzetek az 1. sz. melléklethez

¹ Forrásainkban a területadatok különböző kiterjedésű holdakban (800, 900, 1000, 1100, 1200 négyszögölesben, kataszteri hold) szerepeltek, munkámban azonban a jobb érthetőség kedvéért osztályozási holdat (1200 négyszögöl) használtam. Az 1782-es, az 1790–97-es és az 1802–05-ös felmérésekben a réteket minőségüknek megfelelően 800–1300 négyszögöl kiterjedésű ún. kaszás mértékegységben mérték fel. A kaszás mértékegységet 1000 négyszögöles holdnak vettem és azt számoltam át 1200 négyszögöles osztályozati holdba.

² Sajnos a birtok elkülönözés idejére vonatkozó telekkönyvek a Káptalani Levéltár többszöri átrendezése miatt ma ismeretlen helyen lappanganak. Szerencsére a Baranya Megyei Levéltár Úrbéri Törvényszéki iratai közt több földkönyv fent maradt. A hiányzó adatok pótlására pedig az elkülönözéshez készített mérnöki felmérési adatokat használtam fel. Sajnos Kovácsszéna, Bodolya, Husztót, Egerszeg, Szilvás és Kisdér helységeknek ilyen adatok sem maradtak fenn, így itt a hiányzó, adatokat az 1828-as adatokból pótoltam.

³ MNL BaML, Úrbéri törvényszéki iratok. Orfű Telekkönyv. 1868. április 20.

⁴ MNL BaML, Úrbéri törvényszéki iratok. Bános. Felszámolása a bánosi határ terjedtségének 1854-ben.

⁵ MNL BaML, Úrbéri törvényszéki iratok. Szakál. Telekkönyv 1867.

⁶ MNL BaML, Úrbéri törvényszéki iratok. Tekerés. Telekkönyv 1859.

⁷ Magyarhertelend és Némethertelend adatai együtt szerepelnek.

⁸ MNL BaML, Úrbéri törvényszéki iratok. Magyarhertelend. Őszvehasznító iromány. 1869. április 13.

⁹ MNL BaML, Úrbéri törvényszéki iratok. Egyházber. Telekkönyv 1874.

¹⁰ A térképe nem készült el, nem tartalmazza az összes adatot.

¹¹ MNL BaML, Úrbéri törvényszéki iratok Németszék. Telekkönyv 1859.

¹² MNL BaML, Úrbéri törvényszéki iratok. Keszü. Fölszámolása a Keszüi határ terjedtségének 1856-ik évi felvétel után. 1858. április 22.

¹³ MNL BaML, Úrbéri törvényszéki iratok. Kökény. Földkönyv 1865.

¹⁴ MNL BaML, Úrbéri törvényszéki iratok. Szőke. Kimutatása a szőkei határ kiterjedésének. 1861.

MENDÖL ZSUZSANNA

Házfalak őrizte sorsok

A pécsi Megye utca 17. számú ház építéstörténete

A Megye utca 17. szám alatti belvárosi lakóház legutóbbi átépítése óta, kilencven éve áll építészetileg változatlanul, mára azonban pusztulásnak indulva. Lelakott belsője már nem idézi fel azt az igényes lakáskultúrát, amit e ház építtetője valósított meg, felzárkózva a helyi polgárság 19. és a 20. század fordulóján létrehozott nivelójához.

Madas József *Pécs-belváros telkei és házai* című adatgyűjteménye a 19. század végéig követi a terület tulajdonosait és a beépítések alakulását, jelen írásom pedig különösen az ingatlan 20. századi történetével foglalkozik. Tulajdonosainak és építőtevékenységük ismertetésével az adott időszak helytörténetéhez szolgál adatokkal.

A telek kialakulása, a ház előtörténete

A Megyeházhoz vezető lépcsőtől keletre eső, az egykori Berg Gasse (ma Megye utca) és a Seminarium (ma Papnövelde) utca által határolt, mára háromszögűvé alakult területen 1722-ben három telek volt. Közülük a Berg Gasse vonalán, a mai 17. számúval csaknem

A Megye u. 17. számú lakóház utcai homlokzata. Horváth Gábor fotója, 2013.

A Megye u. 17. számú lakóház. Füzi István fotója, 2013.

megegyező, lejtős részen épület is állt. A három telek 1777–1856 között egy birtokot alkotott, amelyen két házat jegyeztek.¹

A Seminarium utcában két intézmény létrejötte volt hatással a környék beépítésére: Baranya vármegye székháza (1731) és a Pécsi Papnevelő Intézet (1742–1746). Ezért, és az itt található püspökségi tulajdonok miatt a környező épületek lakói zömmel egyházi emberek, megyei tisztségviselők, illetve rokonaik, alkalmazottaik voltak.

1760-ban a Megyeház alatt, a Berg Gassén egy üres, lejtős telek került a város tulajdonába. Ezen keresztül alakulhatott ki egy csapás a főtértől felvezető utcából a Megyeház gyorsabb megközelítésére. A város 1806-ban e telek nyugati részéből 83 négyszöglet eladott a nyugati szomszédnak, a későbbi Megye utca 15. számú ház tulajdonosának. A megmaradt telekszalag a Megyeházhoz vezető út, azaz a „Via ad Domum”,² amelynek másik oldalán lévő földszávon³ a keleti telekszomszéd, Madarász József vármegyei főjegyző vette meg. Madarász örökségként jutott a Berg Gasse-i fundushoz, ami ekkor az egész, szabdalt körvonalú, három telek tömbjét jelentette, két házzal. A területbővítést követően azonban birtokán hamar túladott.

A Megyeházhoz vezető feljáratként Berks Péter 1817-es térképe már „Stiege”-t, vagyis lépcsőt jelöl,⁴ amelynek keletről szomszédos ingatlana a Megye utcában 1813-ban Tallián

¹ Madas József: Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény. Pécs : Janus Pannonius Múzeum, 1978. p. 482–485.

² Madas, i. m. p. 460.

³ 48 3/6 négyszögöl.

⁴ Berks Péter (Bécs, 1770 – Pécs, 1845) mérnök, földmérő. Az adatot Sonkoly Károlynak köszönöm, aki több értékes észrevételével segítette e tanulmány létrejöttét.

Józsefé, 1828-ban Ambrózy János professzoré volt. A professzor háza mellett vezetett a Megyeházhoz egy 1837-re kiépült lépcsőfeljáró, amit a városi közgyűlés 1888-ban meg akart szüntetni, de a vármegye kérésére hozzájárultak megtartásához. A lépcsőfeljáró az 1937-es felújításának köszönhetően kisebb változtatással barokk formában maradt fenn napjainkig.⁵

1843-ban özv. Ambrózy Jánosné Stingl Anna eladta telke nyugati, 154 négyszögölnyi részét Csernai Józsefnek (helyrajzi szám: 333). 1856-ban Relle Györgyné Csonka Teréz és gyermeke a telek tulajdonosa (hrsz.: 346). 1864-ben Relle Terézia, 1877-ben Kerner György neve szerepel az itt lévő (hrsz.: 375) ház birtokosaként.⁶

Az 1865. évi birtokterképen a Megyeháza lépcsőtől keletre eső telken Csonka András tulajdonában már a mai ház utcafrontjával és nyugati szárnyával azonos méretű beépítés látható.⁷ Ebből egyértelműen látszik, hogy a 19. század derekán épült, magjában barokk ház mérete akkor lett, amelyet a 20. század elejéig kis változtatással használtak. Az utcafronti pince és a mélypince a korábbi ház kiterjedését sejteti. A ház építéstörténetének e fontos, első periódusáról nincs közelebbi adatunk, de a Megyeháza lépcső megépítését (1837) követően történhetett az erre néző nyugati telekhatárra a ráépítés. Tulajdonosai talán megengedhették maguknak, hogy a közelben lakó Piatsek József (1781–1854) építész, vagy később valamelyik fiának a közreműködésével építkezzenek.

1883-tól anyai ági örökösként Csonka András és Csonka Mária örökölték a Megye utca 17. számú ingatlant. A telkük ekkor alig nyúlt túl a Megyeháza lépcső felénél, felette üres hely volt a Papnövelde utcáig. 1887 februárjában Buzagits Hugó és neje, Királyovits Anna vette meg az ingatlant, akik egy 1916. szeptember 22-én kelt ajándékozási szerződéssel dr. Buzagits István szentlőrinci ügyvédnek ajándékozták, életfogytig tartó elidegenítési és terhelési tilalommal.

1909-ben – feltehetően – bérlőként lakott a házban Germán István igazgató-tanító és tanítónő felesége.⁸ Buzagits Hugó halálát (1918. június 10.) követően az eladási tilomtól felszabadult ingatlant ez év októberében 92 000 koronáért Bruck Arnold fakereskedő és neje, Schück Júlia vásárolta meg. 1920 áprilisában százezer koronáért továbbadta fiának, Bruck Sándor fakitermelőnek és feleségének, Glasel Paulának.⁹ Az ő építőtevékenységük eredményeképp alakult ki a ház mai formája. Az első világháborút követő inflációs időben a vagyoni ingatlanba fektetése és lakáscélú építkezések indítása városunkban is az értékőrzést szolgálta, amelynek egyúttal munkahelyteremtő, gazdaságélénkítő szerepe is volt.

Az átépítés és bővítés története

1922 augusztusában Bruck Sándor tervet készített Tarján Benő építésszel a Megye utca 17. szám alatti régi házának átalakítására és toldalék építésére, melynek engedélyezéséért

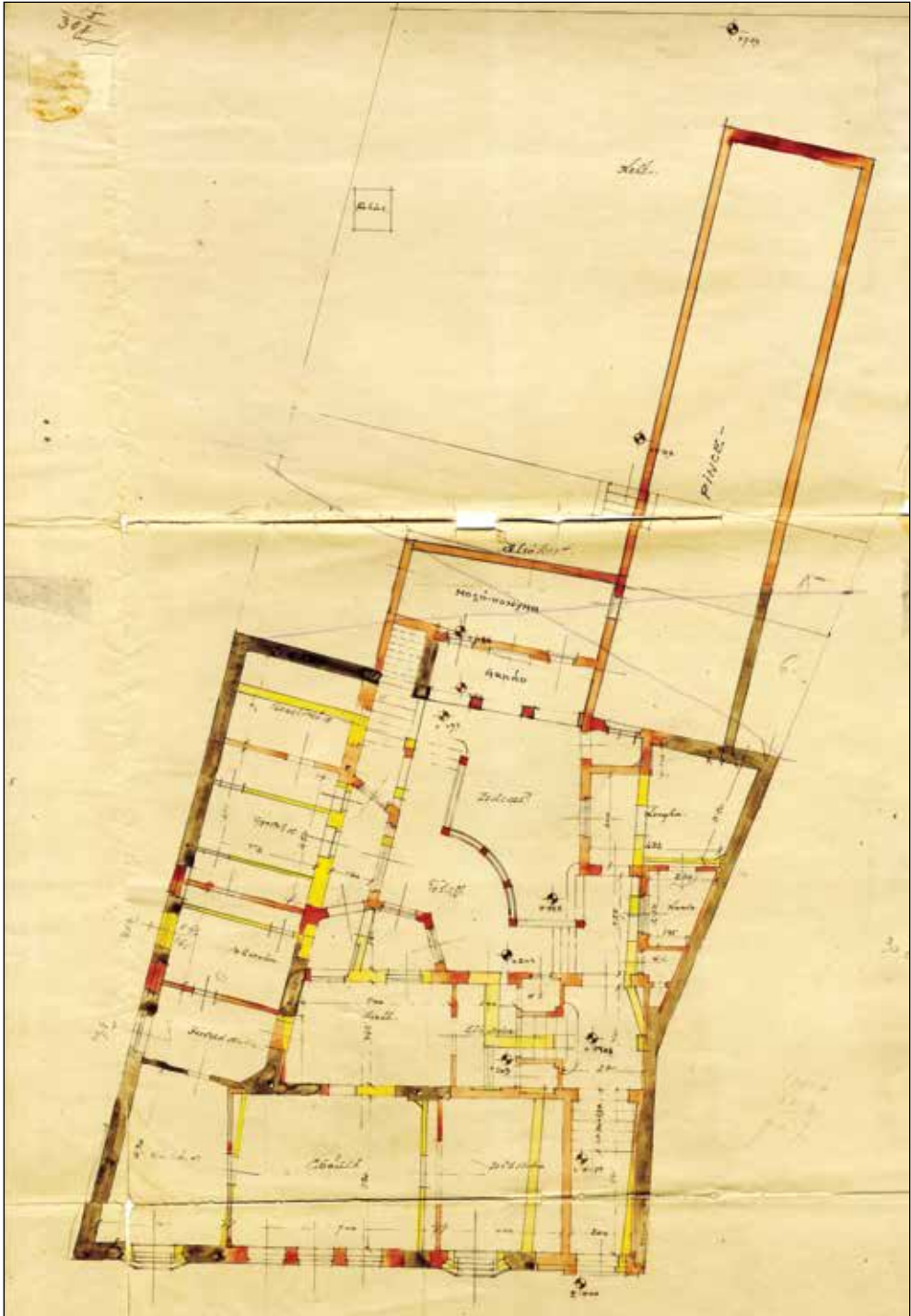
⁵ Aknai Tamás: A Megyeháza-lépcső = Dunántúli Napló, 1981. február 14. p. 4.

⁶ Pécs sz. k. v. utcái, házzsámái-, háztulajdonosainak névjegyzéke. Pécs, 1864. p. 3. ; Lukrits Ignácz (összeáll.): Pécs sz. k. v. utcái, házzsámái és háztulajdonosainak névjegyzéke az 1877-ik évben. Pécs, 1877.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya megyei Levéltára (a továbbiakban MNL BaML), Pécs belsőségének 1865. Színezett kéziratos sokszelvényes birtokvázlata. (kataszteri térkép) 461. XV.3.c. 42 szelvény: Megye utca 8. Hrsz. 853, felette kert 852.

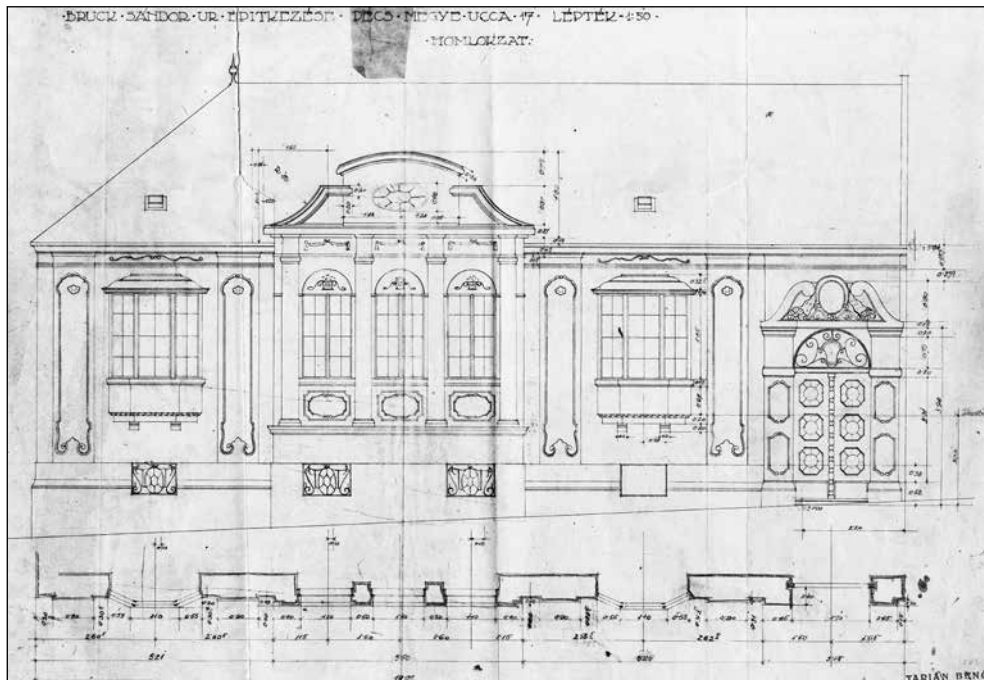
⁸ Sasvári Béla (szerk.): Pécs sz. kir. Város címtára és Baranya megye tisztii címtára. Pécs : [s. n.], 1909. p. 189.

⁹ A korábbi tulajdonos is a házban maradhatott, hiszen 806-os telefonszámmal Bruck Arnold is ezen a lakcímen szerepel 1925-ben.

Bruck Sándor házának átalakítása.
Alaprajz. Tarján Benő, 1922.

Pécs mérnöki hivatalához fordult.¹⁰ Ez a tervezet a régi, ekkor már a telek három oldalára „U” alakban települt földszintes lakóház körítő falait megtartva, válaszfalak bontásával, újak építésével szabta át a kétgenerációs család reprezentációs igényeinek megfelelően és a modern kor komfortjához igazítva a belsőt. Új ablakok nyitásával, nyílások elfalazásával a helyiségek kapcsolatát is megváltoztatta.

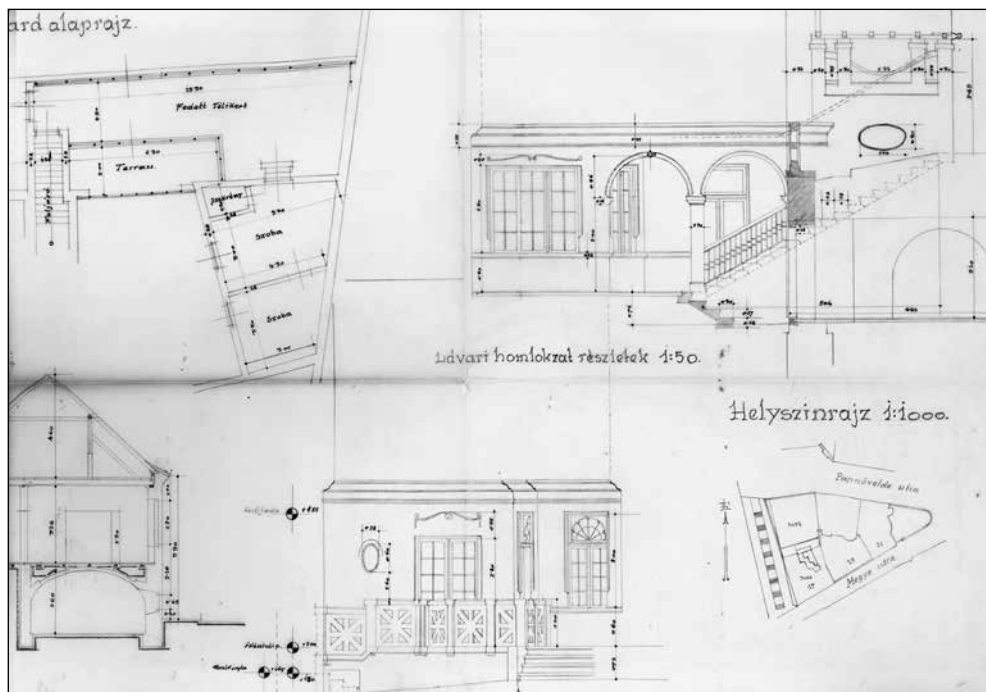
Bruck Sándor házának átalakítása. Homlokzatterv. Tarján Benő, 1922.

1923. október 3-án Bruck Sándornak sikerült megvennie a várostól a Megyeháza lépcső mellett a Papnövelde utca vonalának kiigazításához a Megye utca 17. szám alatti ingatlanuk mögötti 22 négyszögölnyi telekrészt.¹¹ A telek ezen északi, meredek részének két szinttel feljebb lévő kertkapcsolatát a telek kibővítését követő termv módosítással Tarján Benő emeletes, pergolás építménnyel építészetiileg is rendezte. Tarján Benő építőmester el is készítette a meredeken emelkedő terület könnyebb megközelítése érdekében az udvart lezáró kétszintes építményt egy lépcsőfeljáróval, s az ezt lezáró pergolával, valamint a télikertet tartalmazó északi toldalékkal, ami a Papnövelde utcára kifutó kertet kapcsolta a házhoz.

A keleti telekhatáron a földszinti, korábban konyhaként szolgáló két helyiség raktárrá lett, fölé emelet készült. E manzárd építésével két újabb szobát létesítettek, amely az északi szárny teraszáról és a kertből is elérhető lett. E délre néző, ovális betétű rács-korlátos teraszt északon a télikert üvegfala zárta. Mögötte a Papnövelde utcáig nyúlt a kert, amit

¹⁰ MNL BaML, Tanácsi iratok: Házátalakítás kérelme 18617/1922. Az eredeti tervektől eltérésnek engedélykérelme: 19959/ 1923. Használati engedély 14145/1923 – A Megye utca 17. Levéltári szám: C 1010/1925.

¹¹ Ezáltal a korábbi 8965 (853) helyrajzi számon nyilvántartott 123 négyszögölnyi ingatlan 145-re növekedett.

Bruck Sándor házának átalakítása. Udvari homlokzatterv. Tarján Benő, 1922.

a területvásárlás növelt meg. Hamarosan a Papnövelde utca rendezésére kijelölt vonalon kerítés épült, amelyen új bejáratot nyitottak. Ezzel az átépítéssel a ház utcai homlokzatát is teljesen megváltoztatták.

1923. november 10-én Bruck Sándor nemcsak az eredeti tervektől való eltérésre kért engedélyt, hanem egyúttal hivatkozott a lakásépítés előmozdításáról szóló 1921. évi LI. törvénycikk rendkívüli adómentességre vonatkozó 1 § 1. pontjára is, melynek értelmében a 20 évi adómentesség mellett 30 évi községi pótdómentesség megállapítását kérte.¹² Csak a 20 évi adómentességet kapta meg.

1924. január 7-én sikerült Brucknak töröltetnie a Buzagits-féle szolgalmi jogot, így nem állt fenn tovább semmi jogi akadály a tulajdona teljes birtokba vételének.

Az átépített lakóház leírása

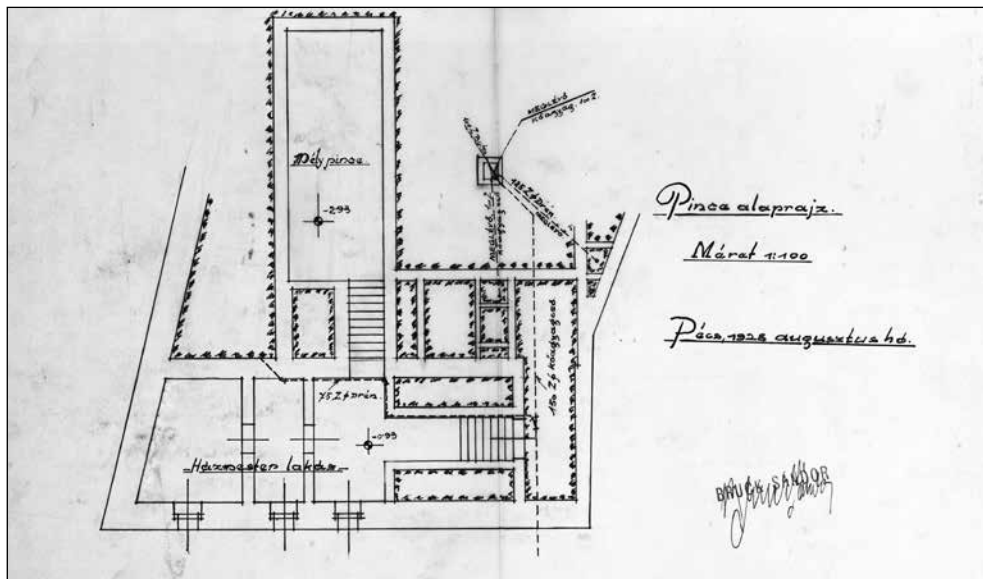
A Megye utcában, a keleti telekhatáron lévő kapubejáratot leszűkítették, kétszárnyú kapuval gyalogos bejáratú alakították. A kapualj fala fatáblás lábazati burkolást kapott, öntött, mintás kőlapburkolatos padlót. E szűkítésből nyert térrel az első utcai szobát növelték meg. Az utcai oldalra most is három, egybe nyíló szoba került. A középső nagy

¹² MNL BaML, Tanácsi iratok: Bruck Sándor pótdómentességi kérelme 22382/14145/1923. november 15. és 25290/1923.

ebédlő (5,20x6,25 m) mellé, a nyugati sarkon kissé szabálytalan alaprajzú hálószobát építettek. Az ebédlő három, magas utcai ablakát a homlokzaton félköríves mezőkben két „S” vonal között virágkosár reliefek hangsúlyozták, az ablakok alatti faltükörbe rokokó „S” idomokkal rajzolt fekvő ovális betétek kerültek. A szélső szobák ablaka kissé kiugrott a homlokzat elé, és három, egymással szöget bezáró szárnyuk fülkeszerű bővületét kis tető emelte ki. A középrizaliton az ablakokat pilaszterek választják, ezek közét a képszéken füzérsor díszíti, felettük a tető elé törtvonalú oromzat magasodik, ovális padlásablakkal. A homlokzat fülkés ablakú szárnyain a lábazatig húzódó falsávokat rocaille-os vonalrajzú betétek tagolják.

A nyugati telekhatárt képező szárnyban a sarokszoba-hálót követő fürdőszobába a gyermekszobából (3,78x3,62 m) is nyílt bejárat. A nyugati szárny ablakai a Megyeháza lépcsőre néztek. Ennek folytatásában a második gyermekszoba (3,78x4,75 m) az udvar felé három, egymással hegyesszöget bezáró falsíkkal zárterkélyszerű bővítést és ezeken nagy nyílásokat kapott, mellé a ház tagolását kísérő terasz csatlakozott. Innen is volt e szobának bejárata, és a szárny végén lévő nevelőnő szobájának szintén, amelyből a gyermekszobába is vezetett átjáró. (Később, 1945 után a nevelőnő szobájából leválasztott újabb fürdőszobát alakítottak ki.) Az utcai szobák mögött az udvar felé a kapualjból nyíló bejárati előteret nagy nappali szoba követte, amely a nagyobbik gyermekszoba kiugró térbővületéhez kapcsolódva, az épületszárnyak hegyesszögű találkozását nagyszerűen hidalta át, szétválasztva a két szárny lakóinak közlekedését. Az udvar felé nyitott folyosó kísérte végig a homlokzatokat, a sarkon íves terasszá bővülve.

A keleti szárnyban a telekvonal ferdeségéből adódó, felfelé bővülő telekadottság kihasználása konyha, kamra kialakítását tette lehetővé. Az emeletráépítést követően e szárny két emeleti – eredetileg manzárd – szobával gazdagodott. Az északi telekrészbe három ívelt nyílású árkádból nyílt a földbe vájt mosókonyha és az északkelet irányú hatalmas pince, amely a Papnövelde utcáig felnyúlt. A pincébe az utcáról tüzelőledobó aknát nyitottak. A Megye utca lejtését már a régi háznál is alagsori utcai helyiségek létesítésére használták, valamint mélypincét alakítottak ki. A pinceablakok dekoratív rácsozatot kaptak. Közülük a Megyeháza lépcső melletti legszélsőt később kétszárnyú nagy nyílásra cserélték az itt kialakított házmesterlakás számára. Ennek a kapualj elejéről nyílt lejárata. Az előpincéből volt megközelíthető ez a szoba-konyhás lakás, valamint a régi lakóházat kiszolgáló észak felé futó mélypince. Az alagsori beépítés következtében a ház utcai frontján a lakás ablakai magasra kerültek, így magasföldszintesnek tekinthető a tervekben földszintesnek nevezett épület. A kapu díszes kialakítású. Két-két faltükörrel tagolt pilaszterek fogják közre, felette álló ovális mezőt támasztó „S” idomok alkotnak oromzatot. A faragott középléccel választott, plasztikus, 3-3 nyolcszög-táblákkal tagolt kétszárnyú tölgyfakapu felett a félköríves felülvilágító ablakba díszrács került. Az 1920-as évek hivatalos neobarokk-rokokó stílusorientációnak, és e motívumok egyéni, art deco-s felhasználásának óvatos, nem sok eredetiséget mutató jelentkezése ez az épület. Belsője valószínűleg egyik utolsó példája annak a faanyag gazdag felhasználásával alakított reprezentatív polgári lakásbelsőnek, ami a historizmus szellemében a pécsi módos polgári családok, főként a fakereskedők és építőiparban foglalkozók lakásbelsőit jellemezte. Ilyenek a Hamerli kesztyűs és vaskereskedő ágának lakásai, Auber Gyuláé (Király utca 9.), valamint Vasváry Györgyé (Király utca 19.). Bruck Sándor háza csatlakozott ugyanakkor az 1920-as évek derekán Pécsen a neobarokk historizálás szellemében épített (nemesi előképeket utánzó) városi palotaszzerű házak divatjához, melynek szép, épületünkkel egyidejű példája a Szent

Bruck Sándor házának átalakítása. A házmesterlakás és a mélypince tervrajza. Tarján Benő, 1928.

István tér 17. alatt Grosz Imre üzögi birtokos palotácskájának¹³ faburkolatos, faragott korlátú lépcsőház-hallja, valamint Fuchs Sándor fakereskedő házának (Szent Mór utca 3.) igényes átalakítása. Utóbbi ugyancsak Tarján Benő munkája volt.¹⁴

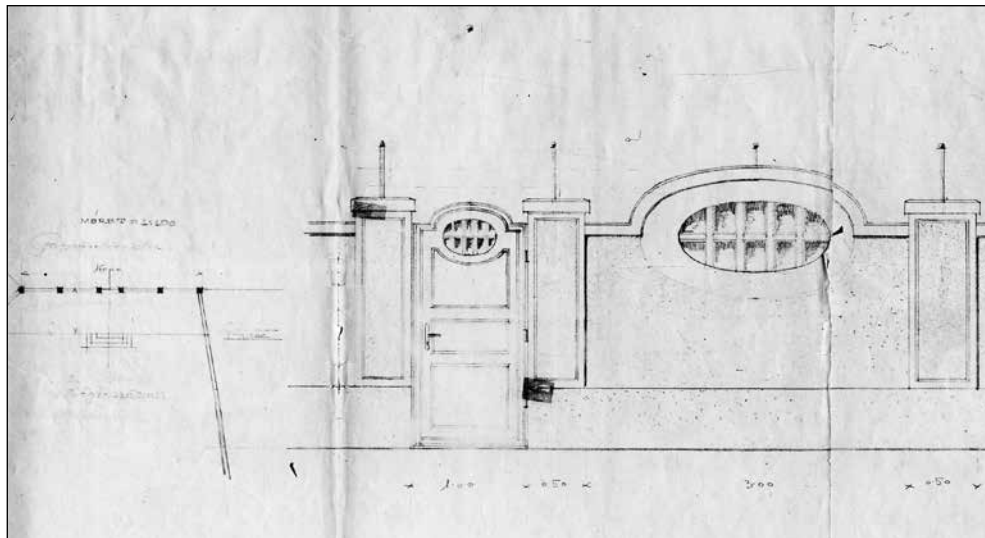
A Papnövelde utcára 1923. december 14-én kerítésterv készült, miután november 21-én a mérnöki hivatal kitzúzte a kerítés nyomvonalát, azzal a kikötéssel, hogy az cyclops-szerű terméskő lábazattal, jó anyagból, vakolt fallal a terv szerint fél év alatt építtessék meg. A Megye utcai házhomlokzat ovális padlásablak alakját követő, rácsbetétű nyílással áttört kerítésfal és bejárat megépítésére a Papnövelde utcában csak 1925 tavaszán került sor.¹⁵ A kerítés elkészüléséről a mérnöki hivatal 1925. november 13-án terjesztette be jelentését a Tanácsnak. Az ügyiratot 1926. február 2-i keltezéssel Kalenda Loránt írta alá, aki Pécs mérnöki hivatalának ebben az évben kinevezett főtanácsosa volt.¹⁶ Kalenda Lo-

¹³ Sonkoly Károly: „Van a belvárosban egy kis palota...” A pécsi Szent István tér 17. két évszázada. In A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 46–47. (2001–2002) Pécs, 2003. p. 251–285.

¹⁴ MNL BaML, Pécs város Tanácsi iratok: F 4400/1933, további belső átalakítások F13-84465-1942. A Szent Mór utca 3. 1923–1925-ben történt átépítésekor nyert igényes kialakításából mára a külsőjének néhány eleme és lépcsőházának üvegfestmény-betétű ablakai maradtak meg. Reprezentatív belsője végleg eltűnt a többszöri belső átalakítások, a második világháborút követő tulajdonosváltások, lakásokra szabdalás következtében, 2008-ban újabb átépítés, hozzáépítés történt.

¹⁵ MNL BaML, Tanácsulési iratok 5594/1924. A kerítés építési engedélye 6676/1924. április 12.

¹⁶ Kalenda Loránt (Nagyvárad, 1892. október 23. – Debrecen, 1972. augusztus 28.) építészmérnök. Budapesten a Műegyetemen szerzett diplomát 1914-ben. A MÁV debreceni üzletvezetőségén kezdte pályáját, majd a város főmérnöke lett. Műszaki tanácsos, főtanácsos. Pécs város műszaki ügyosztályának vezetőjeként 1925–1940 között kiemelkedő szerepet vitt a város fejlesztésében. 1940-ben visszatért Debrecenbe. 1948-tól Hajdú megye építési főigazgatója, 1949-ben Budapesten az Építészügyi Minisztérium építési főosztályának vezetője. 1950–1957-ig Debrecenben a Magasépítési Vállalat főmérnöke. Vö.: Kalotai László (szerk.): Pécs-Baranyai ismertető. Pécs, 1934. p. 389. ; [Dulánszky Jenő]: Kalenda Lóránd[!] = Pécsi Műszaki Szemle, 1987. 3–4. sz. p. 17. ; Romváry Ferenc (főszerk.): Pécs Lexikon, 1. köt. Pécs : Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010. p. 365.

Bruck Sándor házának átalakítása. Kerítésterv a Papnövelde utcában. Tarján Benő, 1927.

ránt pécsi működésének első ügyei közé számított e ház átépítését lezáró ügy láttamozása. Szinte szimbolikus, hogy Pécsről 1940-ben történt távozását követően tulajdonosként e ház¹⁷ – amelyben talán soha nem is lakott – kötötte legtovább városunkhoz.

A ház új tulajdonosai és lakói

Bruck Sándor egy évtized után megvált a Megye utcai házától. Az 1931. december 7-én kelt adásvételi szerződés alapján a tulajdonjog átszállt Singer Lászlóra és nejére, Wolf Mártára. A szerződés szólt Bruck Sándor és neje visszavásárlási jogáról is, valamint elidegenítési és terhelési tilalmat kötött ki az ingatlanra. Ezt a tilalmat 1933. szeptember 26-án törölték. 1936. július 14-i bejegyzéssel az egész ingatlan Singer Lászlóné Wolf Márta daránypusztai lakos birtokába került (férje részét hozomány-visszatérítés címén kapta meg házasságuk fölbontását követően). 1937. július 31–1940. november 1-ig Jilly Endre tiszteletbeli másodfőjegyző, egykori pécsi járási főszolgabíró és neje bérelte az ingatlant (hrsz.: 852). Rajtuk kívül az említett időszakban az udvari szárnyakban egy háztartásbeli özvegy (cseléd?), valamint egy MÁV kisegítő fékező és Füves Gyula lakatos lakott az 1939-es választási címjegyzék szerint.

1939-ben adásvételi szerződés alapján a kertet, mintegy 120 négyszögöles földrésztet (hrsz.: 3054) Láng Margit nevére írták át.

Feltehetően a ház minősége és belvárosi elhelyezkedése miatt vásárolta meg 1939. július 1-jén Kalenda Loránt és neje, Weber Margit 17 500 pengőért a Megye utca 17.-et.¹⁸ Az 1940. március 29-én létrejött megállapodás és vázlatrajz szerint a 3053 hrsz.-ú ingatlant

¹⁷ 1928. augusztus 8-án nyújtották be a ház (hrsz.: 3053, 3054) belső csatornázási tervrajzát.

¹⁸ Pécs Város Önkormányzat Telekkönyvi Hivatal: Megye utca 17. tulajdonlap 12614/1939. július 25.

115,3 négyszögöllel jegyzik be, és összevonják a 3054 hrsz.-ú 120 négyszögöles ingatlannal.

Kalenda Loránt Pécs város törvényhatóságánál betöltött műszaki főtanácsosi állásáról 1940. augusztus 1-jével lemondott, Debrecenbe távozott azonos hivatali beosztásba.¹⁹ Úgy tűnik, talán csak pécsi látogatásai alkalmával szállhatott meg ingatlanában, eredeti szándéka, hogy nyugdíjas éveiben ide visszatérjen, a háború utáni körülmények hatására nem válhatott valóra. A Megye utca 17. szám alatti lakóházat, a Kalenda Loránt tulajdonát képező hatszobás bérlakást 1952-ben államosították.²⁰ A betelepített bérlők számára, a ház lakásokra tagolásáról nincs pontos ismeretünk. Tulajdonjogát csak 1958-ban kapta vissza Kalenda Loránt és neje.²¹ Helyreállítás címén mindjárt 25 749 Ft-ot rá is terheltek az ingatlanára.

Ezt követően tulajdonosának csupán a gondjai szaporodtak meg. A bérlők lakbérfizetési fegyelme sem volt megfelelő, egy Bus nevezetű lakó pedig feljelentette a háztulajdonost a városnál, az épület tatarozását követelve.

Erb Imre²² hagyatékában²³ fennmaradt Kalenda Loránt néhány kézírásos levele és a címzettnek egy gépírási levélmásolata.²⁴ Ezekből rekonstruálható Kalenda Loránt kálváriája, amit e ház tulajdonlása okozott számára. Kalenda 1964. szeptember 9-én Debrecenből ezt írja:

„Kedves Barátom!

Szives hozzájárulásoddal, mielőtt a 15324/-2/964 VII. sz. felhívásra, mely a Megye u. 17 sz. épület helyreállítását rendelte, hivatalos választ adnék, régi barátságunk fonalán kérem tanácsodat és segítséged. Előre bocsájtom, bár ez az iratokból is kivehető, én 1958-ban kértem az épület visszajuttatását, abban a reményben, hogy leköltözöm és akkor még aránylag magas fizetéséből a helyreállítás címén rám kivetett 27500 forint jelzalogot könnyen megfizetem. – Betegségem miatt rövidesen nyugdíjba mentem és hiába kértem minden térítés nélkül állami tulajdonba visszavételét sem a Tanács, sem az Építésügyi minisztériumi kéréssem nem teljesítette és így vettem 1963-ban a helyreállítási rendeletet. –

Kértem Dulánszky Nándort, Papp Jenőt, Márovits Andort, hogy vegyék a házat terhemről hisz 72 éves rokkant, beteg ember vagyok, kértem kerítsenek egy becsületes iparost, aki elvállalja, felajánlottam a lakóknak, hogy vegyék át, ha fizetnek valamit jó, ha nem az se fontos, csak szabaduljak a háztól, hiszen Debrecenből nem tudom kezelni és már eddig több, mint 45.000.– frt-ot fizettem nyugdíjamból. – Senki sem segített!!

Most mikor már igen rövid időm van és halálom után úgyis visszamegy a kincstár tulajdonába, mert egyetlen gyermekem nem veszi át az örökséget. Nagyon kérek kedves Barátom, mert ha nem, úgy csak a kényszer tatarozást kell vállalni, mert más lehetőségem

¹⁹ Dulánszky Jenő: Neves elődeink: Kalenda Lóránt[!] (1892–1972) =Pécsi Műszaki Szemle, 1978. 1. sz. p. 24–25.

²⁰ MNL BaML, Pécs város Tanácsa VB 1952: 4. számú törvényerejű rendelet alapján állami tulajdonba került házigatlanokról. 115. sorszám a 154. oldalon.

²¹ Debrecen, Vöröshadsereg utca 26/b. szám alatti lakosok.

²² Erb Imre (1905–1986) építőmester. 1923–1930 között Pécs mérnöki hivatalábanapidíjas, majd 1931–1941 között ugyanott irodasegéd-tiszt volt. Kalenda Loránt munkatársa. Erb Imre összeállításában jelent meg: Pécs szabad királyi város térképe utcajegyzékkel. Pécs : Dunántúl Nyomda Rt., 1934.

²³ MNL BaML, Erb Imre hagyatéka – életrajzi iratanyag.

²⁴ Ezúton köszönöm Timár Györgyné Erb Gizellának, Erb János Jenő lányának, hogy a Megye utca 17. számú házra vonatkozó tervmásolatokat, Erb Imre és Kalenda Loránt levélváltásának anyagát a rendelkezésemre bocsátotta. Erb János Jenő (1907–2002) Erb Imre testvéröccse, építőmester, műszaki tisztviselő Hoffmann László építész irodájának munkatársa volt a két világháború között.

nincs! Ha nem tudom kieszközölni, akárki részére az átadást, és nem kapok egy iparost, aki elvállalja, akkor bejelentem, hogy bár Te is tudod kedves Imrém, hogy ez mit jelent, nincs más mód.

Szíves válaszodat várom és Téged régi barátsággal szeretettel

Üdvözöl

Kalenda Loránt”

Az egyik bérlő, Lovász Antal vételi ajánlatára válaszolva, Kalenda egy keltezetlen levélben még 100 000 Ft vételárra gondolt. 1964. szeptember 15-én Erb Imre közbenjárását kéri a ház egészben vagy részben történő értékesítésére. „Vételár az egész ingatlanra 60.000.- forint fizetendő 10 év alatt egyenlő részletekben. A lakrész vételára 25.000.- forint, fizetendő 5 év alatt egyenlő részletekben. Ha a feltételeket megfelelőnek tartod és esetleg Papp Jenő tanácsos is helyesnek véli, úgy kérem közölni. [...] Adó az év végéig rendezve van és semmivel sem tartozom senkinek.”

1963. február 21-én a telekkönyvi hatóság a város új felmérése során készült kataszteri és műszaki munkarészek alapján a Megye utca 17. ingatlant a 9559. számú betétbe vette fel. Ez felgyorsította Kalenda lakóháza eladásának ügyét is. A Papnövelde utcára kifutó, egykori kert-telke ekkor levált, és ezen 1965-re felépült egy kétemeletes társasház Cserna Sándor építésmérnök terve szerint a Pécsi Építő KTSZ kivitelezésében, ahogy az a mai Papnövelde utca 4/a. ház falán lévő emléktáblán olvasható.

1965. május 5-én kelt szerződés alapján a Megye utca 17. lakóházat sikerült Kalenda Lorántnak eladnia. A négy új tulajdonos: Herke Jenő Gyula építőmester és neje, Tóth Erzsébet mellett Rácz Vincze²⁵ és Békefi Jenő²⁶ közül az első kettő és gyermekeik laktak huzamosan e házban, amely azóta is leszármazottaik és örökösök birtokában van.

Az építtető: Bruck Sándor emléke

Bruck Sándor „1882-ben Petrőcén született. Középiskoláit Újvidéken végezte. Szlavóniában majd az Alduna-mentén vállalati igazgató volt. 1911 óta Pécsen önálló. Azóta erdőki-termeléssel foglalkozik. 1914-ben bevonult mint hrt. tiszt, még ez évben leszerelt. 300–400 munkással dolgozott, hogy a bányák és a hajógyárak faszükségletét biztosítsa. A háború után külföldre is szállított, több nagyvárosban tartott telepet, irodát, 40–50 tisztviselőt foglalkoztatott. A DGT-nek a bécsi bíróságnál folytatott 300 milliós perében szakértő volt.”²⁷

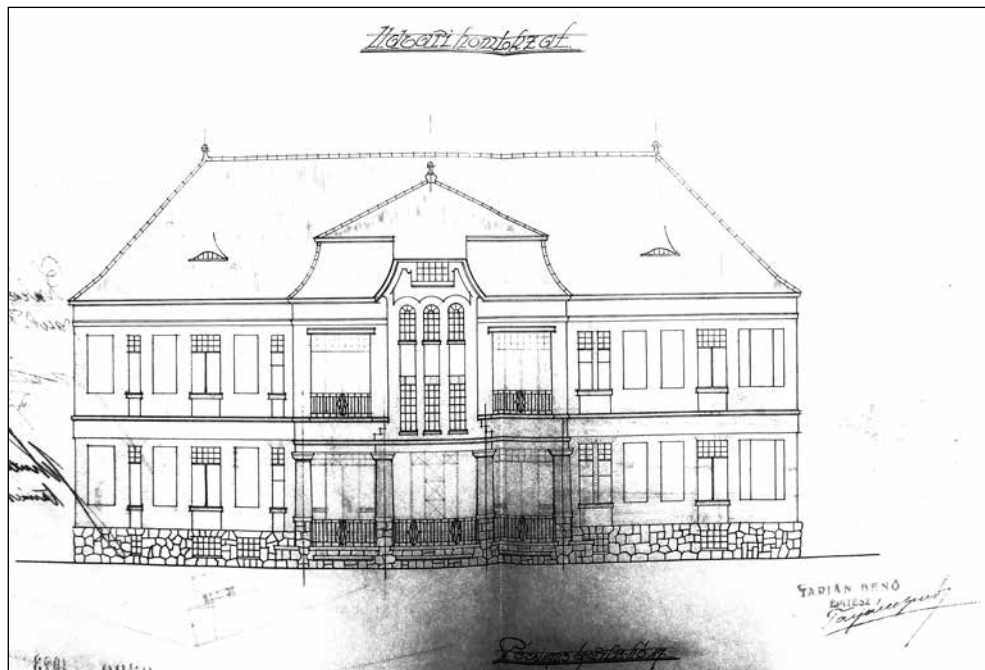
A Megye utca 17. szám alatti ingatlanával egy időben a Szigeti országút 12. szám alatt is volt ingatlana: 136 négyszögöl területen ház melléképülettel, udvarral (hrs.: 2560/1) és 134 négyszögöl kert (hrs.: 2560/2). Azóta lebontották az építményeket, új ház épült a telken.

1923-ban a Siklósi utca 52. szám alatt emeletes ház építését kezdeményezte, ahol tisztviselői számára lakásokat alakítottak ki, valamint irodáját is itt rendezhette be. Ezt is Tarján Benő tervezte, és 1924-ben az általa módosított alaprajzok szerint épült fel, délnyugati irányban zárterkélyes bővülettel, a homlokzati eredeti tervet a két szélén egy-egy tengellyel megrövidítve.

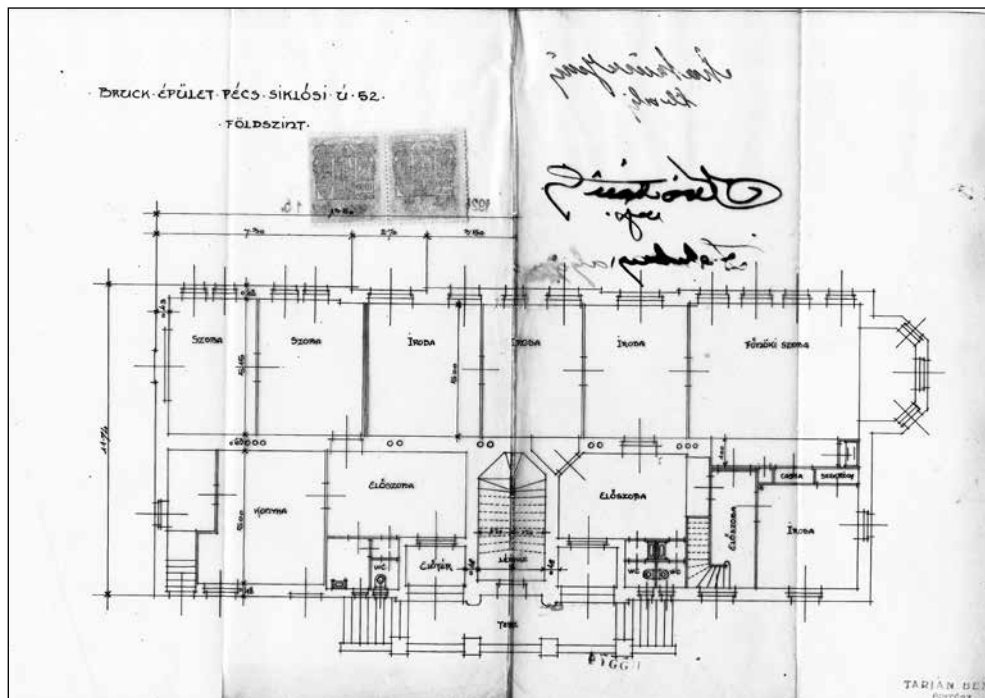
²⁵ Pécs, Szegfű utca 7.

²⁶ Péterhidai lakos.

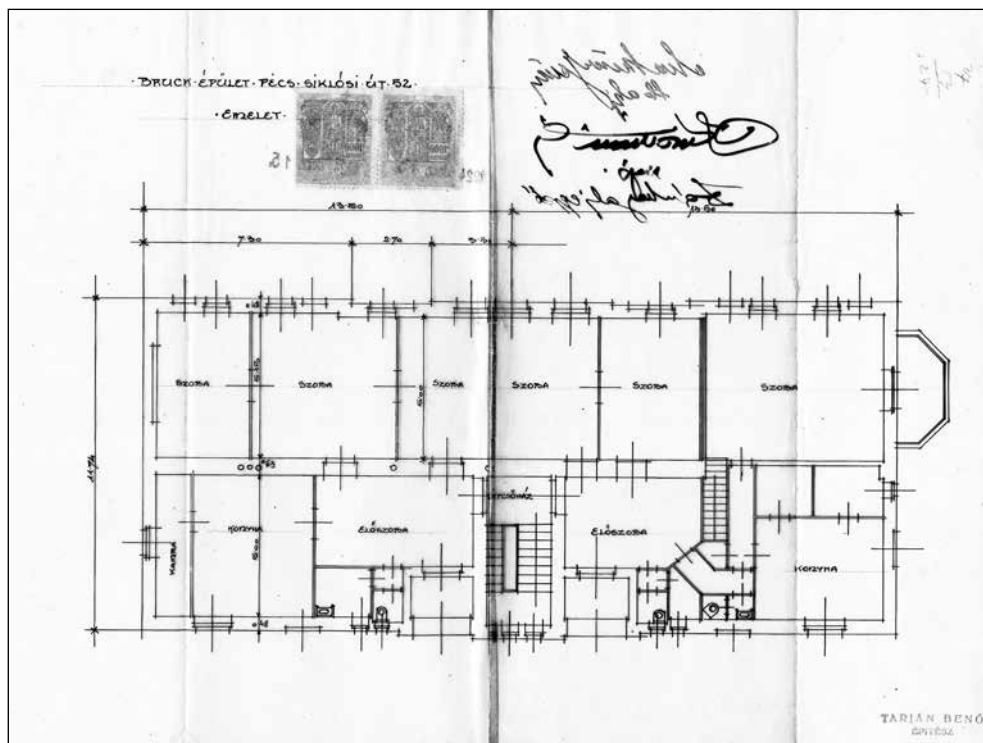
²⁷ Kalotai László (szerk.): Pécs-Baranyai ismertető. Pécs, 1934. p. 368. Mikor e sorok 1934-ben megjelentek róla, Bruck Sándor már az Anna utca 22.-ben, a püspökség bérházában lakott.

Siklósi utca 52. A tisztviselőlakások és az iroda homlokzatterve. Tarján Benő, 1923.

Siklósi utca 52. A földszint tervváltozata. Tarján Benő, 1923.

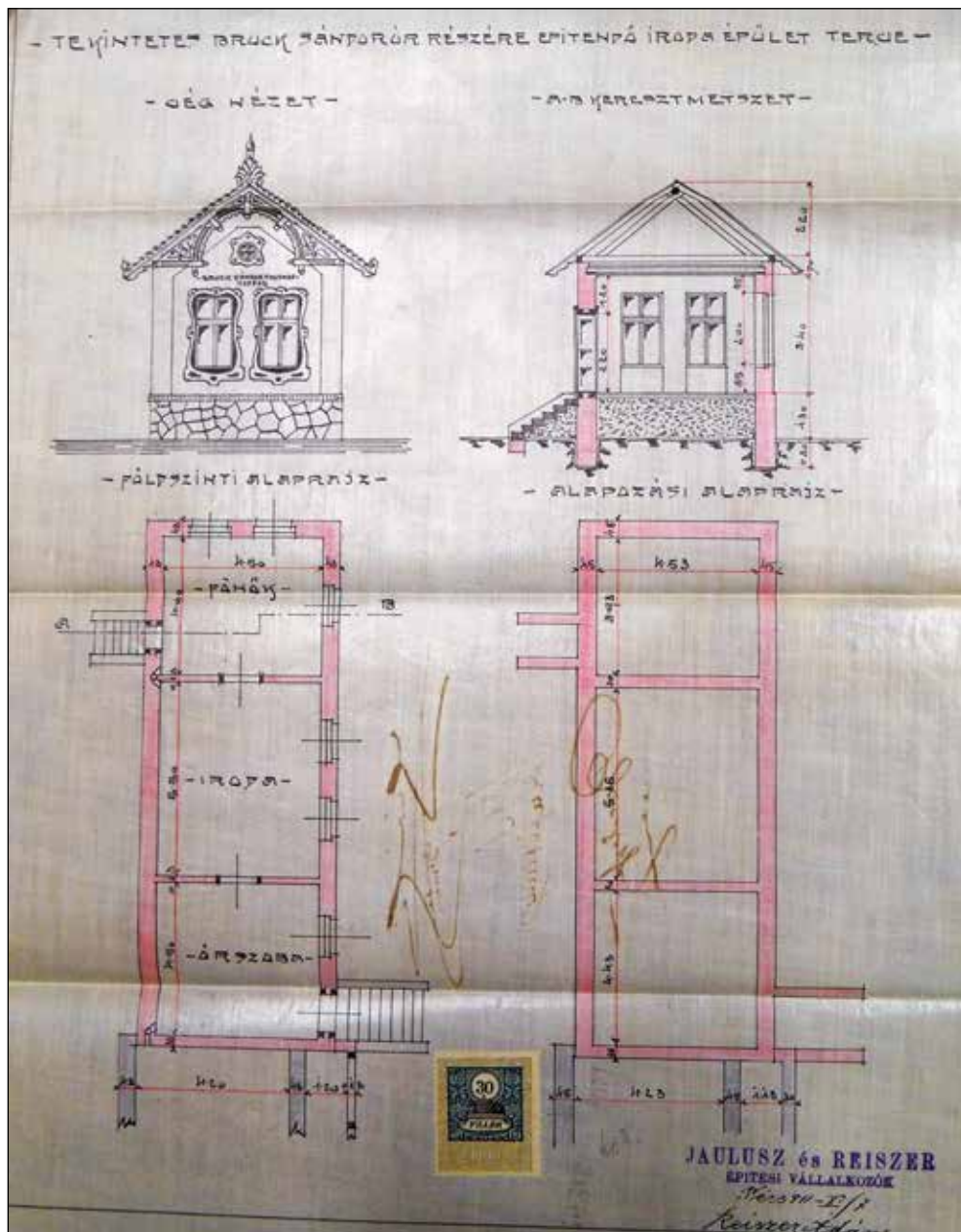

Siklósi utca 52. Az emelet tervváltozata. Tarján Benő, 1923.

1928-ban az e telken meglévő fészerépület garázssá²⁸ építtette át Erdélyi István mérnök művezetésével, aki 1930-ban a Kőipari Rt.-vel műkö kerítésre cserélte a Siklósi utca mentén az épület két oldalán a régi, ledőlt fakerítést. Bruck Sándornak ez az emeletes irodaháza három tisztviselőlakást tartalmazott, több iroda, főnöki szoba és vendégszoba is volt benne, pincéjében pedig nagy raktár működött. 1911-től volt ezen a helyen egy terület Stibi György kőfaragó műhelye mögötti beltelekként Bruck tulajdonában, amit később dél felé és északra további területekkel bővített. Ingatlanának határán nyílt a Hun utca, a vasúttal párhuzamosan, így az építőanyagok szállításához, kereskedéséhez optimális helyzetű volt e birtoka. Ezen a telken előbb ideiglenes fafészert, majd még ugyanebben az évben (1911) emeletes faúruraktárt építtetett Reisner Ádám és Jaulusz építési vállalkozókkal. Ők építették ide az első, háromhelyiséges irodaépületet magyaros szecessziós jellegű homlokzattal, fűrészelt oromzatos nyeregtetővel. Bruck Sándor fatelepét az 1926-os várostérkép is feltünteti a vasúton túl. A Hun utca kiágazását követő második-harmadik telek volt ez a Siklósi utcában, az út nyugati oldalán, az egykori vásártérrel szemben.²⁹

²⁸ Bruck Sándort luxusautó tulajdonosként említi: Kalotai László (szerk.): Pécs-Baranyai címtár, 1930. Pécs : Pécs szabad királyi város, 1930. p. 186.

²⁹ Ld. Pécs szabad királyi város belsőségének térképe 1:5000. Szerkesztette az 1926. évi állapotnak megfelelően: Komlósi István ny. kir. mérnök, városi földmérő.

Siklósi utca 52. Bruck Sándor telkén az első faraktár és irodaépület tervrajza.
Reisner Ádám és Jaulusz Gyula, 1911.

1934-ben 1625 aranypengőt kért a várostól e birtokának a Siklósi utca 2252 hrsz.-ú közterület kiszélesítéséhez kisajátított telekrészeiért.³⁰ 1942-ben e terület más számozást

³⁰ MNL BaML, Okmánytár 1596. – Adásvételi szerződés Bruck Sándor pécsi lakós kártalanítása 1934. február 23.

kapott, így a Siklósi út 10. (Siklósi országút 2.) alatt hirdeti irodáját, telephelyét.³¹ Ekkorra született megegyezés a telek határainak – a rendezés és telekmegosztások idején közterülethez sorolt vitatott részeinek – ügyében. A város nevében dr. Esztergár Lajos polgármester és Bruck Sándor (akkor Szigeti országút 10–12. szám alatti lakos) mint kisajátítást szenvedő között létrejött szerződés alapján a Siklósi út melletti területből 2258/5, 10, és 2259 hrsz.-ú ingatlanok csatolt helyszínrajz szerinti megosztása folytán a közterületbe beolvasztandó 31,5 négyszögölt ingyenesen átengedte, valamint viselte az ingatlanai előtt húzódó szennyvízcsatorna kiépítési költségének 50%-át.³²

1944. április elsején Bruck Sándor bejelentette, hogy a fakereskedését (Siklósi út 10.) beszüntette, ingatlana kezelését Jeney Béla adóhivatali tiszt zárgondnokra bízta.³³ 1944. augusztus 22-én a IV. hadtest Levente parancsnokság hadtest gépkocsi kiképző tábor létesítésére igényli és kéri Pécs polgármesterétől Bruck Sándor Siklósi úti fatelepét.³⁴ 1952-ben a Siklósi út 10. (hrsz.: 2259/8–9) számon Vojcsek Márton kertész hétszobás ingatlanát államosították. Az államosítást követően itt jött létre és működött a Pécsi Faipari Szövetkezet egy részlege. A város fejlődése azóta lebontatta már e házakat.

Bruck Sándor építető tevékenységének, működésének mára a Megye utca 17. számú ház az egyetlen emléke. Családjával együtt a történelmi események áldozata lett. 1944-ben deportálták, mártírhalált szenvedett.³⁵

A tervező építész: Tarján Benő emléke

Tarján (Rosenthal) Benő (Mohács, 1889. augusztus 9. – Pécs, 1950. január 3.) építési vállalkozó, műszaki építési tisztviselő. Budapesten 1914-ben építőmesteri vizsgát tett.³⁶ Tanulmányokat folytatott Szegeden, Berlinben. 1915-ben bevonult az erődépítési igazgatósághoz, ahonnan 1918 novemberében mint mérnök főhadnagy szerelt le. A koronás aranyérmes tulajdonosa. 1920-ban nyitotta meg Pécsen építész irodáját,³⁷ melyet képes hirdetésekben mint a legolcsóbbat reklámozott a helyi lapokban. Rövid idő alatt a város legelső építőmesteri cégei közé emelkedett. Tarján Benő pécsi munkásságának korai időszakához kapcsolódik a Megye utcai ház tervezése, megvalósítása. Ugyancsak 1923-ban önállóan tervezte és építette Fuchs Sándor fakereskedő luxus magánházát (Szent Mór utca 3.), továbbá a Rét utcai városi bérházat. Ugyanott a tanonciskolát és az internátust (1928). A mentőállomás, vegyakisérleti állomás, üzemi bérház, tűzoltó laktanya építéseit vezette. Sok modern családi házat, nyaralót tervezett és épített az 1930-as években kialakított Megyeri kertvárosban, az Alsó-Malom és a Névtelen utcában. Mohácson a vármegyei Szent László kórház sebészeti osztályát építette. Pécsen Justus Gyula telepén olajfi-

³¹ Császár Géza (szerk.): Pécs-Baranyai címtár, 1942. Pécs : Karl, 1942. p. 172., 404.

³² MNL BaML, Okmánytár 2504. (Szerződés – Pécs, 1942. január 21.)

³³ MNL BaML, Pécs polgármesteri iratok IV.1406.d. 20765/1944-B-5. – Jeney Béla zárgondnok kezelésébe került IV.1406.d. 19756/1944-B-5.

³⁴ MNL BaML, Pécs polgármesteri iratok IV. 1406 e. 33451/1944-C-16

³⁵ Pécs 1944. Könnyek könyve. Pécs : Jelenkor Kiadó, 2004. p. 17.

³⁶ Oklevelének száma: 30/1914. ; Kiss Lajos–V. Szinyvai Katalin: Magyar építőmesterek és Budapest építészeti öröksége. Budapest : ÉTK Kft., 1997. p. 141.

³⁷ Építési vállalkozó és építőmester a pécsi címtárakban. Építési irodája 1926-ban Pécs, Apáca utca 9. – 1928-ban Pécs, Br. Bánffy Dénes utca 12. – Évmegjelölés nélküli adat szerint az Anna utca 22.-ben is volt irodája, ahol Bruck Sándor is lakott 1934-ben.

nomítót épített (1946).³⁸ 1934–1938 között többször dolgozott Forbát Alfréd épületeinek kivitelezőjeként. Közös munkáik 1934-ben: Forbát Arnold nyaralójának átépítése és vintcellérház építése a Kaposvári utca 21. szám alatt, a Forbát Alfréd által tervezett átépítések megvalósítása. (Apáca utca 15., a Széchenyi téren a László Leó üzlet, stb.) Együttműködésük eredménye 1935-ben a Perczel utca 32. és a Bajcsy Zsilinszky utca 3. alatti bérházak, 1937-ben a József utca 9–11. alatt a Havas testvérek bérháza és az Erreth utca 13.-ban a Dóczi-féle bérház, valamint a Bartók Béla utca 39. számú családi ház építése.³⁹

A Megye utca 17. átépítését a tervező építész munkásságában is említésre érdemesnek tartották. A róla megjelenő legrészletesebb információt tartalmazó mű, *A felszabadulás aranykönyve 1921–1931* kiemeli a fakereskedők részére épített igényes lakóházait.

Bruck Sándoréhoz hasonlóan Tarján Benő sorsa is tragikusan végződött. Önkezeléssel vetett véget életének 1950. január 3-án, miután vállalatát államosították.

A pécsi Megye utcában magára hagyott épület örzi kezük nyomát, e tanulmány pedig az építtető és az építész tragikus sorsának állított emléket...

³⁸ Mohács M. kir. állami polgári fiú- és leányiskola értesítője 1899/1900 évre. I. osztály; Pécsi Napló, 1925. június 14. p. 17.; Dunántúl, 1925. április 12. p. 10.; Pécsi Napló, 1929. március 3. p. 6.; Zsadányi Oszkár–Kussinszky Endre (szerk.): *A felszabadulás aranykönyve 1921–1931*. Pécs: Haladás Nyomda Rt., 1931. p. 185.; Romváry Ferenc (szerk.): *Pécs Lexikon*, 2. köt. Pécs: Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010. p. 291.; Köszönöm Nagy Imre Gábor főlevéltárosnak Tarján Benő névváltoztatásáról és életrajzi adataihoz nyújtott segítségét.

³⁹ Mendöl Zsuzsanna: *Forbát Alfréd (1897–1972)*. Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2008.

A pécsi újságírás első évtizedei (1832–1862)

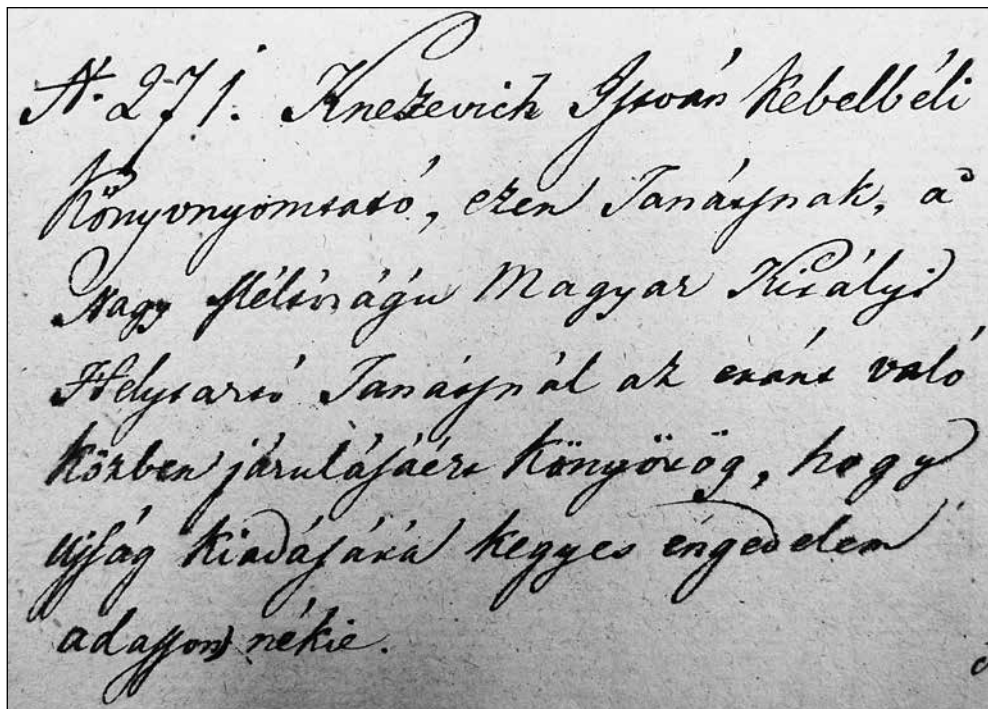
A Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményében végzett munkám során gyakran találkozom azzal a problémával, hogy Pécs sajtójának kezdeti éveiről nem, vagy csak szórványosan állnak rendelkezésre adatok. Sajnos ez érvényes az egész pécsi sajtótörténetre tekintve is, mivel csak résztanulmányok, és egy a kezdetektől 1992-ig terjedő sajtóbibliográfia született a témában. Ebben a tanulmányban kísérletet teszek arra, hogy a fellelhető szórványadatokból egy vázlatos áttekintést adjak az olvasónak a pécsi sajtó első évtizedeiről.

A reformkori országos áramlatokkal ellentétben Pécsen nem a kultúra iránti vágy, vagy politikai igények játszottak közre az első újság alapításánál, hanem gazdasági megfontolások. A *Fünfkirchner Intelligenz Wochenblatt* alapításának kísérlete Knezevich (Knezewich/Knezovich) István (Pécs, 1787. június 16. – Pécs, 1840. október 10.) nyomdatulajdonos nevéhez fűződik. Ő maga eredeti foglalkozására nézve erdész volt, apja Knezevits Antal pécsi polgár, kötélgyártó mester. A nyomdászattal házasság útján került kapcsolatba. 1809. november 24-én feleségül vette az 1795-ben elhunyt Engel János József nyomdász lányát, Ágnest, és az előbbi özvegyétől vette át a nyomda vezetését 1813 körül. Sajnos az adatok hiánya miatt nem tudunk pontosabban, mert a tulajdonos, özvegy Krisztina asszony anyakönyvi nyom nélkül eltűnt, és Borsy Károly kutatásai sem tudták kideríteni, hogy mikor és hol halhatott meg.¹ Knezevich nem volt nyomdász, és így sem a megfelelő szakértelemmel, sem pedig a kellő szakmai öntudattal nem rendelkezett. A birtokába jutott manufaktúrát pusztán pénzkereseti lehetőségnek tekintette, és ennek megfelelően nemigen törődött annak állapotával. Miután a nyomda betű- és gépállománya teljesen leromlott, 1826-ban nagy költséggel felújította a berendezéseket. Azonban az anyagi ráfordítás kárba veszett, mert nem tudott elegendő megrendelést szerezni a városi magisztrátustól és a püspökségtől. Ráadásul a használtan vett betűkészlet néhány éven belül újra lerontotta a nyomdából kikerülő könyvek és hivatali nyomtatványok minőségét.

Szorult anyagi helyzetében 1832-re jutott arra a megoldásra, hogy lapindítással próbálkozzon. 1832. január 27-én a városi közgyűlés elé érkezett Knezevich írásos lapindítási kérelme, melyben kérte a város pártfogását és a kérelem Helytartótanácsához való továbbítását.² A hivatalos engedélyt március 9-én iktatta a város, mely „*Pécsi Heti Tudósítás*” név alatt az indítást engedélyezte, azzal a kitételrel, hogy politikai híreket nem tartalmazhat a

¹ Borsy Károly: A pécsi nyomdászat kezdetei. Pécs : TIT Baranya Megyei Szervezete, 1973. (A továbbiakban Borsy 1973) p. 80–81.

² Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL BaML), Pécs Szabad Királyi Város Közgyűlésének Jegyzőkönyvei. No. 271/1832.

A. 271. Knezevich János Rebelléi
Könyvnyomtasó, ezen Tanácsnak, a
Nagy Felső-rágu Magyar Királyi
Helytartó Tanácsnál az exans való
körben járulájaere könyvöz, hogy
újag kiadájaára kegyes engedelm
adajon nekie.

Knezevich lapindítási kérelme a Helytartótanácshoz

lap.³ Mindezek után április 2-án Knezevich a városi tanácsnak bejelentette, hogy az engedélytől eltérően *Fünfskirchner Intelligenz Wochen-Blatt* címmel indítja meg a lapot, s egyben az előfizetői hirdetményt csatolta az irathoz.⁴ Mindmáig ez az utolsó forrás, amellyel rendelkezünk, mivel a lapnak eddig létező példánya nem került elő. Kardos Emilia, Borsy Károly, és Nyakas Sarolta kutatásainak egybehangzó véleménye szerint tényleges megjelenésre nem került sor, mert Knezevichnek valószínűleg nem sikerült elég előfizetőt összeszednie, és közmondásosan rossz anyagi helyzetben lévén, nem kockáztatta meg a próbaszám kibocsátását sem.⁵

A város sajtótörténetének következő állomását az 1848–49-es forradalmi események jelentik. Két rövid életű újság jelent meg 1848 tavasza és ősze között. A *Das Fünfskirchner Bergmandl* és a *Pressfreie Flugblätter/Fünfskirchner Zeitung* a szóban forgó orgánumok. Megjegyzendő, hogy az utóbbinak volt egy vele tartalmában megegyező magyar nyelvű melléklete, mely *Pécsi Tárogató* név alatt jelent meg. A lapok elindulásában megkerülhetetlen szerepe volt a négyesi báró Szepesy Ignác püspök (1780–1838) által alapított Lyceum nyomdának, és az azt 1836. június 13-tól vezető Szodói Nagy Benjámintól.

³ MNL BaML, Pécs Szabad Királyi Város Közgyűlésének Jegyzőkönyvei. No. 602/1832.

⁴ MNL BaML, Pécs Szabad Királyi Város Közgyűlésének Jegyzőkönyvei. No. 882/1832.

⁵ Borsy 1973, p. 96–101. ; Kardos Emilia: A pécsi német sajtó és színészet története. Pécs : Danubia, 1932. p. 15–17. ; Nyakas Sarolta: Az első pécsi nyomda története. *Specimina Dissertationum Facultatis Philosophicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethinae Quinqueecclesiensis* 59. Pécs : Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., 1934. p. 55–56.

A *Bergmandl* Lichtenstein József (1795–1856) pécsi születésű „akadémiai festő”⁶ keze munkája volt, mely 1848 júniusa és szeptembere között létezett. Szerzője és kiadója önmeghatározása szerint nem politikai lap volt. Mindössze három lapszámát ismerjük (8., 9., 10.), ezekben nagyobb részt Lichtenstein reformtervezetét olvashatjuk, mely a „Foglalkoztató- és Munka-Intézet” felállításának szükségességéről szól; valamint humoros történetek rendszer nélküli gyűjteményét.⁷ Impresszumában a Lyceum nyomda szerepel. Példányszáma és ára a lapnak nem ismert, de az a tény, hogy országos sajtótörténeti munkában soha senki nem említette meg a létezését, azt mutatja, hogy még az egykorú Pécsen is kevésbé lehetett ismert.⁸

A *Pressfreie Flugblätter* Neuwirth Ernő Adolf (Eszék, 1823? – Verőce, 1903. december 18.) szerkesztésében látott napvilágot – szintén a Lyceum nyomdában – 1848. április 5-től heti kétszeri megjelenéssel, mely júliustól heti három alkalomra módosult. Mindössze tíz lapszám (1–2., 30–34., 36–37.) maradt ránk az 1848. szeptember végéig megjelenő újságból. Neuwirth az első klasszikus újságíró a város életében, aki Verőcéről származott Pécsre.⁹ Szinyeyi József a *Vasárnapi Újságban* közölt sajtóbiográfiájában azt írja róla: „[...] jeles politikai képzettségét tántoríthatatlan hazaszeretettel párosítá [...]”

Annak ellenére, hogy a városi közigazgatás 1831. április 22. óta a magyar nyelvet használta hivatalosan, Pécs lakossága nagyrészt német származású volt, és így természetesnek tetszett, hogy a lap is ezen a nyelven íródjék. Ennek dacára az 1848. május 12. után *Fünfskirchner Zeitung* név alatt megjelenő lap

Pressfreie Flugblätter.

Eigentümer und Redakteur: E. A. Neuwirth.

Nr. Fünfskirchen, Mittwoch den 5. April 1848. 1.

Motto: Für Freiheit! Volk und Vaterland.

Program:

Indem wir hiermit dem geehrten Publikum die ersten Probenummern unserer „Pressfreien Flugblätter“ in deutscher Sprache vorlegen, versprechen wir feierlichst daß wir eifrig bemüht sein werden auch bald ähnliche Blätter in der National-Sprache hervorzurufen. Uebrigens soll die deutsche Sprache die in diesen Blättern gesprochen wird, nur die Intresseinheit des nunmehr freien und großen ungarischen Staatsverbandes befördern, alle Gemüther veredeln, alle Parteien vereinigen, alle Landesprachen gegenseitig verschmälern, kurz nur Ein Ziel und Eine Richtung im Auge haben und zwar die natürliche und vernunftrechtliche „Gleichheit und Freiheit Aller vor dem Gesetze“ vertheidigen, und die intellectuelle Bildung, sowie die zeitgemäße nationale und soziale Veredlung im Sinne der richtig aufgefaßten Freiheit vorbereiten, benevolentigen und erweiteren helfen. Ferner werden wir die neuesten Erscheinungen im Gebiete der legislativen und administrativen Fortschritte sowie der industriellen bürgerlichen Entfaltung in möglichst kurzen und bündigen Kritiken in den Kreis unserer Besprechungen ziehen.

Pressfreiheit und Pressgesetz.

Die Pressfreiheit ist unstreitig die sicherste Stütze aller Throne Europas, die auf eine erhabene Intelligenz ruhen. Die Pressfreiheit ist die sicherste Gewähr und der unbedingte Hebel aller sozialen und bürgerlichen Befähigung, in ihr liegen alle Keime der künftigen Entwicklung, alle Wünsche des Volkes, die großartigsten und erhabensten Ideen ja die Zukunft und Größe ganzer Völker.

Die Presse, aber nicht die Gedankenpresse hat die heutige europäische Bildung hervorgezogen, die altergraue Scholastik und das feilische Heubüßem in die Nacht der Jahrhunderte zurückgeschleift. Sie hat die Reformation und die unversehrte Wissenschaft bis auf die nunmehrige Regeneration Europas geboren. Das mersehe Regierungsgedäude wurde durch die Presse in ihren innersten Grundfesten erschüttert und die falschen Königshäusler mußten selbst mit ansetzen, selbst erleben, wie ihr künstliches despotisches Baufestem in ganz Europa und vor den Augen der ganzen weltlichen europäischen Bevölkerung zertrümmerte.

Die Waage womit noch vor einigen Wochen die leinsten Gedanken abgewogen wurden ist nicht mehr — die Ge-

dankenwaage ist zu Staube getragen worden, die Völker atmen wieder frei auf, Europa verjüngt sich und die ferne Kante ist mit ihren Strohfen in die Geregtenen hinübergerannt. Wir können nun frei reden, wir können nun frei schreiben, wir können nun alle Eigensinne und heftig abhängige Aberrationen an das Licht der Öffentlichkeit ziehen, wir können uns nun selbst zusehen, wie haben erreicht was man uns schon so oft versprochen — aber noch nicht erfüllt beim Eide Gottes treulich gedrohen hatte, ich meine nämlich die Pressfreiheit.

Der Mann, wie unser Patriot Maltzstein sagt, der mit feierlichem im Angesichte von Europa gesprochenen Worte ebenso spielte, wie mit dem unter vier Augen gesprochenen, das uns 900 Millionen Gulden (zu 5 Prozent) Schulden aufsaßte, damit die französische Republik und die ihm entsprossene Selbstbeherrschung untergebe; der Mann der eine Siffen geschloffen hatte, das überall wo es sich festlegen wollte, Schmach erntete, und unsere Erde im Zustande daß auf dem Nullpunkt herabsteige, das Carl X zur eigenmächtigen Aufhebung der mit der Nation gemeinhaltlich gesprochenen Weisheit verleitete und dadurch seinen Untergang bereitete, das Dom Miguel und Don Carlos unterjügte,

⁶ Móró Mária Anna: A Fünfskirchner Bergmandl és Lichtenstein József, az első pécsi újságíró. In *Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára*. Pécs : Pro Pannonia, 2003. p. 246–247.

⁷ Móró, i. m. p. 249.

⁸ Móró, i. m. p. 253–254.

⁹ Kardos, i. m. p. 18–19.

magyar szellemisséggel rendelkezett, melyről Neuwirth szerkesztői programja is bizonyóságot tesz: „Midőn ezennel bemutatjuk a tisztelt olvasóközönségnek a németnyelvű *Pressfreie Flugblätter* első mutatványszámát, ünnepélyesen ígéretet teszünk, hogy serényen törekedni fogunk egy hasonló, a nemzet nyelvén megjelenő lap életrehívására. Egyébként az ezen lapokon használt német nyelv az immár szabad és nagy magyar birodalom érdekeit hivatott szolgálni minden érzelmek összebékítésében, az összes pártok egyesítésében, a birodalom valamennyi nyelve közötti testvéri kapcsolatok megteremtésében. Csak egy irányba tekintünk, egyetlen cél lebeg szemünk előtt: védelmezni az ésszerű és természetes törvény előtti egyenlőséget és szabadságot, valamint elősegíteni az időszerű nemzeti és társadalmi testvériesülésnek az igazi szabadság szellemében történő terjesztését és megvalósítását. Érdeklődési körünkbe vonjuk továbbá rövid és meggyőző értékelések formájában a törvényhozási és kormányzati fejlődés, valamint az ipari-polgári kibontakozás jelenségeit”.¹⁰ Egyébként a kiadó tervbe vette az újság Horvát-Szlavóniában való terjesztését is, de megbízható adatok híján nem tudhatjuk, hogy ez megvalósult-e. Mindenesetre magában a városban meglehetősen sikeres lehetett, mert 1848. július 1. után Weidinger Alajos pécsi könyvkereskedő teljes vagyoniával a lap mellé állt, mint kiadó. Valószínűleg nyomdatechnikával is rendelkezhetett, mert Náray János püspöki számtartó naplójában azt írja, hogy míg Neuwirth 1859-ig börtönben volt 1848/49-es tevékenységéért, a kiadó csupán „nyomatógépének elkobzása mellett, minden további nyomtatástól eltiltatott”.¹¹

A szerkesztői programban említett magyar nyelvű melléklet *Pécsi Tárogató* néven valóban megjelent, de csupán két számáról (május. 31., június 11.) van tudomásunk. Természetesen ez is a Lyceum nyomdában készült. Az első példányszám tartalmazza a szerkesztői üzenetet, mely meghatározza az újság fő célkitűzéseit: „Addig is, míg egy időszaki lap fennállhatásának reménye iránt magunkkal számot vethetnénk; s a fenebbi cím alatt alkalmilag helybeli körülményeinkből a pécsi német újsághoz mellékleteket ragasztandunk. Célünk: kikelni a visszaélések ellen, hogy azoktól körünkben megtisztítsuk a közügyterét; és lerántani a felerőlködő incompetenciát, hogy a hivatott képesség ne legyen kénytelen hatáskörön kívül vesztegelni. E szerint csak azoktól, kik a közügyeket kezelik, vagy kezelni akarják, függend: hogy tárogassunk, vagy hallgassunk. Kívánjuk, hogy hallgathassunk.”¹² Habár az indító üzenetben mellékletnek nevezik, helyesebb, ha társapról beszélünk. Ugyanis a pécsi könyvkereskedők önállóan, az anyalap nélkül is árusították.¹³ Hallgatásról egyébként szó sem volt, tárogatásról annál inkább. Az aláírás nélküli cikkek meglehetősen keménységgel kritizálták az 1848. május 28. és 31. között megválasztott új városi közigazgatás tevékenységét. Legjobban az új polgármester, Aidinger Pál volt szálla a „tárogatók” szemében, olyannyira, hogy még sikkasztással is megvádolták. Nemcsak a város legelső embere, de az egész tisztikar is kapott hideget-meleget a megjelenő írásokban.¹⁴ Az éles hangú és szarkasztikus támadások természetesen felkeltették a pécsi városvezetés haragját, és a közgyűlés június 16-i ülésén a városi tisztii főügyészt utasították, hogy hivatalból járjon el a lap ellen. Milyen eredménnyel zárult

¹⁰ Surján Miklós: Tárogassunk vagy halgassunk. A pécsi újságírás kezdetei. In Petkó Jenő (szerk.): Kalendárium az 1988. évre. Pécs : Baranya Megyei Művelődési Központ, 1987. p. 61.

¹¹ Surján, i. m. p. 63–64.

¹² Hernády Ferenc: A Pécsi Tárogató két száma. In Boda Miklós–Kalányos Katalin–Surján Miklós–Tüskés Tibor (szerk.): A könyv és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában. Tanulmányok. Pécs : Csorba Győző Megyei Könyvtár, 2000. p. 162.

¹³ Uo.

¹⁴ Hernády, i. m. p. 163.

az eljárás, ma már – adatok híján – nem tudhatjuk. Mindenesetre Pécs történetében ez az első sajtóvétségi ügy. A fent említett két számon kívül más nem áll rendelkezésünkre, azt azonban biztosan tudjuk, hogy a főlap szeptember végéig megjelent. A növekvő érdeklődést jelezheti, hogy Neuwirth október 1-jétől fölió nagyságban, és heti háromszor tervezte kibocsátani a *Zeitungot*. A hadi események, pontosabban Jelačić tábornok csapatainak bevonulása Pécsre, jelentette a város forradalmi sajtójának végét. A szerkesztő Pestre menekült, ahol Windischgrätz 1849. január elején elfogatta, és a hadbíróóság 15 évi börtönre ítélte. Ebből ugyan 1859-ben szabadult, de a börtönben megőrült, és 1903-ban bekövetkezett haláláig elborult elmével Verőcén élt.

Utolsóként álljon itt néhány szó Szodói Nagy Benjáminról, a nyomdászról, aki nélkül a pécsi '48-as sajtó nem is létezhetett volna. 1836 júniusában került Pécsre, a frissen megnyitott Lyceum nyomda élére vezetőnek, akkori szóhasználatul élve faktornak. Személyét maga Szepesy püspök választotta ki a bécsi Királyi Egyetemi Nyomdából. Bars vármegyében Szodó községben született református köznemesi családban. Pontos születési dátumát nem ismerjük, de a gróf Pálffy helytartó által kiállított útlevél 1836-ban 36 évesnek mondja.¹⁵ Tanulóidejét a szintén bécsi Haykul-féle nyomdában töltötte 1825 és 1835 között. A róla fellelhető bizonyítványok kiemelik szorgalmát, munkaadójához való hűs-

PÉCSI TÁROGATÓ.

Addig is, míg egy időszaki lap fenállhatásának reménye iránt magunkkal számot vehetünk; a fenebbi cím alatt alkalmas helybeli körülményeinkből a pécsi német újsághoz mellékleteket ragasztandunk.

Célunk: kikelni a visszaélések ellen, hogy azoktól körülünk megtsíztunk a közügyet; és lerántani a felerőködő incompetenciát, hogy a hivatott képesség ne legyen kénytelen hatáskörön kívül vesztegelni.

E szerint csak azoktól, kik a közügyet kezelik, vagy kezelni akarják, függend: hogy tárogassunk, vagy hallgassunk.

Kívánjuk, hogy hallgathassunk.

Pécsett 1848-ik május 31-én.

Másoknak rettentő példájára!

Városunknak f. hó 28-án kezdődött tisztújítása három nap alatt bevégezett. És mi felkiáltunk: adál uram új tanácsot, csak legyen közönlet benne! —

Ily azonban e rejtélyes sőhajátunk megértessék; tekintsünk kissé vissza az előzőmenyekre, melyek városunkban pártokat keletkezettének.

Még a mult évtizedben kezdett városunkban egy egyén szerepelni, kinek az akkori tanács véletlenül az találta megmutatni, hogy ő bizonyos árva vagyon nagyon is elkezdte; és ki viszonzásból a tanács ellen azt demonstrálta, hogy a város javát hűtlenül, dolzeit pedig hanyagul kezeli. A felsőbb vizsgálatokból kisért, hogy mind a két-tónék igaza volt.

Aidinger urra előbb került az executio, és neki sikerült abban a néppel csupa bosszúllást láttatni; és magát annál inkább ártatlannak hitetni el: mert ezután még erősebben tört a tanácsra, melynek több tagjai ellen különben is hangosan nyilatkozott az elégtelenség.

És mitán a régi lábatlan rendszerben a lakosság türelmét kifárasztott hosszú vizsgálatok amugy fél véget értek; és Somsich királyi biztos részint a vizsgálat alatt kiunt, részint annak következtében felfüggesztett tanácsnokok helyét betöltendő tisztújítást tartott: Aidinger ur magát glóriában láttatá; — azonban főbíróvá még sem lett. És hogy tetemesen documentált multja miatt a candidatióból ki nem maradt, azt leginkább igen igen alázatos kéréseinek, és részben azon combinationak köszönheté: miszerint a nép gyanujának eltávolítására alkalom szándékoltatott neki adni a felfüggesztett tanácsnokok elleni perek befejezésére közvetlen befolyani. Így jön a városnak főügyése. És mi lestük buzgósa gyümölcseit? Ő azonban azzal lepelt meg bennünket, hogy semmit sem tett; és hivataloskodását azzal tette örökre emlékezteté, hogy a crimen stellationast „csilla gossági bűn” né magyarul (ajánljuk ezért a tudós társaság illető osztályába!) Egyébiránt az újabb időben azt mégis megmutatta, hogy igen illo mos ember, és tud kacsingatni a népszéjjel, például a zsidó, és legelő, ügyben; és eltudja találni, mikor szereti a népet, ha azt mondják neki: e tanácsnak senki sem tar-

tozik engedelmessé, mert főrvénytelen; (természetes, hogy Aidinger ur, nőha e tanácsal együtt kerite magát kifeleltetni, a főügyeséget törvényesen fogadja el!?) Ilyet őt a tanács ez ártatlan mulatságért megaclozta, és az actionak az igazságügyministere is helyét látta; ahöz neki annál kevésb köze: mert népszerűség meg az actionak is nyakára nőtt, és ő egyenesen annak daczára tegnapeelőtt polgármesterre választatott.

Az intelligentia ugyan — ide érte a megyét is — csatlakozva a városi tisztább látásu polgársággal Aidinger urat a ministerleg is helyeselt actionak okai miatt egészen mellőzteni kívánta; nem vélte pedig kivált általa bármelyik előbbi székét befűthetni: mert pártunk oly egynek kerest, kik nemcsak tökéletes fogékonyságot tanusítottak a diadalmas ideák iránt, hanem kiknek csak hatáskör kell, hogy pangó városunkat oly községi szellem kifejtésére vezéreljék, mely értelmiségben, és rendezetelben vonzó példát tüntessen fel; már pedig erre Aidinger ur multjában kezességét, és személybenképességét nem találta. — Aztért volt tehát kénytelen Aidinger ur magát ámtásokkal rábízlegni a kihíváson népre, mert látta, hogy az intelligentia felrova hivatását, nem azt, ki magát feltolja, hanem elismerése szerint emeli ki embereit. És azt kellett ügybarátokul azokat elfogadnia, kik minden áron hivatalt kerestek; és illyenek is oly kis számmal találkoztak, hogy a kapitányt, főügyezőt, és mintegy három tanácsnokot fölünk is kénytelen volt kiiltson elfogadni; és hihetőleg többet is elfogadnót, ha azok határozatlan ki nem nyilatkoztatták, hogy vele semmi árért nem szolgálnak.

Egyébiránt a mi igaz, igaz: Aidinger ur bennünket tökéletesen lefozított. Míg mi a főrvény-szerűség partjairól kapacitálunk a túladradra ámitott hálhiedelmét; ő magát bevét az általa felzaklatott rohamba, és csakugy nevevett bennünket, kik merészéget szájtató megűtközéssel bámultuk.

És mennyi ügyességgel kezelte szerepét! — Ilyet az új tanácsot a régiből benmaradt néhány taggal depopularizálja, érdekes felvolvasásokat tar-

A Pécsi Tárogató

¹⁵ Borsy Károly: Szodói Nagy Benjámin pécsi nyomdász szabad sajtós tevékenységének megtorlása 1849-ben. Különnyomat a Baranyai Helytörténetírás 1982. c. kötetből. Baranyai Levéltári Füzetek, 43. Pécs: Baranya Megyei Levéltár, 1983. (a továbbiakban Borsy 1983) p. 320.

gét, valamint kivételesen erkölcsös életét. Ezek, és református vallása arról tanúskodnak, hogy Szepesy püspök igencsak megválogatta, kit alkalmaz, és választásában nem befolyásolták a korban meglévő vallási megfontolások. 1848-ban a faktor kételkedés nélkül, teljes mellszélességgel a forradalmi eszmék mellé állította a nyomdát, s a fent említett újságokon kívül hivatalos plakátokat, valamint gúnyos röpiratokat is kinyomtathattak nála.¹⁶ Ebbéli tevékenysége azonban sehogyan sem volt ínyére a Lyceum nyomdát birtokló püspöki alapítvány idősebb egyházi tagjainak. Különösen Jónás József és Ranolder János kanonokok fenekedtek Nagy Benjámin ellen. Érdekes módon nem is annyira forradalmi tevékenységét hozták fel ellene, hanem rossz gazdálkodással, sikkasztással és erkölcstelen étellel vádolták. Valószínűleg református vallása is komoly „bűnként” eshetett latba. A szabadságharc bukása után mindezekre való hivatkozással 1849. augusztus 20-án el is távolították a nyomda éléről.¹⁷

Tizenkét hosszú évnél kellett eltelnie, mire Pécs városa újból nyomtatott sajtónak örvendezhetett: az előzményekkel ellentétben ezúttal a rendszeres megjelenésű *Pécsi Lapok*-nak. S mint minden elődjénél, most is ott volt a lap mögött a nyomdász, kinek anyagi áldozata és lelkesedése nélkül az újságkiadás meg sem valósulhatott volna. Ez a személy ifjabb Madarász Endre (Csetnek, 1827. október 10. – Pécs, 1872. március 23.), a híres felvidéki eredetű evangélikus család tagja. Apja Madarász András pécsi vasgyáros, testvére a híres festő Madarász Viktor. Életének korai szakaszáról sajnos semmit sem tudunk. Ami biztos, hogy az 1850-es évek végétől már Pécsen élt, de lehetséges, hogy már előbb is, mert alhadnagyi rangban tagja volt az 1867-ben megalakult Baranya megyei Honvédegyeletnek.¹⁸ 1860-tól 1862. június 30-ig a Lyceum nyomda bérlője volt. Itt nyomtatta a fent nevezett újságot is. 1867. január 18-án saját nyomda alapítására kapott engedélyt,¹⁹ s azt 1872. március 29-én bekövetkezett korai haláláig vezette. Liberális nézetei és a munkásaival szemben tanúsított emberséges hozzáállása miatt a nyomdász szakmában közmegebecsülésnek örvendett. Ezért egyáltalán nem meglepő, hogy a Pécsi Nyomdászegylet 1869. évi megalapításában kulcsszerepet vállalt, és annak első elnöke volt.²⁰ Emellett a pécsi evangélikus egyház világi felügyelőjeként is működött 1861 és 1867 között.²¹

Ám ezúttal nem egyszemélyes vállalkozásról van szó, hiszen az újságírói és szerkesztői teendőket Bánffy Simon (Szebény, 1819. augusztus 25. – Pécs, 1902. június 2.) neves pécsi ügyvéd (császári és királyi tanácsos és körjegyző) látta el, aki Pécs egyik leggazdagabb polgáraként bizonyos anyagiilag is hozzájárult a lap kiadási költségeihez. S itt bátran kijelenthetjük, hogy a gazdasági érdekeken túl, már komoly kulturális és politikai indokok álltak a megjelenés mögött. Annál is inkább, mert a fent nevezett szerkesztő komoly újságírói és közéleti tapasztalatokkal rendelkezett. Apja kincstári uradalmi tiszt volt. Tanulmányait Pécsen végezte a ciszterci rend gimnáziumában 1830 és 1836 között, majd a püspöki joglyceum diákja lett. Az 1843–44. évi országgyűlésen Majláth György jurátusa. Ezenközben ügyvédi képesítést is szerzett. Vezetéknévét (Baumholczer) 1846-ban magyarosította. 1848-ban a közlekedési minisztérium számvevősegi osztályának főnöke

¹⁶ Borsy 1983, p. 333–334.

¹⁷ Borsy 1983, p. 328.

¹⁸ Mikár Zsigmond: Honvéd Schematizmus, vagyis az 1848/9-ki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve. Pesten : Bakó Farkas, Kunosy és Réthy, 1869. p. 10.

¹⁹ MNL BaML, Pécs Szabad Királyi Város Közgyűlésének Jegyzőkönyvei. 1867. 01. 18. 50/313.

²⁰ Borsy 1973, p. 123–124.

²¹ Baldauf Gusztáv: A pécsi ág. ev. egyházközség története keletkezésétől – 1917-ig. Pécs : Taizs József, 1926. p. 48.

A Pécsi Lapok első száma a korabeli Pécs látképével

Ifjabb Madarász Endre

Bánffy (Baumholczer) Simon

volt. 1855-ben költözött Pécsre, s itt ügyvédi irodát nyitott. 1861-ben a pécsváradi kerület országgyűlési képviselője volt. 1875-ig Baranya vármegye tiszti főügyésze, majd királyi közjegyző. 1891-től 1901-ig a Mecsek Egyesület alelnöke. A Pécsi Dalárda elnöke. Hírlapírói pályája 1835-ben indult, amikor is a *Regélő*²² pécsi levelező tudósítója volt. 1850. szeptember 5-től 1851-ig a *Pesti Napló* szerkesztője. A *Pécsi Lapok* at ifjabb Madarász Endrével 1860. július 5-én alapította és 1862. június 29-ig szerkesztette. A lap másodszeri, 1867. március 31-i indulásakor már tulajdonos és felelős szerkesztő.²³

A *Pécsi Lapok* története 1860 tavaszán indult, amikor ifjabb Madarász Endre, a Lyceum nyomda bérlője nyomdaalapítási kérelmet nyújtott be a Helytartótanácsához. Kérelmét azonban március 6-án elutasították,²⁴ mivel Bittermann Ede Kaposvárról beköltöző nyomdász kérelme megelőzte az övét.²⁵ Célkitűzése, mint már fentebb életrajzában említettük, csak hét év múlva valósult meg. Ez azonban nem vette el a kedvét a lapalapítástól, és május 1-jén meg is kapta a Helytartótanács engedélyét.²⁶ Az újság július 5-től jelent meg heti kétszer, alcíme szerint „*Szépirodalmi, kereskedelmi, gazdasági, művészeti és tudományos hetilap*”. Bánffy felelős szerkesztő bevezető jegyzete elsősorban a helyi műveltség és kultúra felfejlesztésében látta a *Pécsi Lapok* legfontosabb feladatát. Politikai lap indítása egyrészt komoly jogi akadályokba ütközne, s mint írja: „*Vidéken a politikai látókör sokkal korlátozottabb mint fővárosokban, az eszmecsere szűkebb határok között mozog, az események színvonalárai emelkedés nehezebb, és így a helyett hogy a nézetek fölvilágosítását érnők el, azokat tán inkább zavarnók, és homályosítanók*”. Ennek ellenére, a szükséges engedélyek beszerzése után,²⁷ 1861. január 3-tól mégiscsak politikaivá minősült át az újság. Elődeivel szemben a lap sikeres volt és megfelelő példányszámot tudott elérni ahhoz, hogy fenntartása rentábilis legyen. A kezdeti hónapok után a hirdetési rovat is megtelt étellel, ahogy Pécs fellendülőben lévő kereskedő és iparos rétege is felfedezte a reklám nyújtotta lehetőségeket. A város vezetése, valamint az alá tartozó intézmények is stabil megrendelővé váltak, amint felismerték, hogy hirdetményeik és közleményeik sokkal több emberhez jutnak el ilyen formában. De az országos politikai, közigazgatási történések, kérdések is lecsapódtak a hasábokon tudósítások, vitalevelek és válaszlevelek formájában. Végezetül említsük meg az eredetileg is elsődlegesnek mondott közművelődési célkitűzést, mely számtalan vers, irodalmi mű és tudományos írás közlésével próbálja a helyi viszonyokat javítani. A következő, bár időleges változás Bánffy személyét érinti, ő ugyanis országgyűlési képviselősege miatt posztjáról 1861. március 31-vel lemondott, és helyette október 10-ig Bodó István – szintén pécsi ügyvéd – látta el a felelős szerkesztői feladatokat.²⁸ Érdekesség, hogy ez alatt a rövid

²² Országos szépirodalmi lap (1833–1841)

²³ Várady Ferenc (szerk.): Baranya multja és jelenje. 2. köt. Pécs : Telegdi Ármin, 1896. p. 413. ; Dunántúl, 1925. május 31. p. 9.

²⁴ MNL BaML, Pécs Szabad Királyi Város Közgyűlésének Iktatókönyve. 1860. 03. 06.

²⁵ Borsy 1973, p. 123.

²⁶ MNL BaML, Pécs Szabad Királyi Város Közgyűlésének Iktatókönyve. 1860. 05. 01./1652.

²⁷ A megyei főispán átirata a városnak, mely közli a Helytartótanács 1860. december 30-i határozatát, mely engedélyezi a Pécsi Lapok politikai lappá való átnevezését, de ezt pontos lapindítási program beadásához köti. (MNL BaML, Pécs Szabad Királyi Város Közgyűlésének Jegyzőkönyvei. 1861. 02. 25. 231/476. sz.) ; Madarász és szerkesztője március 23-i beadványa lapindításról, valamint a lap programja. (MNL BaML, Pécs Szabad Királyi Város Közgyűlésének Jegyzőkönyvei. 1861. 04. 04. 687/1287. sz.)

²⁸ A kiadó értesíti a várost, hogy addigi szerkesztője Bánffy Simon ügyvéd lemondott, új szerkesztő Bodó István. Magyar Országos Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs Szabad Királyi Város Közgyűlésének Jegyzőkönyvei. 1861. 04. 16. 894/1634. sz.

időszak alatt a *Szerkesztői mondanivalók* rovat hangneme a szokásosnál is keményebb és vitriolosabb volt.

A lap és Pécs vezetésének viszonya nem volt mindig felhőtlen. Habár mind az újság, mind a nyomda bőven kapott megrendeléseket, a város urai nem nyelték le szó nélkül a *Tárogató* rovatban megjelent kritikákat. Főképp az olyanok prűszköltették meg a Közgyűlést, amikor az újságban azt olvashatták, hogy a magisztrátus törvénytelenül szedeti az *accisa* névre hallgató borvámot.²⁹ A visszavágásra a *Pécsi Lapok* 1862. június 29-i megszűnése után jött el az alkalom. Ifjabb Madarász Endre bérlői jogosultsága a Lyceum nyomdára 1862. július 1-jével lejárt, újabb pályázatát nem fogadták el, és a már említett saját nyomdaalapítási kísérlete sem járt sikerrel. Mindezek miatt kénytelen volt a lap kiadását megszüntetni. 1862. június 24-én Madarász bejelentette a megszűnést, és kérelmezte a sajtótörvényi biztosítéknak letett 2625 Ft visszafizetését a várostól. A város azonban ezt az egyébként 5%-os kamattal terhelt összeget, még 1861-es év folyamán dologi kiadásokra elköltötte, s így az adott pillanatban fizetése képtelen volt.³⁰ Július 16-án Madarász még egyszer folyamodott a letett biztosíték visszafizetése érdekében. A városi tanács viszont a nádorhoz fordult jogsegélyért, mert nem tudott fizetni.³¹ Eltelt két hónap, és szeptember 19-én a nádor rendelete kötelezte a várost a biztosíték kifizetésére. A tanács utasította a főpénztári hivatalt a kifizetésre, de meghagyta 4 Ft leszámítását, mert a város 8 Ft-ért egész évre előfizetett a lapra, mely fél év után megszűnt. Utasítás történt az 5%-os kamat kifizetésére is.³² A történetben van egy kis hiátus, mert a nádori leiratban utalás történik arra, hogy Madarász ellen semmiféle sajtóvétségi eljárás nem folyik, és így a kifizetésnek nincs törvényi akadálya. Adja magát a feltételezés, hogy a pécsi városvezetők, Nagy József polgármesterrel az élen, megpróbálkozhattak valamiféle feljelentésfélével, hátha mégse kell fizetniük. Azonkívül a 4 Ft leszámítolása is rendkívül kicsinyesnek tűnik annak fényében, hogy a letett biztosítékot tulajdonképpen elikkasztották.

Az 1860. július 5-től december 31-ig terjedő időszakban a következő állandó rovatok voltak az újságban: *Szépirodalom és Társasélet*, *Pécsi Tárogató*, *Pécsi Színház*, *Különfélék*, *Pécsi levél*, *Hirdetések*. A *Pécsi Tárogató*nál meg kell állnunk egy pillanatra, mert véleményem szerint ez a rovat mintegy szellemi köldökszínorként összekapcsolódást jelez az 1848-as ugyanolyan nevű rövid életet megélt orgánummal. Bár nincs rá bizonyíték, hogy Bánffy Simon tevőlegesen is közreműködött volna az akkori lap szerkesztésében, de nagyon valószínű, hogy ismerte annak tartalmát és célkitűzéseit. Erre mutat a rovat kísértetiesen hasonló vitriolos hangneme és témaválasztásai. A 1861. január 3-i profilváltás után a rovatbeosztás a következőképpen módosult: *Hírfűzér*, *Tárcza*, *Pécsi Tárogató*, *Különfélék*, *Nyílt Tér*, *Levelek a Fővárosból*, *Pécsi levél*, *Legújabb*, *Pécsi Színház*, *Szerkesztői mondanivalók*.

A szerzői gárda kapcsán el kell mondanunk, hogy sajnos viszonylag kevesek személyazonossága volt kideríthető, köszönhetően a korban szokásos álnév és monogramhasználatnak. Mielőtt rövid felsorolásukat adnám, meg kell jegyezmem, hogy Bánffy nem véletlenül tartotta elsődleges feladatának a helyi kulturális élet fellendítését. Az állandó

²⁹ Pécsi Lapok, 1861. szeptember 5. p. 281. ; Az újság 1861. évi 71. számában megjelent cikk megkérdőjelezi a város illetékességét a borvám beszédese tárgyában. A város a jegyzőkönyvben elismeri a gyakorlat jogtalanságát s a városi főügyészt utasítja, hogy járjon el a királyi haszonvételi jog megszerzésében. (MNL BaML, Pécs Szabad Királyi Város Közgyűlésének Jegyzőkönyvei. 1861. 09. 06. 3597/6246. sz.)

³⁰ MNL BaML, Pécs Szabad Királyi Város Közgyűlésének Jegyzőkönyvei. 1862. 06. 24. 1914/349. sz.

³¹ MNL BaML, Pécs Szabad Királyi Város Közgyűlésének Jegyzőkönyvei. 1862. 07. 16. 2268/3493. sz.

³² MNL BaML, Pécs Szabad Királyi Város Közgyűlésének Jegyzőkönyvei. 1862. 09. 19. 2773/5722. sz.

tudósítók és publikálók között ugyanis az újság egész fennállása alatt igen kevés a helyi illetőségű. Viszont a szerkesztő legnagyobb érdeme abban keresendő, hogy mozgósítani tudta a reformkorig visszanyúló irodalmi és zszurnalisztikai kapcsolatait, hiszen a szerzők nagyobb része személyes jó barátja volt. Az állandó „holdudvar” tehát a következőkből állt: Bukógáti (leveldi Kozma Sándor), belpolitika, Somogy vármegye; Concha Károly, irodalmi művek, Pest; Csermelyi Sándor, versek; Dietrich Ignác, politika, jog;³³ Khern (Kern) Ede, szépirodalom; Kmetty István (színházi titkár), versek, színházi műsor;³⁴ Kovács Gusztáv, irodalom;³⁵ Kugyeray Ede, irodalom, tudósítások Mohács és környékéről; Lukácsy Sándor, kertészet; Nendtwich Gyula, mezőgazdaság, Pécs; Rajkai F. I. (Friebeisz István), irodalmi művek, Pest; Roboz István, irodalmi művek, tudósítások, Kaposvár; Szeme(n)yei Mihály, versek; Tar Csátár, versek; Weiler János, kereskedelem, piac; Wertler (Vertler) Mátyás, történeti tárgyú művek.³⁶

A hirdetési rovat tartalma tulajdonképpen leképezi a korabeli Pécs társadalmát, és annak igényeit, szokásait. A kultúrához, művelődéshez köthető reklámok – pl. nyelv-, tánc-, zeneoktatás, könyv – teszik ki a kisebb hányadot, míg az oroszlánrészt a ruházati és a mindennapi élethez szükséges árucikkeket kínálók alkotják. Feltűnő az orvosi és patikusi hirdetések viszonylagos gyakorisága.³⁷

1862. június 29-én megszűnt a *Pécsi Lapok*, de látszólagos kimúlása csupán tetszhalál volt. Ifjabb Madarász Endre néhány éves mohácsi kitérő után, 1866-ban visszatért Pécsre, s immár saját nyomdájában adhatta ki újra az időközben tulajdonossá előlépett Bánffy oldalán ezt a tartalmas és színvonalas újságot. Korai és váratlan halála azonban véget vetett a prosperálásnak. Érdeme nagy, mert megteremtette és elfogadtatta a rendszeres újságírást és megjelenést Pécsen. Ámde nyomdája és a személye körüli bizonytalanságok megmutatták, hogy fenntartható újságot csakis stabil üzleti háttérrel és hivatásos újságíró gárdával lehet működtetni. Erre a legjobb példa az 1870. május 1-jén induló *Fünfkirchner Zeitung*, amely majd négy évtizeden keresztül létezett.³⁸

³³ Várady, i. m. 2. köt. p. 415.

³⁴ Pécsi Lapok, 1860. december 13. p. 189.

³⁵ Pécsi Lapok, 1867. április 14. p. 19.

³⁶ Az életrajzi adataikat ld.: Szinyei József: Magyar Írók élete és munkái. 1–14 köt. Budapest : Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1980–1981.

³⁷ A rovatban megjelenők közül természetesen nem sorolhatok fel mindenkit, csupán arra szorítkozom, hogy a nagy rendszerességgel megjelenő helyi hirdetőket említsem meg: Ánge Gyula (francia nyelvtanár), Angyal Pál (biztosítás), Benczenleitner József (női cipő), Betlheim Henrik (bor), Brézits Sándor (üvegáru), Chachinovich Endre (ügyvéd), Czindery fürdő, Csarsch Károly (fűszer és bor), Dunagőzhajózási Társaság, Dr. Mocsáry Antal (orvos), Első Pécsi Asztalos Egylet, Hartmann Antal (ruházat, textil), Haska József (fodrász), Id. Madarász András (gőzmalom, élőállat), Keinberg Vilmos (ékszer), Knezevits György (fényképész), Lakits F. (vegyes kereskedés), Liszka Gabriella (táncoktatás), Marton Sándor (textil), Neuburg Gyula (orvos), Nick Simon (ruházat), Nobel József (porcelán), Nowotarski Antal (kertészet), Obetkó Zsigmond (nagykereskedő), Reéh Vilmos (vasáru és fűszer, áruszállítás), Reiter Matild (női ruházat), Schapringer Joachim (értékpapír, só), Schaurek József (hangszer), Spierer Jakab (textil), Steingassner J. (Magyar királyhoz címzett vendégfogadó), Steinhauer József (férfi cipő), Stern Mór (ruházat), Szakvály Lipót (női ruha szabó), Szentkuty István (fényképész), Valentin Károly (könyv), Wachauer Károly (zeneiskola, hangszerek), Weidinger és Fia (könyv,zene), Wlahsics Antal (bőráru), Zsolnay Károly (vasáru, fűszer), Zsolnay Vilmos (bútor).

³⁸ Surján Miklós (szerk.): Baranya Megye Sajtóbibliográfiája 1832–1984. Pécs : Baranya Megyei Könyvtár, 1992. p. 119–120.

A katolikus autonómiai képviselők megválasztása a Pécsi Egyházmegyében 1897-ben

A századforduló katolikus társadalmának egyik legnagyobb visszhangot kiváltó eseménye a II. katolikus autonómiai szervező kongresszus világi és papi képviselőinek megválasztása volt. A Katolikus Autonómia az egyháznak az állammal szemben való bizonyos mértékű önkormányzata, melyben a világi hívek a klérussal közösen intézik az egyház ügyeit az autonómiai szabályzatban meghatározott jogkörön belül. Magyarországon a Katolikus Autonómia kívánalma először 1848-ban merült fel, mikor a katolicizmus elvesztette államvallás jellegét és a vallási egyenlőség álláspontjára helyezkedett állammal szemben védelemre volt szüksége, azonban a szabadságharc viharai elsodorták ezt a kezdeményezést. A kiegyezés után Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter élesztette fel ismét az eszmét, és ennek eredményeként 1870–1871-ben lezajlott az első autonómiai szervező kongresszus. Azonban megvalósítani a szervezetet ekkor sem sikerült, mivel a kidolgozott szabályzatot a király, mint főkegyúr nem hagyta jóvá, és az egymást követő kultuszminiszterek sem szorgalmazták megalakítását, mivel ezzel az állami kezelésben lévő, hatalmas értékű vallási és tanulmányi alapokat át kellett volna adniuk az autonómiának. Azonban annyi eredménye mégis lett a szervezkedésnek, hogy néhány helyen már ekkor megalakultak az autonómia alapegységei, az egyházközségek, melyek tanácsa az iskolaszéki teendőket is ellátta. Az 1890-es évek egyházpolitikai harcai és egyházellenes támadásai következtében ismét napirendre került a Katolikus Autonómia megalakításának szükségessége, ezért 1897-ben összeült a második autonómiai szervező kongresszus, amely öt éven át, 1902-ig ülésezett.¹

Az uralkodó, Ferenc József, a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Wlassics Gyula előterjesztésére 1897. május 14-én engedélyezte, hogy hat hónapon belül új autonómiai kongresszus üljön össze, valamint felhatalmazta Vaszary Kolos hercegprímást, hogy szervezze meg és hívja össze a kongresszust. A Pécsi Egyházmegyében Troll Ferenc káptalani helynök vette kezébe a szervezést, mivel Dulánszky Nándor püspök elhalálózása folytán üresen állt a püspöki szék, egészen 1897 ősziéig, Hetey Sámuel kinevezéséig. Troll helynök a ki-

¹ A Katolikus Autonómia nagyon bőséges szakirodalommal rendelkezik, ezek közül csak néhányat sorolunk fel tájékozódásul: Török Kálmán: A kath. Autonómiai mozgalmak története = Katolikus Szemle, 1893. p. 351–374., 505–538., 710–726. ; Hanuy Ferenc: Hetven éves küzdelem az autonómiáért. Budapest : Szent István Társulat, 1918. ; Hanuy Ferenc: A Katolikus Autonómia főbb problémái. Budapest : Stephaneum Nyomda Rt., 1918. ; Lepold Antal: A Katolikus Autonomia. Az egyház álláspontjának megvilágítása. Budapest, 1920. ; Gergely Jenő: A történelmi keresztény egyházak autonómia-szervezete a dualizmus éveiben. In Sarnyai Csaba Máté (szerk.): Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon. Budapest : METEM, 2001. ; Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon. Budapest : Kossuth, 1977. ; Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. *Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae II.* München, 1975.

rály levelét körlevélben tette közzé az egyházmegye papsága számára, és felszólította őket, hogy minél buzgóbban tevékenykedjenek ezen nagy fontosságú ügy érdekében, valamint a választás módját is eljutatta az egyházmegye minden plébánosa számára.² A képviselők megválasztásának módját még az első kongresszus idején kidolgozott, 1869. évi október 25-én kelt választási szabályzat határozta meg. Eszerint az egyházmegye hét – pécsi, szentlőrinci, mohácsi, baranyavári, bonyhádi, tamási és szekszárdi – választókerületből állt.

Vaszary hercegprímás június 24-ét tűzte ki a világi választók összeírásának kezdő időpontjául minden plébánián. Nyolc nappal a megadott időpont előtt előzetes értekezletre kellett összehívni a plébánia népét azon öttagú bizottság kijelölésére, amely összeírta a választókat, megállapította és kihirdette a szavazás időpontját, és levezényelte azt. Népesebb plébániákon a távolabbi fiлиákban albizottságokat is felállíthattak, de ezek csak az összeírásoknál működhettek közre. Azonban ezek a bizottságok egyáltalán nem voltak pártatlanok, mint a lentebb bemutatandó tolnai röplap mutatja, melyet a helyi ötös bizottság adott ki az egyik képviselőjelölt támogatására. A szavazásra jogosultak – minden 24 éven felüli katolikus férfi, aki ellen nem folyik bűnvádi eljárás, illetve nem áll büntetés alatt és egészséges elméjű – névjegyzékének összeállítására a házankénti összeírást javasolta az Egyházmegyei Hatóság, mivel ha az adólajstromot vették volna figyelembe, akkor a szegény hívek kimaradtak volna, holott az autonómiai képviselőkre nekik is joguk volt szavazataikat leadni.

Képviselőt csak személyes és nyilvános szavazással lehetett választani, a közfelkiállítás nem számított érvényesnek. A szavazás befejezte után annak jegyzőkönyvét az ötös bizottságoknak be kellett küldenie a választókerületek központi bizottságaihoz – ezek a központi plébánia ötös bizottságának és a legközelebbi hat plébánia bizottságainak elnökeiből álltak –, amelyek azt továbbították az egyházmegyei központba. Pécssett több plébániai bizottság is működött, ezért a pécsi központi bizottságnak a budai-külvárosit jelölték meg. Ennek és a legközelebbi hat plébániai bizottságnak – a belvárosi, a székesegyházi, a szigeti-külvárosi, a bányatelepi, a németürögi és a szabolcsi – elnökeiből alakították meg a kerület központi bizottságát.³ Legfelsőbb szinten a választásokra felügyelő központi egyházmegyei bizottság koordinálta a szavazásokat, amelynek tagjai a korabeli pécsi egyházi élet prominens személyiségei voltak: Rézbányay János jogakadémiai tanár, Wurster József tb. kanonok, Szilvek Lajos teológiatanár, Körmendy Károly és Magenheim József plébános.⁴

Az egyházmegyében június folyamán sorra meg is szervezték az ötös bizottságokat, Pécssett Úrnapja délutánján alakultak meg az egyes plébániákon. A belvárosi plébánián a belvárosi népiskola egyik termében 25-30 katolikus férfi gyűlt össze – köztük a város sok neves személyisége, például Vaszary Gyula főkapitány, ügyvédek, tanárok, tanítók –, akik Magenheim József plébános beszéde után a bizottság tagjaivá választották Eizer János kereskedőt, Fekete Mihály tiszti főügyészt, Friedl Károly jogtanárt, Magenheim József plébánost és Nick Alajos ügyvédet. A Budai külvárosi plébánián a bizottság megalakítását

² Pécsi Püspöki Levéltár (a továbbiakban: PPL) 2090/1897. (In PPL IX/1897. körlevél)

³ A magyarországi Kath. Egyház autonómiáját szervező gyűlés tagjainak választási módozata és utasítás a magyarországi Kath. Egyház autonómiáját szervező gyűlés világi képviselőinek választása végett egyházmegyénként alakítandó választókerületek iránt. Esztergom, 1897. ; PPL X/1897. körlevél; PPL 2617/1897. (In PPL XII/1897. körlevél); PPL 2887/1897. (In PPL XIII/1897. körlevél); PPL Autonomia 3172/1897. ; PPL Autonomia Az egyházmegyei hatóság 1897. július 9-i körirata ; Pécsi Közlöny, 1897. június 16. p. 1–3.

⁴ Pécsi Közlöny, 1897. június 20. p. 3.

sokkal nagyobb érdeklődés és részvétel kísérte. Itt a bizottság tagjai lettek Erreth János ügyvéd, Papp János, Graumann János, Rausch István és Keil Károly. A Székesegyházi plébánián hozzávetőlegesen annyian vettek részt a gyűlésen, mint a belvárosban. Itt Spiesz János kanonok-plébánost, Czirer Elek főorvost, Schneider István igazgatót, Szuly János ügyvédet és Zsiga László gyógyszerészt választották be az ötös bizottságba. A Bányatelepen mintegy száz fő gyűlt össze, akik a bizottság tagjaivá választották Csermák Alajos tanítót, Kristóf József plébánost, Lutz István rendőrkapitányt, Nahodil Antal irodavezetőt és Schmidt Boldizsár igazgató-tanítót.⁵ A Szigeti külvárosi plébániáról nem rendelkezünk adatokkal az ötös bizottság megválasztását illetően, de minden bizonnyal itt is megtörtént valamikor ezekben a napokban.

A választások ilyen szervezeti előkészítése után kezdődött el az igazi választási küzdelem a leendő képviselők személye körül, hiszen a kongresszus összetételétől függött az egész autonómia irányvonala és szelleme. Ebből következően az autonómia kérdésében alapvetően szemben álló két oldal, az egyház és a kormányzat megpróbálta a szavazókat a saját kívánalmainak megfelelő képviselők jelölésére és megválasztására rávenni.

Nem késett júniusban Vaszary hercegprímás körlevele, melyet Troll helynök teljes terjedelmében közzétett, mivel az *„az autonomia kérdését egész teljességében oly találóan fejtegeti”*, és útmutatásait figyelembe véve az egyházmegyei papság a híveket jobban fel tudja készíteni a választásokra és az autonómiai teendőkre. Körlevele elején a hercegprímás leszögezte, hogy a püspöki kar olyan autonómiai szervezethez, mely a Katolikus Egyház alkotmányától bármily csekély pontban is eltér – ahogy az a korábbi autonómiai egyeztetések során felmerült –, nem járulhat hozzá, vagyis megjelölte a szervezkedésnek az egyház által egyedül lehetségesnek tartott irányvonalát, illetve azt, hogy csakis az ehhez ragaszkodó képviselők megválasztása kívánatos. Felhívta ezért a papságot, hogy ennek szellemében munkálkodjanak a hívek között, és úgy befolyásolják a népet, hogy csakis az egyházi elvekhez hű személyeket válasszanak meg képviselőnek: *„Ti vagytok, Krisztusban kedveseim! a hívek közvetlen lelki, egyházügyi vezérei, és mivel az autonomia egyházi ügy, a hívek teljes joggal várják tőletek, hogy nekik a kérdésben forgó tárgyat megmagyarázzátok, tőlük a téves felfogást távol tartsátok: hogy őket felvilágosítva, kioktatva arra vezéreljétek, miszerint bizalmukkal oly férfiakat ajándékozzanak meg, kik a legközelebb összehívandó országos autonómiai kongresszuson az egyház ügyét szolgálni, előmozdítani képesek, készek is. [...] Tudom azt is, hogy vallásos népünk, ha megismeri az autonomia célját, azt szívéből üdvözli és szavazatával rajta lesz, hogy valóban az egyház javára szolgáljon. Népünk iránt tehát teljes bizalommal lehetünk, ha kellőképp kioktatva lesznek.”*

A prímás pontosan meghatározta azt is, hogy mely személyek alkalmatlanok autonómiai képviselőnek: akik nem gyakorló hívők, akiket csak a szereplési vágy hajt, akik köztudomásúlag erkölcstelen életet folytatnak, akik világias gondolkodásúak, vagy netalán nyilvánosan vagy magánéletükben vallás- és egyházellenes nézeteket vallanak, illetve akik valamilyen az egyház által tiltott társulatnak – feltehetően elsősorban a szabaddóműves páholyoknak – a tagjai.⁶ Lehetséges, hogy ilyen férfiak is jelöltetni fogják magukat

⁵ Pécsi Közlöny, 1897. június 20. p. 2–3.

⁶ *„De azok között [...] kik az autonómiát szervező kongresszusba bejutni kívánkoznak, találkozhatnak olyanok, kiknek keresztlevelükön kívül más képesítésük alig van; olyanok, kiket szereplési vágy és nem az egyház szeretete, feltűnni akarás s nem vallásos buzgalom hevít; olyanok, kiket nem egyházas tudás, hanem világias felfogás és törekvés igazgat; olyanok, kik «ámbrár megismerték az Istent, nem úgy dicsőítik mint Istent, hanem hiukká lettek gondolataikban és meghomályosodott az ő szívök» (Rom. 1,21.), olyanok, akikről az Apostol mondja, hogy*

képviselőnek – ahogy az az első, 1870-es autonómiai kongresszuson előfordult –, de hogy megválasztásuk többé ne történhessen meg, a hercegprímás figyelmeztette a papságot, hogy résen kell lenniük: „[...] a legnagyobb körültekintésre van szükség azon férfiak kiszemelésére, kik a hívek bizalmára érdemeseknek s a kongresszusba való beválasztásra méltókul jelöltetnek. Csak hívó vallását ismerő és gyakorló katolikus férfit választanak, olyant, kinek katolikus volta nem csak keresztleveléből, nem csak saját hangoztatásából, hanem életéből is kitűnik. [...] Keresztény élet, keresztény szellem, párosulva elegendő egyházi tudással a kellék, a nélkülözhetetlen feltétel, mely a jelöltben szükséges. Ha a hívek ilyenre, de csakis ilyenre szavaznak, adják bizonyosságát értelmi érettségüknek, egyház és vallás iránti szeretetüknek [kiemelés az eredetiben].”⁷

Troll helynök is azt hangsúlyozta, hogy az autonómia ügyének megoldása legfőképpen attól függ, hogy milyen beállítottságú képviselők vesznek részt a kongresszuson, ezért ő is külön felhívta az egyházmegye papságát, hogy minden figyelmét és buzgalmát fordítsa oda, hogy a hívek csakis megfelelő személyeket válasszanak meg. A képviselőjelöltek kiszemelésére javasolta, hogy a választókerületek központjaiban tartsanak vegyes – egyházi és befolyásos világi személyekből álló – tanácskozásokat.⁸ Troll külön utasította továbbá arra is papságot, hogy legyenek rajta, hogy minél több hívó részt vegyen a szavazáson.⁹

Hasonlókat olvashatunk a katolikus hangvételű Pécsi Közlöny hasábjain is: „[...] mily körültekintő óvatossággal [kiemelés az eredetiben] kell eljárniok papoknak és világiaknak a szervező kongresszus tagjai megválasztásában, nehogy a szent ügyet az ellenség kezébe jutassák, magukat egy csalódással gazdagabbá tegyék s a magyarországi katolicizmust veszedelmes rázkódások elé vigyék.”¹⁰ Az egyházmegye papsága hallgatott is a szóra és népgyűléseken tartott beszédekkel, templomi prédikációkkal és sok egyéb módon igyekeztek a híveket az egyház által megfelelőnek ítélt képviselőjelöltek számára megnyerni,¹¹ de sajnos csak néhány kerületből ismerjük a jelöltek kötődését, csupán arról értesülünk, hogy Festetich Imrét és Kanócz Istvánt támogatta szervezetten, felülről irányítottan a papság.¹²

De a kormányzat sem volt rest, az is megpróbálta különféle eszközökkel a saját embereit bejuttatni a kongresszusba. Mint köztudott, a dualizmus korának választásaiban szinte általánosnak mondható a szavazók különböző módokon való megvesztegetése és megfélemlítése, a kormányzó Szabadelvű Párt minden eszközt bevetett győzelmének biztosítására a függetlenségekkel szemben, különösen a kormánytól függő közigazgatási apparátust vonva be ebbe. Nem volt ez másként az autonómiai választások esetében sem. Ugyanis több ok miatt a Katolikus Autonómia elméletileg csupán egyházi problémája

«önszeretők, kevélyek, háládatlanok, szeretetlenek, békétlenek, istenes életet színlelők ugyan, de annak erejét megtagadják» (II. Tim. 3,2,3,4,5.). Már pedig féltő, hogy «valamint Jannes és Mambres ellenállottak Mózesnek, ugy ezek is ellenszegülnek az igazságnak» (II: Tim. 3,8.), sőt hogy «az Isten igazságát hazugsággal cserélik fel» (Rom. 1, 32.), más alapot akarván vetni Krisztus Urunk egyházának, mint amelyet Ő vetett. [...] Tehát a hívő jó lelkismerettel nem adhatja szavazatát olyan jelöltre, ki 1. Az egyház által tiltott társulatnak tagja, bármennyire hangoztatja is, hogy jó katolikus. [...] 2. Ki, habár nem is tagja valamely titkos társulatnak, akár magán, akár nyilvános életében tanújelét adta annak, hogy vallásellenes, egyházellenes nézeteknek hódol. 3. Aki állandó templomkerülő, s kinek élete köztudomásúlag súlyos erkölcsi kifogás alá esik. Mindezek nyílt megvetést tanúsítanak az egyház és vallás iránt.”

⁷ PPL X/1897. körlevél

⁸ PPL X/1897. körlevél

⁹ PPL Autonomia 3172/1897. ; PPL Autonomia Az egyházmegyei hatóság 1897. július 9-i körirata

¹⁰ Pécsi Közlöny, 1897. június 16. p. 1–3.

¹¹ PPL Autonomia 2780/1897. ; PPL Autonomia 2800/1897.

¹² PPL Autonomia 2780/1897. ; PPL Autonomia 2800/1897.

politikai ügygé lényegült át: egyrészt még el sem csitultak a két évvel korábbi egyházpolitikai harcok viharai, másrészt igencsak fontos kérdésnek számított, hogy a jövőben kinek a tulajdonába kerülnek az eddig a kormány által kezelt, óriási értékű vallási és tanulmányi alapok, harmadrészt pedig az sem volt közömbös, hogy a létrejövete esetén óriási, az ország fele lakosságát magába foglaló szervezetként működő Katolikus Autonómiában mekkora befolyást fog kapni a kormányzat. Mindez pedig elsősorban attól függött, hogy kikből fog állni az autonómia szabályzatát kidolgozó kongresszus! Így hát a kormány jelöltjei – olyan férfiak, akikről tudták, hogy nem mondanának ellent a kormány kívánságainak a tárgyalások során – kerültek szembe az egyházpolitikai harcokban nemrég olyan fájó vereséget szenvedett egyház által támogatott jelöltekkel.

A küzdelem a képviselőjelöltek kijelölésével, illetve felkérésével kezdődött, s mindkét oldal megpróbált jelölteket állítani.¹³ Pécssett július 4-én a városi tornacsarnokban rendezett katolikus gyűlésen a nagy népszerűségnek örvendő Erreth János ügyvédet, korábbi függetlenségi országgyűlési képviselőt¹⁴ jelölték egyhangúlag buzgó lelkesedéssel.¹⁵ Azonban a kormányzat helyi képviselői – például Vaszary Gyula rendőrfőkapitány és Reeh György rendőrkapitány, valamint Majorossy Imre polgármester – felléptették vele szemben Kardos Kálmánt, a pécsváradi kerület kormánypárti országgyűlési képviselőjét. Kardost nyílt felhívásban minden katolikusnak ajánlották, de attól sem riadtak vissza, hogy megtévesztéssel szerezzenek jelölő aláírásokat számára, ami nem kis botrányt kavart. Azonban később Kardos elállt a szerepléstől, amikor kiderült, hogy nem nyilvános gyűlés keretében jelölték.¹⁶ Hasonlóképpen vidéken is igyekezett mindkét oldal saját embereit jelölni.

A felkért képviselőjelöltek, illetve támogatóik hamarosan meg is kezdték az agitációt, például Festetich Imre a szentlőrinci kerületben július 18-án kiadott egy nyomtatott röpiratot, amelyben kijelentette, hogy a jelöltséget elfogadván mindent meg fog tenni a jó ügy érdekében,¹⁷ a szekszárdi kerületben pedig Hájdekker Béláról hívei ilyen szövegű röplapot terjesztettek: „*Mondja minden Tolnai rom. kath. 24 évnél id. férfitu lelkéből ÉLJEN HÁJDEKKER BÉLA autonómiai követünk akit f. é. Július hó 18. délelőtt a tolnai plébánia udvarán megválasztunk autonómiát képviselőnknek ÉLJEN! Tudósítja a tolnai 5-ös bizottság.*”¹⁸

Július folyamán és augusztus elején zajlottak le a világi képviselő-választások az egyes falvakban és városokban.¹⁹ Azonban a papság a templomokban és népgyűléseken tartott felvilágosító beszédei²⁰ ellenére sok helyen ez egyáltalán nem ment zökkenőmentesen. Elsősorban az akadályozta a szavazást – legalábbis a falvakban –, hogy éppen az aratási időszak kellős közepére esett, így a nép igen el volt foglalva.²¹ Hasonlóképpen sokakat visszatartott a szavazástól a politikai választásokkor szokásos italoztatás, szivar-

¹³ Világi képviselőjelölések: Pécsi Közlöny, 1897. június 22. p. 3. ; június 24. p. 2. ; június 27. p. 2. ; június 30. p. 3. ; július 4. p. 2. ; július 6. p. 3. ; július 8. p. 2. ; július 11. p. 2. ; július 13. p. 3. ; július 15. p. 2. ; július 18. p. 1–2.

¹⁴ Vértesi Lázár: Erreth János, az ellenzék vezére = Pécsi Szemle, 2001. tél p. 19–25.

¹⁵ Pécsi Közlöny, 1897. július 6. p. 1–3.

¹⁶ Pécsi Közlöny, 1897. június 30. p. 2. ; július 4. p. 1. ; július 6. p. 3. ; július 8. p. 1–2.

¹⁷ PPL Autonomia 3061/1897.

¹⁸ PPL Autonomia 2717/1897.

¹⁹ Pécsi Közlöny, 1897. június 30. p. 3. ; július 6. p. 3. ; július 8. p. 2. ; július 13. p. 3. ; július 15. p. 2–3. ; július 18. p. 2. ; július 20. p. 1–2. ; július 22. p. 2. ; július 25. p. 2. ; július 27. p. 2. ; július 29. p. 2. ; augusztus 1. p. 2. ; augusztus 3. p. 1–2. ; augusztus 5. p. 2. ; augusztus 8. p. 2. ; augusztus 10. p. 2.

²⁰ PPL Autonomia 2671/1897.

²¹ PPL Autonomia 2877/1897. ; PPL Autonomia 2720/1897. ; PPL Autonomia 2932/1897. ; PPL Autonomia 2843/1897.

és pénzosztogatás elmaradása is,²² erre sok helyről panaszkodik jelentéseiben a papság: „Nagyobb érdeklődést kelteni – készpénz és bor hiányában nem volt lehető. A szalatkaiak soha és senkire nem szavaznak – ingyen.” – írja a szalatkai plébános.²³ De a politikai választások miatti kiábrándultság – az előző évben, 1896-ban megtartott országgyűlési választásokon minden korábbinál nagyobb volt a választási korrupció és erőszakosabb eszközöket használt fel Bánffy Dezső kormánya céljai elérése érdekében²⁴ – is sok helyen közönyt és bizalmatlanságot szült a hívek lelkében az autonómia iránt is, ami szintén visszatartotta őket a szavazástól.²⁵ Szintén nem volt túl bizalomgerjesztő, hogy egyesek a szavazókat mindenféle rémhírekkel ijesztgették, többek között azzal, hogy az autonómiának új adó lesz a következménye.²⁶ Sokszor az is problémát okozott, hogy a választók nem ismerték a képviselőjelölteket – holott a korszakban általában inkább a személyre, mint az általa képviselt politikai eszmére voksoltak²⁷ –, és ezért el sem mentek szavazni, például Mohácson Kanócz István miniszteri tisztviselőre és Vörös Mihály Pécsi Püspöki Tanítóképzőintézeti tanárra azért vonakodtak szavazni, mert jóformán ismeretlen volt a helyiek előtt, a harmadik jelölt, Kész Pál pedig – aki „tulajdonképpen önmagát jelölte” – a plébános szavaival élve „terrorizálta” a lakosságot. Egyébként a plébános szerint jobb, hogy rá sem szavaztak, mert „Kész Pál minden, csak nem vallásos ember”.²⁸ De azért néhány helyről valódi lelkesedésről számoltak be.²⁹

A szavazás egyáltalán nem volt mentes a politikai csatározástól sem. Mint láttuk, ilyen jellegű küzdelem volt Pécsen Kardos Kálmán és Erreth János között. Némileg hasonló volt a helyzet a bonyhádi kerületben, ahol a plébános szavaival élve az „ellenpárt”, vagyis a kormányt támogató szabadelvűek Dőry Dénes mellett szervezkedtek, azonban a hivatalos főszolgabírói utasítást Dőry támogatására későn vették kézhez, így mellette egyetlen embert sem tudtak leszavaztatni. De azért, hogy a másik jelöltre, Apponyi Gézára való szavazástól elvegyék a hívek kedvét, álhírek terjesztésével a szavazók nagy részét sikerült „terrorizálniuk”, minek következtében sokan inkább tartózkodtak a voksolástól.³⁰ De nem mindenhol sikerült megfélemlíteni az embereket: Szentivánon a Gusztávműve puszta cselédsége uraságuk határozott utasítása ellenére, miszerint csakis a szabadelvűek jelöltjére, Országh Lajosra adhatják szavazatukat, egyöntetűen az egyház által támogatott Festetich Imrére szavaztak.³¹ Úgy tűnik, az országgyűlési ellenzék, vagyis a függetlenségi ezúttal tartózkodtak a választásokba való bekapcsolódástól, egyes helyeken el sem mentek szavazni³² – elképzelhető, hogy az általában aulikusnak tartott egyház képviselői sem voltak sokuk számára sokkal rokonszenvesebbek, mint a kormány jelöltjei.

²² PPL Autonomia 2666/1897. ; PPL Autonomia 2932/1897. ; PPL Autonomia 2843/1897. ; PPL Autonomia 2671/1897.

²³ PPL Autonomia 2666/1897.

²⁴ Magyarország története tíz kötetben. VII/1. köt. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1978. p. 210. ; Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Budapest : Korona Kiadó, 1999. p. 142.

²⁵ PPL Autonomia 2719/1897. ; PPL Autonomia 2843/1897. ; PPL Autonomia 3054/1897.

²⁶ PPL Autonomia 3054/1897.

²⁷ Boros–Szabó, i. m. p. 135.

²⁸ PPL Autonomia 3054/1897.

²⁹ PPL Autonomia 2655/1897. ; PPL Autonomia 2720/1897.

³⁰ PPL Autonomia 2844/1897.

³¹ PPL Autonomia 2961/1897.

³² PPL Autonomia 2964/1897.

Végül minden nehézség ellenére lezajlottak a választások. A pécsi választókerületben Erreth János pécsi ügyvéd, korábbi függetlenségi országgyűlési képviselő lett a világi autonómiai képviselő 4645 szavazattal, így leahagyva az 1635 szavazatot kapott gróf Majláth Lászlót, és a 7, illetve 1 szavazatot kapott Kardos Kálmánt és Vörös Mihályt, bár utóbbiak minden valószínűség szerint csak tévedésből kaphattak szavazatokat, hisz Kardos még a választás előtt visszalépett, Vörös pedig a mohácsi kerület jelöltje volt.³³ A szentlőrinci választási kerületben az egyház által támogatott jelölt,³⁴ gróf Festetich Imre csertői nagybirtokos kapta a legtöbb, 4871 szavazatot, így ő lett a kerület képviselője. A kormányzat jelöltje, Ország Lajos csak 339 szavazatot kapott.³⁵ A mohácsi választási kerületben Vörös Mihály Pécsi Püspöki Tanítóképzőintézeti tanárt választották meg képviselőnek 2448 szavazattal, akit 2140 szavazattal Kanócz István miniszteri tanácsos követett. Bár Kanóczot támogatta a papság,³⁶ de minden bizonnyal Vörös megválasztása sem lehetett túlzottan ellenükre, mivel állásából kifolyólag mindenképpen egyházközelben embernek kellett lennie. Az önmagát jelölő Kész Pál 186, Kardos Kálmán szabadelvű országgyűlési képviselő 10, Német Lipót 3, Vörös István pedig 2 szavazatot kapott.³⁷ De Vörös hamarosan lemondott a képviselői mandátumáról és a primás új választást írt ki,³⁸ így mégiscsak Kanócz lett a kerület képviselője.³⁹ A baranyavári kerületben Bittó István drávafoki nagybirtokos – aki 1874–1875-ben egy évig az ország miniszterelnöke volt – választották meg 2101 szavazattal.⁴⁰ A bonyhádi választási kerületben gróf Apponyi Géza hűgyészi nagybirtokos kapta meg a szavazatok többségét, szám szerint 4195-öt. Itt elenyészően kevés szavazatot kapott a többi jelölt: Döry Dénes (15 szavazat), Lunova János (1 szavazat), Preyer Hugo (2 szavazat), gróf Pejachevich Géza (1 szavazat), gróf Apponyi Sándor (1 szavazat) és gróf Apponyi János (1 szavazat).⁴¹ A hatodik, tamási választási kerületben a dombóvári Paál Józsefet, az Esterházy uradalom felügyelőjét választották meg elsőprő többséggel, 4770 szavazattal, aki így Bubics Antal (4 szavazat) és Rátkai László (6 szavazat) jelöl-

³³ Erreth János szavazatai: Pécs-budai külvárosi plébánia: 1531, Pécs-székesegyházi plébánia: 236, Pécs-belvárosi plébánia: 515, Pécs-szigeti külvárosi plébánia: 252, Pécs-bányatelepi plébánia: 531, kővágószőlősi plébánia: 144, németürögi plébánia: 182, püspökbogádi plébánia: 119, szabolcsi plébánia: 90, berkesdi plébánia: 2, hosszúhetényi plébánia: 22, lovászhetényi plébánia: 12, nádasdi plébánia: 10, pécsváradi plébánia: 12, püspökszenterzsébeti plébánia: 72, abaligeti plébánia: 39, felsőmindszenti plébánia: 2, gödrei plébánia: 310, hetvehelyi plébánia: 35, magyarszéki plébánia: 19, sásdi plébánia: 164, vásárosdombói plébánia: 346 szavazat, összesen: 4645 szavazat. Majláth László szavazatai: Pécs-belvárosi plébánia: 3, Pécs-bányatelepi plébánia: 9, kővágószőlősi plébánia: 121, németürögi plébánia: 77, berkesdi plébánia: 196, pécsváradi plébánia: 60, abaligeti plébánia: 15, felsőmindszenti plébánia: 302, magyartherteleni plébánia: 195, magyarszéki plébánia: 303, sásdi plébánia: 131, szentgyörgyi plébánia: 223 szavazat, összesen: 1635 szavazat. Kardos Kálmán szavazatai: Pécs-székesegyházi plébánia: 2, Pécs-belvárosi plébánia: 5 szavazat, összesen: 7 szavazat. Vörös Mihály szavazatai: berkesdi plébánia: 1 szavazat. A központi választási bizottság összeülését, illetve a plébániai szavazatok összeszámolásáig (1897. augusztus 4.) a hirdi plébánia területéről nem érkezett jelentés a választás eredményéről, a püspökszentlászlói plébánián megejtett választást pedig szabálytalannak és így érvénytelennek nyilvánították, mert közfelkiáltással választottak. PPL Autonomia 3172/1897. ; PPL Autonomia 3227/1897. ; PPL Autonomia 3363/1897. ; PPL 4146/1897. (In PPL XX/1897. körlevél)

³⁴ PPL Autonomia 2800/1897.

³⁵ PPL Autonomia 3363/1897. ; PPL 4146/1897. (In PPL XX/1897. körlevél)

³⁶ PPL Autonomia 2780/1897.

³⁷ PPL Autonomia 3363/1897.

³⁸ PPL 4146/1897. (In PPL XX/1897. körlevél)

³⁹ PPL 1437/1902. (In PPL III/1902. körlevél)

⁴⁰ PPL Autonomia 3363/1897. ; PPL 4146/1897. (In PPL XX/1897. körlevél)

⁴¹ PPL Autonomia 3363/1897. ; PPL 4146/1897. (In PPL XX/1897. körlevél)

teket előzte meg.⁴² A szekszárdi kerületben azonban a választás érvénytelen lett, mivel azelőtt kihirdették az eredményt, hogy bevárták volna a dunaföldvári és bátai szavazás eredményét. A július 24-ig beérkezett szavazatok alapján Haidekker Béla vezetett 1601 szavazattal, akit Nagy István szentandrás-pusztai földbirtokos követett 1254 szavazattal, valamint Kis István is kapott egy szavazatot. Az említett két helyről beérkezett szavazatok alapján Nagy István lett volna a képviselő 2085 szavazattal – Nagy 831 szavazatot kapott Dunaföldváron, Haidekker pedig 303 szavazatot Bátán – az Egyházmegyei Hatóság megállapítása szerint. Azonban a központi választási bizottság fellebbezett ez ellen a hercegprímáshoz, így végül is az ügyet a szervező autonómiai gyűlés elé terjesztették.⁴³

Jogosan merül fel a kérdés, hogy az egyházmegyében a két fél, az egyház és a kormány közül végül ki „nyert” a választáson? Erre nem lehet egyértelmű válasszal szolgálni, csupán arról értesülünk, hogy az egyház által támogatott Festetich Imre és Kanócz István képviselő lett – igaz, ez utóbbi csupán Vörös Mihály lemondása következtében –, illetve a pécsi kerületben megválasztott Erreth is minden valószínűség szerint élvezte az egyház támogatását, a bonyhádi kerületben pedig a kormány jelöltje, Dóry Dénes csúfos vereséget szenvedett. Így tehát azt kell feltételeznünk, hogy az egyházmegye többségében a kormány jelöltjei alulmaradtak az egyház által támogatott személyekkel szemben.

De nemcsak a világi hívek, hanem a papság képviselői is részt vettek az autonómiai szervező kongresszuson, akiket egyházmegyéenként választott a papság. A papi képviselő személyének megválasztása sokkal kisebb viharokat zavart, hisz a papság felfogása egyértelmű volt. Ez az esperesi kerületenként megtartott papi gyűléseken történt, az egyházmegyén kívül tartózkodó papok pedig levélben küldhették el szavazataikat az Egyházmegyei Hatósághoz. A szavazások a világi választások előtt, június közepétől július elejéig történtek meg,⁴⁴ amelynek eredményeképpen Pozsgay József pécsi kanonokot, szemináriumi rektort választották meg az egyházmegye papi képviselőjének.⁴⁵

Azonban hiába választották meg a képviselőket, öt év múlva, 1902-ben a kongresszus dolgavégezetlenül feloszlott. Ugyanis hiába dolgozták ki újra az autonómia szabályzatát, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban ismét meggátolták létrejöttét. Ennek ellenére a képviselők őrizték mandátumukat, várva a kongresszus esetleges újabb összehívását, amely azonban egyre csak késett és így az évek folyamán egyesek elhalálózása folytán a legtöbb kerületben új képviselő megválasztása vált szükségessé. Kanócz István, a mohácsi kerület képviselője 1902-ben meghalt, helyette Koncz Adolf mohácsi ügyvédet választották meg abszolút szavazattöbbséggel.⁴⁶ Festetich Imre is elhalálozott, a szentlőrinci kerület új képviselője Ember Károly, a budapesti Római Katolikus Tanítónőképzőintézet igazgatója, az Országos Katholikus Tanügyi Tanács világi elnöke lett.⁴⁷ A baranyavári és a szekszárdi kerületben is történtek változások az elkövetkező években, az előbbiben Bittó Istvánt Kiss Emil dárdai közjegyző követte, az utóbbiban pedig 1911-ben már báró Schell József katalinpusztai birtokos volt a képviselő. Erreth János is elhalálozott 1915-ben, de az ő mandátumát egészen 1918 tavaszáig – minden bizonnyal egyrészt a világháború

⁴² PPL Autonomia 3363/1897.

⁴³ PPL Autonomia 3363/1897. ; PPL 4146/1897. (In PPL XX/1897. körlevél) ; Pécsi Közlöny, 1897. augusztus 10. p. 1–2.

⁴⁴ Pécsi Közlöny, 1897. június 16. p. 1–3. ; június 24. p. 2. ; június 27. p. 2. ; július 4. p. 2. ; PPL X/1897. körlevél

⁴⁵ PPL Autonomia 3131/1897. ; PPL 4146/1897. (In PPL XX/1897. körlevél) ; Pécsi Közlöny, 1897. június 20. p. 3.

⁴⁶ PPL 1437/1902. (In PPL III/1902. körlevél) ; PPL 1859/1902. (In PPL V/1902. körlevél)

⁴⁷ PPL Autonomia 1937/1911. (In PPL Autonomia 3753/1911) ; PPL Autonomia 3753/1911.

miatt, hiszen a szavazók jórésze bevonult, másrészt pedig mert a kérdésnek akkor éppen nem volt semmiféle aktualitása – nem töltötték be. 1917 végén azonban Apponyi Albert kultuszminiszter újra megindította az autonómia munkálatait, így újra kiírták a választásokat és 1918 tavaszán Simon József pécsváradi főszolgabíró lett a pécsi kerület új képviselője. Pozsgay József kanonok is elhalálozott 1917-ben, helyére Késmárky István címzetes apátot, a Joglyceum igazgatóját választották meg az egyházmegye papi képviselőjének,⁴⁸ aki 1919 folyamán, amikor a szerb megszállás miatt az országos eseményektől elszakadva Pécsen tovább folytatódott az egyházmegyei autonómia munkálatai, valóban igen aktív tevékenységet fejtett ki az ügyben.⁴⁹

Az 1897-ben megválasztott képviselők közül csupán Apponyi Géza bonyhádi és Paál József tamási képviselő élte meg az autonómiai munkálatok 1918-as újraindulását. Azonban ekkor az őszirózsás forradalom hatására az autonómiai szervezkedés már egészen más módon folytatódott, szervező kongresszus helyett a sebtiben összeállított Katolikus Tanács irányította az autonómia munkálatait, amelyek azonban ekkor, 1919 tavaszán ismét, immár végérvényesen kudarcot vallottak, és a történelem süllyesztőjébe kerültek.⁵⁰

⁴⁸ PPL Autonomia 1410/1917. ; PPL Autonomia 778/1918. ; PPL Autonomia 888/1918. ; PPL Autonomia 1138/1918. ; PPL Autonomia 778/1918. ; PPL Autonomia 888/1918. ; PPL Autonomia 1138/1918.

⁴⁹ Tengely Adrienn: A Katolikus Autonomia megszervezésének kísérlete Pécsen a szerb megszállás alatt. In Pilkhoffer Mónika–Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 18. Pécs : Pécs Története Alapítvány, 2006. p. 213–233.

⁵⁰ Az 1918–1919-es autonómiai munkálatokat ld. Tengely Adrienn: A magyar egyházak a forradalmak korában. Eger : Liceum Kiadó, 2011. p. 256–298.

„Baranya vármegye és a Dunántúl első napilapja”

A Pécsi Napló indulása és fejlődése a századfordulóig (1892–1902)

A kiegyezést követő gazdasági növekedés hatására Magyarországon felgyorsult az urbanizáció, a térbeli és a strukturális mobilitás, és kibontakozott a társadalom polgári átrétegződése. Pécs lakosságának 1848 és 1910 közötti megháromszorozódása országos viszonylatban is kiemelkedő volt. Pécs 1848 előtt szabad királyi városi ranggal és egyházközponti szereppel rendelkezett, a dualista korszakban a térség igazgatási és kulturális központjává vált.

A város fejlődése együtt járt azokkal a törekvésekkel, amelyek a helyi és országos információáramlás és a sajtó lehetőségeit akarták kiterjeszteni. Hamarosan életképesnek bizonyuló hetilapok jelentek meg Pécsen, majd 1892 végén megkezdte működését az első napilap, a *Pécsi Napló*. A kezdeményezés olyannyira sikeresnek bizonyult, hogy ez az újság korszakokon átívelve 1944 áprilisáig, Magyarország német megszállásáig rövid megszakitásokkal megjelent. Ezért is meglepő, hogy a néhány ismert és ismételt adaton és személyiségen kívül milyen keveset tudunk e témáról.

Dolgozatunk e hosszú periódus bemutatására nem vállalkozik, csupán az első pécsi napilap keletkezési körülményeit, kezdeti éveinek, megszilárdulásának történetét, valamint az egyes zurnaliszták alakját próbálja felidézni. Munkánk célja, hogy a kevésbé ismert, ritkán említett események, tények és személyek felelevenítésével adalékokat nyújtson a téma majdani monografikus feldolgozásához.

A *Pécsi Napló* történetének feltárását a források szűkössége határozza meg. A lapra vonatkozó levéltári anyag az évek során elveszett, azokra csak utalásokat találtunk a mutatókönyvekben. Ugyanilyen okok miatt nem vizsgálhattuk a Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Rt. működését, mert annak levéltári (cégbírói) anyaga nem áll rendelkezésünkre.

Jelentős – de jellegénél fogva meglehetősen bizonytalan – források az események szereplőinek visszaemlékezései. Lenkei Lajos a *Pécsi Napló* fennállásának 20. évfordulóján néhány oldalban összefoglalta lapja addigi történetét, de néhány fontos momentumra nem emlékszik, részletekbe kevés esetben bocsátkozik.¹ Beszédese, ugyanakkor szintén kevés konkrétumot tartalmazó forrás Lenkei visszaemlékezése, ami az események után közel harminc esztendővel íródott.² Várady Ferenc 1896-ban írt néhány oldalt a *Pécsi Napló* első éveiről, hasonló anyag a *Baranya multja és jelenje* című műben is helyet kapott.³

¹ Lenkei Lajos: XX. A Pécsi Napló története (a továbbiakban Lenkei 1910) = Pécsi Napló (a továbbiakban PN), 1910. december 25. p. 30–32.

² Lenkei Lajos: Negyven év Pécs életéből. Egy pécsi újságíró visszaemlékezései. Pécs : Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Rt., 1922. (A továbbiakban Lenkei 1922)

³ Várady Ferenc: A „Pécsi Napló” politikai napilap rövid története. In Hírlapjaink: A magyarországi hírlapok monographiája. Készült az 1896-iki ezredéves országos sajtókiállítás számára. Budapest, 1896. p. I–VI.

A *Pécsi Napló* történetét is érintő, részletes tanulmány csak a rövid ideig itt dolgozó, majd országos karriert befutott irodalmárok (pl. Thury Zoltán) pályafutásáról készült.⁴ A felsoroltakon kívül még néhány újságcikk foglalkozott az első pécsi napilappal, de új információkat ezekből nem meríthetünk, többnyire egymás adatait ismételik.⁵

A kutatás kezdetekor nagy segítséget jelentett a *Baranya megye sajtóbibliográfiája* című, a megyei könyvtár munkatársai által összeállított jegyzék, amely a baranyai sajtótermékek teljes bibliográfiai leírását adja.⁶ Az egyes hírlapírók személyének megrajzolásához életrajzi és irodalmi lexikonok, illetve hírlapcikkek, nekrológok nyújtottak adalékot.⁷

A dolgozatban felhasznált források zömét tehát hírlapcikkek adják. A munka során a *Pécsi Napló* 1892 és 1902 közötti lapszámait néztük át. Emellett számos, a témára való utalás található a korabeli pécsi hetilapokban is, ezért azokat az adott időszakra vonatkozóan szintén megvizsgáltuk. A hírlapokban megjelent közlemények, utalások, hirdetések és sajtópolémiai „mozaikként összerakva” – kiegészítve a rendelkezésre álló egyéb forrásokkal –, reményeink szerint elkalauzolnak bennünket a pécsi napisajtó hőskorába.

A pécsi sajtóélet kibontakozása

A pécsi sajtó kezdetei 1832-re nyúlnak vissza.⁸ Ebben az évben Knezevich István pécsi könyvnyomtató hírlap kiadására kért és kapott engedélyt a budai királyi helytartótanács-tól. Knezevich lapja, az első pécsi újság, a *Fünfkirchner Intelligenz Wochenblatt* rövid életűnek bizonyult, egyetlen példányát sem ismerjük, előfizetési felhívása azonban fennmaradt. Feltételezhető, hogy a 1832. május 1-jén indult német nyelvű lap napi eseményekkel, természeti jelenségekkel, meteorológiával, piaci árakkal, halálesetekkel foglalkozott, politika és szépirodalom nem szerepelt benne.

A következő pécsi sajtótermék megjelenéséig több mint másfél évtizedet kellett várni. Az 1848. márciusi események egyik nagy vívmánya, a sajtó szabadsága vidéken is éreztette hatását. 1848. április 5-én indult Neuwirth Ernő Adolf szerkesztésében a szintén német nyelvű, de magyar szellemiségű politikai lap, a *Pressfreie Flugblätter*. A heti kétszer, később háromszor megjelenő, hamarosan *Fünfkirchner Zeitung* névre átkeresztelt lap *Pécsi Tárogató* néven magyar nyelvű mellékletet is megjelentetett.

⁴ Kolta Ferenc: Thury Zoltán a Pécsi Naplónál. In A Pécsi Pedagógiai Főiskola évkönyve, 1957. p. 159–172. ; Nagy Imre: A pécsi sajtó a 19. század második felében és a századfordulón. Gerő Ödön, Várady Ferenc, Lenkei Lajos, Thury Zoltán, Somlyó Zoltán, Katona Lajos, Barta Lajos (Öttorony XX.) = Pécsi Szemle, 2011. tél. p. 41–43.

⁵ [Pusztai József] P. J.: Hetvenöt éve jelent meg Pécs első magyar napilapja = Dunántúli Napló, 1967. december 2. p. 5. ; Erdődi Gyula: Pécsi Napló. Baranya első napilapja = Dunántúli Napló, 1980. november 13. p. 6. ; Bezerédy Győző: Mérsékelt liberális. 1892. november 16-án jelent meg a Pécsi Napló = Dunántúli Napló, 1992. november 14. p. 9.

⁶ Surján Miklós (szerk.): Baranya megye sajtóbibliográfiája 1832–1984. Pécs : Baranya Megyei Könyvtár, 1992.

⁷ Az egyes szereplőkre vonatkozó források összegyűjtésében nagy segítséget nyújtott a Csorba Győző Könyvtár helyismereti gyűjteményének életrajzi adatbázisa, mely a Baranya megyei neves személyekre vonatkozó irodalomról ad bibliográfiai tájékoztatást.

⁸ A pécsi sajtó kezdeteiről: Várady Ferenc (szerk.): Baranya multja és jelenje. 1. köt. Pécs : Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Rt., 1896–1897. p. 427–432. ; Máté Károly: A sajtó története Pécsen és Baranyában. In Kalotai László (szerk.): Pécs-Baranyai ismertető. Pécs, 1934. p. 41–49. ; Kardos Emilia: A pécsi német sajtó és színészet története. Pécs : Danubia, 1932. p. 3–24.

Az abszolutizmus évtizede alatt nem adtak ki sajtóterméket Pécssett. A politikai légkör enyhülésével azonban megjelent az első magyar nyelvű újság. Az 1860. július 5-én indult, Bánffyay Simon ügyvéd által szerkesztett *Pécsi Lapok* mint „szépirodalmi, kereskedelmi, gazdászati, művészeti és tudományos” hetilap működött, a politikai hírek még hiányoztak. Az 1861-ben politikai lappá alakult újság a következő évben megszűnt, majd 1867 és 1871 között újra működött.

Az 1870-es években megélénkült a sajtóélet Pécssett. Rövid életű sajtótermékek keletkeztek, majd tűntek el,⁹ ugyanakkor életképes hetilapok is megjelentek a palettán. Ekkoriban a város mintegy húszezer lakosából alig ötezren beszéltek magyarul, így a legjelentősebb lap a német nyelvű – 1870. május 1-jén indult, 37 évig működő – *Fünfkirchner Zeitung* volt. Első szerkesztője Gerlai Vilmos, később Gutmann Joachim, majd 1885-től fennállása végéig utóbbi fia, Lenkei Lajos szerkesztette a lapot.

1873-ban *Pécsi Figyelő* néven politikai lap jött létre, amely a Függetlenségi és 48-as Párt pécsi és baranyai híveit igyekezett zászlója alá gyűjteni. A kezdetben szombatonként megjelenő lapot Simonfay Károly ügyvéd, később Haksch Emil, Kiss József, majd Várady Ferenc szerkesztette. A lap 1892-ben hetente kétszer jelent meg, felelős szerkesztője Haksch Lajos volt.

Az 1882-ben indult *Pécs* című „politikai és vegyes tartalmú lap” politikai irányvonaláról Feiler Mihály – 1885-től felelős szerkesztő, 1887-től laptulajdonos – így nyilatkozott: „*Független meggyőződésből a szabadelvű párt elveit valljuk s az azok alapján álló kormányt tehetségünk szerint támogatjuk [...]*”¹⁰ A lapot hetente kétszer kapták kézhez az olvasók.

A korszak érdekes kezdeményezése volt Haksch Lajos irodalmi-művészeti indíttatású hetilapja, az 1887-ben induló *Pécsi Hírlap*. Haksch szerint a három pécsi hetilap (*Fünfkirchner Zeitung*, *Pécs*, *Pécsi Figyelő*) a „közönség nagy részének igényeit nem elégítették ki teljesen. Az egyik német nyelven jelenvén meg, a magyarajkú közönségre joggal nem is számíthatott, a másik kettő két egymással ellentétes politikai pártot szolgál, s több gondot fordít a nagyközönség jó részét semmiképp sem érdeklő, meddő világ- és pártpolitikára, mint a lap szépirodalmi niveaujának emelésére, s a tartalom minél érdekesebbé tételére”.¹¹ Hiánypótló tartalma ellenére a *Pécsi Hírlap* eredeti profiljával nem tudott gyökeret verni, 1890-ben egyesült *Pécsi Figyelő*vel.

A *Pécsi Napló* 1892-es indulása után hamarosan újabb hetilap jelent meg a helyi sajtópiacon. Az 1893-ban, az egyházpolitikai küzdelmek közepette induló, katolikus hangvételű *Pécsi Közlöny* első szerkesztője Rézbányay János volt.

A korszak sajtókínálatának áttekintése mellett érdemes megemlíteni – már csak a szerkesztők névsora miatt is – két kezdeményezést: 1886-ban *Pécsi Emléklapok* címmel az országos dalos ünnepély alkalmára öt számot megért kiadvánnyal jelentkezett Várady Ferenc, Feiler Mihály és Lenkei Lajos. Az 1888-as pécsi általános mű-, ipar-, termény- és állatkiállítás ideje alatt *Kiállítási Értesítő* jelent meg Várady Ferenc, Feiler Mihály, Lenkei Lajos és Haksch Lajos szerkesztésével. Az alkalmi kiadványokban együtt kamatoztatták szerkesztői-írói tapasztalataikat a pécsi hetilapok legjelesebb munkatársai. Egyértelművé

⁹ Dietrich Ignác Baranya és Pécs című lapja, valamint napilap-kísérlete a Negyvennyolcas Balpárt nem volt sikeres. Ramazatter Károly nyomdász Pécsi Közlönye és Simon Zsigmond Pécs-baranyai Lapok néven indított lapja sem bizonyult hosszú életűnek.

¹⁰ Pécs, 1885. augusztus 1. p. 1.

¹¹ Pécsi Hírlap, 1887. december 18. [melléklet]

vált, hogy Pécssett kialakult az a vállalkozó szellemű hírlapírói közeg, amely végül életképes napilapot tudott szolgáltatni a városnak.

Az első napilap

Cenner Lajos 1895-ben a kortárs magyar napisajtó helyzetéről szóló cikkében a sajtó-alapítás szereplőiről a következőket fogalmazta meg: „A hírlap-alapítókat körülbelül két csoportba oszthatjuk. Napilapot ugyanis manapság rendszerint két célból alapítanak. Az egyik cél: valamely politikai, társadalmi, közgazdasági vagy hasonló csoport nézeteinek terjesztése. A másik cél: valamely nyomdai vállalat magán-érdeke. Az előbbi céllal közszereplők, politikusok, az utóbbi céllal kereskedők alapítanak lapot.”¹²

Ha az első pécsi napilap keletkezésének körülményeit tekintjük, a fenti idézetben említett „kereskedő” helyi megfelelőjét Engel Lajos (Szeged, 1860. július 11. – Budapest, 1912. november 20.) személyében találjuk meg, aki egy előkelő szegedi kereskedőcsalád gyermekeként hamar belekóstolt az üzleti életbe. Az ambiciózus fiatalember a családdal rokonságban álló Traub és társa könyvkereskedő vállalkozás munkatársa lett Szegeden, majd Pesten és Bécsben dolgozott. 1886-ban került a cég pécsi könyv- és papírkereskedésének az élére, amelynek a következő évben a tulajdonosa lett. A vállalkozás fejlesztésének érdekében rövidesen megvásárolta Koller Lipóttól a Ramazatter-féle nyomdát. Megismerkedhetett az újság előállításának mesterségével, hiszen ekkor mindhárom pécsi hetilap itt készült: 1887–1888-ban a *Pécsi Figyelő*, 1887–1894 között a *Fünfkirchner Zeitung*, 1888 első felében a *Pécs*.¹³ Napilap alapítási szándékát minden bizonnyal meghatározta az a törekvés is, hogy kihasználatlan nyomdakapacitását munkával lássa el. A szegedi kötődésű Engel előtt példaként az 1878-ban indult *Szegedi Napló* lebeghetett, amelyet ma a vidéki újságírás történetének egyik legjelentősebb lapjaként tartunk számon.

Engel a napilap indításához szükséges szellemi irányítót, az „alkalmas szerkesztőt” Várady Ferenc (Kaposvár, 1860. július 23. – Budapest, 1945. január 27.) személyében találta meg, aki ekkor már jelentős irodalmi és hírlapírói múlttal rendelkezett. Várady Pécssett járt gimnáziumba, első verseskötete hetedik korában, 1877-ben jelent meg. Hírlapírói pályáját a *Pécsi Figyelő*nél kezdte: külső, majd 1880-tól belső munkatárs, 1884-től főmunkatárs, 1888–1890 között pedig a lap felelős szerkesztője volt. 1885-től 1892-ig *Véréb Jankó* címmel hetente megjelenő, országosan ismert élclapot adott ki. Az 1880-as évektől tagja a megyebizottságnak és a városi törvényhatósági bizottságnak, 1890-ben Baranya vármegye alle-

Várady Ferenc, 1892 és 1897 között a Pécsi Napló felelős szerkesztője

¹² [Cenner Lajos] Ludovicus: A mai napisajtó = Magyar Szemle, 1895. 1. sz. p. 2.

¹³ Engel Lajos nekrológja: PN, 1912. november 19. p. 2–3.

véltárnokává nevezték ki. Hírlapírói tapasztalatok mellett tehát jó „vármegyei kapcsolatokkal” is rendelkezett. Megyei tisztviselőként délelőtt a levéltárban, délután a *Pécsi Napló* szerkesztőségében dolgozott. Hosszú irodalmi pályafutása alatt a helyi publicisztikában, irodalomban és a helytörténetírásban is figyelemre méltó érdemeket szerzett.¹⁴

Váradyn kívül Engel minden bizonnyal más „alkalmas” szerkesztőkkel is tárgyalhatott. Lenkei Lajos (Pécs, 1864. november 14. – Pécs, 1933. december 29.), a szakmai referenciákkal szintén bőven rendelkező „hivatásos” hírlapíró, a *Fünfkirchner Zeitung* felelős szerkesztője esélyes jelölt lehetett. Lenkei az események után húsz évvel így emlékezett: „[Engel Lajos] velem is beszélt a dolgról, de mivel anyagiakkal nem igen járulhattam a költségekhez, mialatt én tervezgettem és vele tárgyaltam, egy szép napon megjelentek az utcákon az akkor nagy szenzációként ható falragaszok, melyeken Engel tudtára adja a közönségnek, hogy legközelebb útnak indítja a *Szegedi Napló* mintájára a reggelenként megjelenő *Pécsi Naplót*.”¹⁵

A Lenkei által említett „falragaszok” 1892. november 8-án jelentek meg a város utcáin, hírül adva, hogy *Pécsi Napló* címmel „politikai és vegyes tartalommal” napilap fog megjelenni. A hirdetés szerint „a *Pécsi Napló* főcélja, a magyar határszélen, a délnyugati védbástyák fölött, Magyarország egyik főerődjében: Pécsen a magyar állameszmét, művelődést, a nemzeti szellemet, hazafiúi érzületet és a nemzeti nyelvet fejleszteni, a közügyeket őszinte buzgósággal és lelkiismeretességgel szolgálni: e mellett naponként gyors és kimerítő értesülést nyújtani a minden iránt élénken érdeklődő közönségnek, a mely eddig hetenként mindössze csak kétszer kapott helyi lapot.”¹⁶

Az induló sajtótermékek piacra való bevezetésének következő fázisa a mutatószám elkészítése és terjesztése volt. A *Pécsi Napló* 24 oldalas, 1892. november 15-én megjelent kiadványát – a hirdetés szerint – 15 000 példányban készítették el, illetve terjesztették szerte a megyében, sőt annak határain túl is. A lap tényleges indulása előtt, november 21-én – Wekerle Sándor miniszterelnök parlamenti programbeszédjének alkalmából – egy rendkívüli kiadás is napvilágot látott.

A *Pécsi Napló* első „rendes” száma december 1-jén került az olvasók elé. A lap ebben az időszakban nyolc oldal terjedelemben, a kora reggeli órákban jelent meg, vasárnap és ünnepnapokon 16 és 32 oldalon, „alakja a *Pesti Hírlapéval* azonos”. Az előfizetés ára egy évre 12 Ft (24 korona), fél évre 6 Ft (12 korona), negyed évre 3 Ft (6 korona), egy hónapra 1 Ft (2 korona).¹⁷ A díj több mint két évtizedig változatlan maradt, majd 1915 végén – a háború okozta gazdasági nehézségek miatt – emelkedett negyedévenként egy koronával.¹⁸

A lap szerkezete az ekkorra már kialakult sémát követte: az egyes számok vezércikkkel kezdődtek, amelyek városi, megyei vagy országos közügyeket, társadalmi témákat tárgyaltak, emellett nem volt ritka a külföldi kitekintés sem. Ezt követte az irodalmi színvonalú tárca, néha vers. A kivonatok az országgyűlésről, a képviselő- és főrendiház üléseiről tájékoztatták az olvasót. A hivatalos értesítések Pécs szabad királyi város és Baranya vármegye hivatalos közleményeit hozták. A város és a vármegye napi eseményeiről a *Hírek*

¹⁴ Kopasz Gábor: Baranya megye háromnegyed-évszázados monográfiája. In Baranya megyei Levéltár Évkönyve, 1971. p. 107–113.

¹⁵ Lenkei 1910, p. 30.

¹⁶ PN, 1892. október 8. [előfizetési felhívás]

¹⁷ 1892-ben a hetente kétszer megjelenő *Pécsi Figyelő* előfizetése egy évre 12 korona, az egyes lapszámok ára 16 fillér. A Pécs című hetilap és a *Fünfkirchner Zeitung* hetente kétszer jelent meg, előfizetés mindkét lapra évente 16 korona, az egyes számok ára 20 fillér. Az 1893-ban induló *Pécsi Közlöny* hetente egyszer jelent meg, előfizetése egy évre 8 korona.

¹⁸ PN, 1915. december 18. p. 4.

rovat tudósított, a *Különfélék* rovatban országos és nemzetközi események kaptak helyet. Az *Eredeti távirat* hozta a legfrissebb híreket. A különböző szakterületekkel a tanügyi, irodalmi, művészeti, törvényszéki és közgazdasági rovatok foglalkoztak. A *Nyílttér* rovatban jelentek meg a magánjellegű, személyes közlemények, míg a *Regénycsarnok* elbeszéléseket közölt folytatásokban. Hamarosan megjelentek a sporthírek, sőt 1897-től *Kerékpársport* címmel beszámoltak a pécsi kerékpárversenyekről is.

A *Pécsi Napló* létrehozásával, népszerűsítésével és terjesztésével járó munka oroszlánrészét – a kiadóhivatal vezetőjeként – Engel Lajos végezte. A kiadóhivatal Engel könyvkereskedésének (Boltív köz 2.) üzleti helyiségeiben működött. A munkában Blancz József és Wolf Zsigmond nyújtott segítséget, és „vidéki viszonyokhoz képest” rengeteg pénzt költöttek a lap bevezetésére és megerősítésére.

Az első szerkesztőség

A lap szerkesztését, az újság technikai beosztását – amely munka döntően meghatározza a kiadvány minőségét – a munkamegosztás elve alapján végezték az újságírók. Mivel a szerkesztés nagyon sok adminisztratív és technikai feladattal járt, a munkamegosztás és a munkakörök elválasztása ekkorra már kialakult. A lap szellemiségét a felelős szerkesztő határozta meg. Szomaházy István szavaival élve: „a felelős szerkesztő, bár maga alig írhat sokat a saját lapjába, a saját szellemét, a saját ízlését viszi bele az újság minden egyes közleményébe.”¹⁹

Ahogy láttuk, a lapalapító-vállalkozó Engel Lajos a *Pécsi Napló* felelős szerkesztői posztját Várady Ferencre bízta, aki a lap kollektívájának vezetése mellett a társadalmi és politikai cikkek rovatát is szerkesztette. A munkatársak kiválasztásakor igyekeztek fiatal, de írói-hírlapírói tapasztalatokkal rendelkező publicistákat megnyerni. Segédszerkesztőként szerződtették az akkor még irodalmi pályája elején álló Thury Zoltánt (Kolozsvár, 1870. március 7. – Budapest, 1906. augusztus 27.), akit ma a magyar novellisztika egyik kiemelkedő alakjaként tartunk számon. Thury korábban a *Kolozsvár*, az *Erdélyi Híradó*, majd a *Szegedi Napló* munkatársa volt, utóbbi lapnál mint segédszerkesztő és irodalmi referens tevékenykedett. A *Pécsi Naplónál* eltöltött időszak alatt vezércikkeket írt, a tárca-, valamint az irodalmi és a művészeti rovatot vezette. A tárcarovatban közölt rövid, magvas írásai már akkor szépírói tehetségéről vallottak. Levelezésének tanúsága szerint a „vidéki” Pécssett nem érezte jól magát és 1893 januárjában Budapestre költözött.²⁰

A lap főmunkatársa, Kéry Gyula (Buda, 1869. augusztus 3. – Budapest, 1919. február 22.) már tanuló korában belekóstolt a hírlapírás mesterségébe: 1890 és 1892 között segédszerkesztője volt a *Pécsi Figyelő*nek, majd 1892 májusa és novembere között a *Győri Hírlap*nak. A *Pécsi Naplónál* a helyi viszonyokat ekkor leginkább Kéry ismerte, ő volt a riporter is. Annak ellenére, hogy Thury távozása után előléptették segédszerkesztővé, Kéry sem maradt sokáig Pécssett: 1893 júliusában a *Budapesti Hírlap* szerkesztőjének meghívására a fővárosba ment, majd 1895-ben megindította a *Művészeti Lapokat*.

Thury, majd Kéry távozása után két új munkatársat szerződtettek Budapestről, akik – ahogy bemutatták őket – „mind a ketten tehetséges és gyakorlott zszurnaliszták”.²¹ Ballier

¹⁹ Szomaházy István: Az újság. A hírlapírás műhelyeiből. Budapest : [a Pesti Napló húsvéti melléklete], 1893. p. 19–20.

²⁰ Ld. 4. sz. lábjegyzet

²¹ PN, 1893. augusztus 17. p. 4.

Sándor korábban középiskolai tanárjelöltként Jeszenszky Ferenc földbirtokos, a szentlőrinci járás országgyűlési képviselőjének gyermekeinél volt nevelő. Később Szolnokra ment, ahol a *Jász-Nagy-Kun-Szolnok* című lap szerkesztését vette át, majd a *Pesti Hírlap* munkatársa volt. Ballier a *Pécsi Naplónál* vezércikkeket írt és a politikai rovatot vezette.

Hegyí Jenő fiatal kora ellenére (1871-ben született) komoly hírlapírói tapasztalatokkal rendelkezett. Reáliskolai tanulmányai után 1887-től két évig a *Budapesti Újság* szerkesztőségében dolgozott, majd vidéki lapokat tudósított Budapestről és tárcákat írt. 1891-ben a rövid életű *Vasárnapi Szünet* szerkesztője lett, ezután közel három évig a *Magyar Figaró* színházi referense volt. Hegyi – aki cikkeit „Hilarius” álnéven írta – 1893 augusztusában lett a *Pécsi Napló* segédszerkesztője, itt elsősorban tárcákat és vezércikkeket írt.

A *Pécsi Napló* hírrovátát Mierth László, Iványos Gyula és Altmann Géza szerkesztette. A vidéki információkat a lap levelezői küldték be naponta, míg az országos politikai hírek Budapestről érkeztek távirati úton és gyorspostával. A lap fővárosi tudósítója Sebők Zsigmond, a *Budapesti Hírlap* tárcarovatának vezetője volt.

A *Pécsi Napló* szerkesztősége 1892 novemberében a Nöthing-féle ház (Irgalmasok utcája 2.) második emeletén egy öt szobából álló helyiségben kezdte meg munkáját. Az öt szobából kettőben a hivatalszolga lakott, a felelős szerkesztőnek és a szerkesztőnek külön szobája volt. A legnagyobb és legvilágosabb helyiségben a lap belső dolgozói tevékenykedtek.²² A szerkesztőség 1893. május 1-jétől átköltözött a Király utca 2. szám alatti Heindlhoffer-féle ház emeletére. A Hirczi-sörözőn át vezető bejáraton, egy kis előszobán keresztül lehetett bejutni a belső munkatársak dolgozószobájába, ahol három íróasztalnál folyt a munka. A mellette lévő szobát a segédszerkesztőnek rendezték be. A szomszédos szobában a felelős szerkesztő dolgozott, itt fogadta naponta 17-től 19 óráig a vendégeket, olvasókat, érdeklődőket.²³ A szerkesztőségbe hamarosan telefonvonal is került.

„A Pécsi Napló afférja” – A lap fogadtatása, konfliktusok

„Van-e Pécssett szükség napilapra?” – tette fel a kérdést a *Pécsi Napló* újságírója. Szerinte „Pécs minden irányban, szellemi és anyagi tekintetben sokkal nagyobb igényekkel bír, mint-hogy továbbra is kizárólag egyszerű hetilapok szolgálhatnák érdekeit; ma már szükséges, hogy a közönség minden eseményről gyorsan értesüljön, minden politikai és társadalmi mozzanat azonnal közvetíttessék, az ipari és kereskedelmi érdekek haladéktalanul megbeszéltesenek [...]”²⁴ A „szakma” válasza nem sokat késett.

A *Pécsi Figyelő* szűkszavúan, egy rövid hírben számolt be a *Pécsi Napló* indulásáról, és tájékoztatta olvasóit, hogy a „vastag mutatóványszám, mely természetesen nem rendes bősége a lapnak a napokban kerül szétosztás alá”.²⁵ A Pécs című hetilap már több figyelmet szentelt a konkurencia megjelenésének: „Bármennyire jogosultnak is tartjuk azon törekvést, hogy Pécssett napilap legyen, ismervé nálunk a viszonyokat és embereket, meg vagyunk győződve, hogy az új napilap nem lesz más, mint egy érdekes kísérlet [...]” A Pécs újságírója emellett kétségét fejezte ki az induló napilap politikai függetlenségével kapcsolatban: az új lap szerkesztője, Várady Ferenc a „vármegye szolgálatában áll”, és a legutóbbi ország-

²² PN, 1892. december 25. p. 2.

²³ PN, 1893. május 3. p. 4. ; 1893. május 5. p. 5.

²⁴ PN, 1892. december 25. p. 2.

²⁵ Pécsi Figyelő, 1892. november 23. p. 4.

gyűlési választásokon függetlenségi programmal volt képviselőjelölt. Azt pedig egyenesen „*merész ráfogásnak*” tartotta, hogy a jelenlegi pécsi hetilapok „*nem képesek a város és a megye közügyeivel érdemlegesen foglalkozni*”.²⁶

A helyi hetilapoknak mindenestre jelzésértékű lehetett a Pécsi Athletikai Klub 1892. december 12-i ülésén hozott döntése: „*Tekintettel arra, miszerint a „Pécsi Napló” napilap s így a club működése és ügyeiről alkalom adtán a közönséget gyorsabban értesítheti; a két hetilap járatását beszünteti s a nevezett napilapra 1893. január hó 1-től kezdve előfizet, ezzel kapcsolatban kimondja a gyűlés, hogy a club a nevezett lapot hivatalos lapjává választja [...]*”²⁷

A kialakuló konkurenciaharc hevében éles konfliktusokba torkollott a *Pécsi Napló* 1893 februárjában meghirdetett irodalmi estje. A lap szerkesztősege a nem kevés reklámértékkel bíró rendezvény bevételeit a „*pécsi nemzeti színház alapja javára*” szánta, s a siker érdekében „*egyik munkatársát Budapestre küldötte, az irodalom és a művészet tűzhelyére, hogy az egyes kitűnőségek részvételét kieszközölje*”.²⁸

A tervezett rendezvényt mindhárom pécsi hetilap kritikával fogadta, a támadásokban leginkább Feiler Mihály (Pécs, 1858. október 4. – Auschwitz, 1944), a *Pécs* felelős szerkesztője járt az élen. *Egy szerkesztőség irodalmi és művészestélye* című vitriolos hangvételű cikkében a *Pécsi Napló* kollektívájának csaknem minden tagjához volt egy-két „jó szava”, különösen Várady és Kéry személyét figurázta ki, és megkérdőjelezte a kompetenciájukat a rendezvény megszervezésével kapcsolatban.²⁹ Mindenesetre a negatív sajtóvisszhang hatására a fővárosi fellépők lemondták a vendégszereplést, így az irodalmi est meghiúsult.

A Feiler-féle cikkben legrosszabb színben feltüntetett Várady sajtópert indított, Kéry Gyula pedig lovagias elégtételt kívánt venni.³⁰ A provokáció megtörtént, „fegyveres kiállásra” azonban szerencsére nem került sor. Az ügyben felállt becsületbíróság működését és jegyzőkönyveit Kéry *A Pécsi Napló afférja* című cikkében ismertette,³¹ de a torzsalkodásokról a *Pécs* is részletesen beszámolt.³²

További sajtópolémiaira adott okot, hogy Várady Ferenc a *Pécsi Napló* hasábjain megjelenő, *Tutajosok* című cikkében a napilapot gőzhajóhoz, a hetilapokat tutajosokhoz hasonlította.³³ A hetilapokra nézve egyáltalán nem kedvező hasonlatra Feiler Mihály természetesen válaszolt, szerinte „*a gőzhajón egy schwindler, zsebmetsző szövetkezet ütötte föl tanyáját*”.³⁴

Feiler Mihálynak a *Pécsi Napló* kiadójával, Engel Lajossal is meggyűlt a baja. A *Pécs* szerkesztője lapjában „egynémely lapkiadó ocsmány jellemét” emlegette,³⁵ Engel ezt magára vette, válaszul a *Pécsi Napló*-ban tett közzé nyilatkozatot, melyben élesen bírálta Feiler lapját. Ügyvédei által kért magyarázatot, amit meg is kapott: eszerint Feiler a lapkiadóról csak „általánosságban” írt. Engel nem fogadta el a választ, és a sértegetésekkel sem fukar-

²⁶ Pécs, 1892. november 19. p. 4.

²⁷ PN, 1893. január 13. p. 4.

²⁸ PN, 1893. február 23. p. 4.

²⁹ Pécs, 1893. február 25. p. 2–3.

³⁰ PN, 1893. március 3. p. 2–3.

³¹ PN, 1893. március 22. p. 1–3.

³² Pécs, 1893. március 25. p. 3–4.

³³ PN, 1893. február 29. p. 3–4.

³⁴ Pécs, 1893. március 1. p. 4.

³⁵ Pécs, 1893. november 25. p. 5.

kodott.³⁶ A nyilatkozatháborúban ismét Feiler következett, de Engel válasza sem késett.³⁷ Hegyi Jenő, a *Pécsi Napló* munkatársa részletesen tudósított a sajtóperről, ahol végül „az ellenfelek visszavonták sértő közleményeiket, ki azonban nem békültek.”³⁸

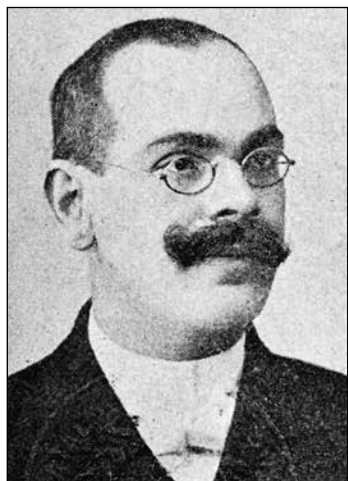
A második napilap: Pécsi Újság

Lenkei Lajos – annak ellenére, vagy éppen azért, mert kimaradt a *Pécsi Napló* vállalkozásából – nem adta fel a napilapindítással kapcsolatos terveit. Visszaemlékezésében így írt: „Bántott Engel Lajos eljárása, a csalódás, melyet nekem okozott és nem telt el 4 hónap, készen voltam elhatározással, hogy a legjobb helyi erők tömörítésével a Pécs című hetilap átvételével megcsinálom a magam napilapját [...]”³⁹

A tervezett vállalkozáshoz Lenkei az üzlettársat Feiler Mihály személyében találta meg, aki nemcsak szerkesztőségi háttérrel (*Pécs*), hanem – 1888-tól a Lyceum nyomda bérlőjeként – nyomdakapacitással is rendelkezett. Az előbbieken láthattuk, hogy Feiler és a *Pécsi Napló* kapcsolata nem nélkülözte a konfliktusokat, ezért valószínű, hogy a *Pécs* szerkesztőjétől sem állt távol az ötlet, hogy lapja napilappá fejlesztésével konkurenciát támasszon. A *Pécs* tehát befejezte tizenkét éves pályafutását és 1893. december 16-tól *Pécsi Újság* címmel napilapként jelent meg.⁴⁰ A lap tulajdonosa Lenkei és Feiler volt, évfolyamszámozása a *Pécs* számozását folytatta, annak előfizetői állományát átvette.

A *Pécsi Újság* örökölte a *Pécs* kormánypárti beállítottságát is, habár ez olyan élesen nem volt megfogalmazva, mint elődjénél. A lap főszerkesztői posztjára Perczel Bénit, a siklói kerület országgyűlési képviselőjét, a képviselőház és a Szabadelvű Párt jegyzőjét sikerült megnyerni, minden bizonnyal azon elv alapján, hogy „a főszerkesztőnek rendszerint nem a munkája, hanem a neve fontos a lapnál”.⁴¹ A lapszerkesztés tényleges munkáját a felelős szerkesztő Lenkei Lajos és a társszerkesztők, Feiler Mihály és – a *Pécsi Figyelőt* a *Pécsi Újság* kedvéért elhagyó – Haksch Lajos végezték.⁴²

A lap külső munkatársai között olyan személyiségeket találunk, mint Kossuthány Ignác jogakadémiai tanár, Kőrösi Henrik, a pécsi állami főreáliskola magyar–filozófia szakos tanára, Bolgár Kálmán pécsi anyakönyvi felügyelő (vezércikkíró, a sportrovatot is

Lenkei Lajos, a *Fünfkirchner Zeitung* és 1898-tól 1925-ig a *Pécsi Napló* felelős szerkesztője

³⁶ PN, 1893. november 28. p. 5.

³⁷ Pécs, 1893. november 29. p. 3. ; PN, 1893. december 3. p. 4.

³⁸ PN, 1894. április 22. p. 1–5.

³⁹ Lenkei 1922, p. 21.

⁴⁰ A *Pécsi Újság* előfizetési felhívása és mutatóványyszáma a *Pécs* 1893. november 16-i számának mellékleteként jelent meg.

⁴¹ Szabó László: A modern újságírás. Budapest : Dick Manó, [s. a.] p. 27.

⁴² A *Pécsi Figyelő* beszámolt a *Pécsi Újság* indulásáról, valamint Haksch Lajos közreműködéséről. Fontosnak tartották leszögezni: a *Pécsi Figyelő* az eddigi szerkesztő távozása ellenére fennmarad, Haksch külső munkatársként továbbra is támogatja őket írásaival. *Pécsi Figyelő*, 1893. november 8. p. 3.

szerkesztette) és Czigliányi Béla (későbbi táblabíró). A budapesti tudósító Adorján Sándor, a *Nemzet* hírrovatának vezetője volt, vezércikkeket a fővárosból Dolonecz József küldött.

A *Pécsi Újság* kollektívájának Lenkei adott otthont: a lap munkatársai a Király utca és a Kazinczy utca sarkán álló Rothmüller-féle házban, a *Fünfkirchner Zeitung* szerkesztőségében kezdték meg a munkát. Délelőtt dolgoztak itt, majd délután a Lyceum nyomdában készítették el a lapot. A kiadóhivatal Wolf Miksa könyv- és papírkereskedésében, a Király utca 15. szám alatti Hattyú-épületben működött.⁴³ A lap vasárnap kivételével minden nap délután öt órakor, négy oldalas formátumban jelent meg, az előfizetés ára egy évre Pécsett 20 korona, vidéken 24 korona volt.

A *Pécsi Napló* konkurenciája tehát megszületett. Lenkei az események után húsz évvel így írt erről: „*Mindig undorodtam attól, hogy vidéki lapok a lap hasábjain egymás ellen kenyérharcot vívjanak és a veszekedés szolgáltatassa az olvasó közönségnek a mulatságra való anyagot.*”⁴⁴ A valóság azonban mást mutatott: „*A Pécsi Újság rendes napi négy oldala publicisztikai és irodalmi érték dolgában – így mondják nekünk naponta azok, a kik értéket becsülni tudnak – magasan fölüláll holmi akárhány oldalas ujságpapiros fölött, mely a »legeslegszükebb hazát« naponta boldogítja.*”⁴⁵ – írta a *Pécsi Újság*, és ebből igazán nem nehéz kihallani a konkurens *Pécsi Naplónak* szóló epés megjegyzést.

A főszerkesztő feladatainak és hatáskörének tisztázatlansága hamar problémákat okozott. Az a sajátos helyzet állhatott elő, hogy Perczel Béni, a *Pécsi Újság* főszerkesztője saját lapja hasábjain a szerkesztőnek címzett üzenetben helyesbített egy, a lapban megjelent téves hírt.⁴⁶ Perczel főszerkesztői posztja azonban azután vált tarthatatlanná, hogy a *Pécsi Újság Gróf Károlyi-kabinet?* című, Károlyi István esetleges miniszterelnökségével foglalkozó cikke országos felbolydulást váltott ki.⁴⁷ A *Pesti Hírlap* közleményben bírálta a lapot, annak „hazug és rágalmozó” cikkét, és csodálkozását fejezte ki, hogy a lap címlapján „főszerkesztőnek egy szabadelvűpárti képviselő van megnevezve”.⁴⁸ Perczel belátta, hogy politikusi és főszerkesztői tevékenysége nem összeegyeztethető, és 1894. február 1-jével távozott a *Pécsi Újság* éléről.⁴⁹ Döntését budapesti elfoglaltságaival indokolta, de konzekvenciák levonására is hajlandó volt. Így búcsúzott az olvasóktól: „*Két hónapon keresztül voltam oly szerencsés mint főszerkesztő a Pécsi Újság élni állani, s e két hónap meggyőzött arról, hogy napilapot vezetni a nélkül, hogy az abban megjelenő fontosabb írásokat ne lássam és közölhetőségük iránt ne intézkedjem, teljesen lehetetlen.*”⁵⁰

Perczel Béni távozása után a főszerkesztői tisztséget nem töltötték be. Lenkei 1894 márciusában erősítette pozícióit; saját nyomdát rendezett be a lapnak a Jókai tér 2. szám alatt.⁵¹ Ekkor Lenkei és Feiler Mihály útjai is elváltak: a továbbiakban Lenkei maradt a *Pécsi Újság* egyedüli tulajdonosa, a távozó Feiler pedig hamarosan új hetilapot indított *Siklói Hírlap* néven.

⁴³ Pécs, 1893. november 18. [melléklet, p. 1.]

⁴⁴ Lenkei 1910, p. 31.

⁴⁵ PN, 1893. december 20. p. 3.

⁴⁶ Pécsi Újság, 1894. január 23. p. 1. ; PN, 1894. január 24. p. 4.

⁴⁷ Pécsi Újság, 1894. január 30. p. 1,2.

⁴⁸ Pesti Napló, 1894. február 1. A Pesti Napló közleményét a Pécsi Napló teljes terjedelmében közölte: 1894. február 2. p. 3–4.

⁴⁹ Pécsi Újság, 1894. február 2. p. 1.

⁵⁰ Pécsi Újság, 1894. február 4. p. 2.

⁵¹ Pécsi Újság, 1894. március 16. p. 3.

Egyesül a két napilap

A két napilap, a *Pécsi Napló* és a *Pécsi Újság* 1893 decemberétől egymás mellett, egymással rivalizálva működött. A lapszerkesztők is beláthatták: „*Két napilap Pécsnek és vidékének ez idő szerint sok, szemben állva céljának kitartóan egyik sem felelhetett meg; egyesülve inkább felelhetett meg [...]*”⁵²

Félévnyi párhuzamos működés és gazdasági verseny után végül Engel Lajos engedett: hajlandónak bizonyult eladni Lenkei Lajosnak a *Pécsi Naplót* – „*melynek deficitje mindinkább növekedett*” –, valamint a könyvnyomdát. Engel a vételár mellett némi rekompenzációra tartott igényt a lapba fektetett addigi erőfeszítéseieért. A megegyezés Fürst Győző ügyvédi irodájában jött létre, ahol Lenkei 7000 Ft (14 000 korona) készpénzért megvette Engel Lajostól a *Pécsi Napló* kiadási jogát. (Lenkei takarékpénztári kölcsön útján jutott hozzá az összeghez.) A könyvnyomda tulajdonosa Lenkei üzlettársa, Telegdi Ármin lett, a kiadóhivatali teendőket a továbbiakban Lenkei Lajos öccse, Lenkei Zsigmond látta el.⁵³

Engel Lajos a lap hasábjain búcsúzott el munkatársaitól, az olvasóktól és Pécstől, megemlítve, hogy családi viszonyai kényszerítik a távozásra.⁵⁴ Miután Pécsett felszámolta üzleti érdekeltségeit, Budapesten fektetett be, ahol a *Magyarország* című napilap egyik főszerkesztője és vállalati igazgatója lett. A fővárosban két évig maradt, majd Szegedre költözött; itt megvásárolta az egyik legnagyobb vidéki nyomdát, Bába Sándor könyvnyomdáját és a „*hozzá tartozó*” *Szegedi Napló* tulajdonjogát.⁵⁵

A két napilap egyesülése után a régebbi, a *Pécsi Napló* nevét tartották meg, a *Pécsi Újság* elbúcsúzott olvasóitól: „*Az egyesülés által a közönség többször kifejezett óhajának kívántunk eleget tenni s egyesítve a két külön álló lap fő erőit, külön-külön táborot képező jeles munkatársait: a lap belértékét óhajtottuk emelni [...]*”⁵⁶ Az új lap 1896. január 1-jéig *Pécsi Napló* (*Pécsi Újság*) kettős címmel jelent meg. Ez egyfajta gesztusként is értelmezhető az egykori *Pécsi Újság* olvasói számára, kifejezve azt, hogy kedvelt lapjuk újságíróival és szellemiségével találkozhatnak az új napilapban.

A konkurens hetilapokat persze nem hagyták hidegen a fejlemények. A *Pécsi Közlöny* Az első polgári házasság című cikkében kommentálta a két napilap egyesülését: „*Pécsi Napló úr szombaton vezette íróasztalhoz Pécsi Újság kisasszonyt, és miután ez a 7000 forint hozományt letette, örök hűséget esküdtek egymásnak. Az új házasfelek addig festették a házasság ördögét a falra s addig éljeneztek, míg csak végre el nem jött s frigyét kötött a 48-as úriember és a 67-es dáma közt.*” A cikk szerzője feltételezte, hogy a továbbiakban enyhébb lesz a *Pécsi Napló* hangneme, hiszen szerinte a *Pécsi Újság* kormánypárti, míg a korábbi *Pécsi Napló* függetlenségi volt.⁵⁷ A valóban ellenzéki *Pécsi Figyelő* a két napilap egyesítését másként látta, szerinte mostantól „*két kormánypárti napilap helyett van Pécsett csak egy kormánypárti napilap*”.⁵⁸

⁵² PN, 1894. július 15. p. 1.

⁵³ Lenkei 1922, p. 22.

⁵⁴ PN, 1894. július 10. p. 1.

⁵⁵ PN, 1896. november 24. p. 3.

⁵⁶ Pécsi Újság, 1894. július 10. p. 1.

⁵⁷ Pécsi Közlöny, 1894. július 10. p. 3.

⁵⁸ Pécsi Figyelő, 1894. július 10. p. 2.

A támadásokra reagálva a lap igyekezett eloszlatni azt a vélekedést, hogy ellenzéki lapból kormánypárti lett, már csak azért is, mert „*soha nem volt ellenzéki lap.*”⁵⁹ Emellett szerintük a lap „*egyaránt hibáztat kormányt és ellenzéket, ahogy melyik s hogyan hibázott; s egyformán elfogadja a jót, akármelyik kéz nyújtja is azt. Hogy a mai állapotok közt az ellenzék egyáltalában nem hozhat jót a hazára, arról igazán nem tehet a Pécsi Napló.*”⁶⁰

Az új szerkesztőség

A Lenkei Lajos vezetésével újjászerveződő *Pécsi Napló* szerkesztőségét zömében az egykori *Pécsi Újság* munkatársai alkották. A korábbi kollektívából egyedül Várady Ferenc maradt, Ballier Sándor és Hegyi Jenő nem nyert alkalmazást; mindkét újságíró hatheti fizetésnek megfelelő végkielégítést kapott és távozott a laptól.⁶¹ Hegyi 1894 augusztusától a *Győri Hírlap* főmunkatársa, 1895 elejétől pedig társszerkesztője és társtulajdonosa lett. Győrből továbbra is írt vidéki leveleket a *Pécsi Napló*-ba. Ballier Sándor 1899-ig a *Pécsi Figyelő* munkatársa lett, majd a nagybecskereki *Torontál* című napilapnál dolgozott, innen rövid ideig Nyitrára, majd Budapestre került, az *Alkotmány* című lap szerkesztőségébe.⁶²

A *Pécsi Naplónál* a főszerkesztői poszt eddig nem létezett, a munka irányítását a felelős szerkesztő látta el. Az újjászerveződő szerkesztőség élére most főszerkesztő került: a titulus ebben az esetben nem csak reprezentatív volt, Lenkei Lajos „dolgozó” főszerkesztőként állt a lap élén, emellett továbbra is szerkesztette a hetente kétszer megjelenő *Fünfkirchner Zeitungot*. Komoly nyereség volt a *Pécsi Napló* számára, hogy Várady Ferenc megtarthatta felelős szerkesztői munkakörét. Várady és Lenkei a következő negyedszázadban „zavartalan harmóniában” dolgozott együtt, közösen határozták meg a lap arculatát és hangvételét.

A *Pécsi Újságtól* érkező hírlapírók közül Haksch Lajos (Pécs, 1862. június 7. – Budapest, 1939. november 29.) a helyettes szerkesztői munkakört kapta, emellett a tárcarovatot is vezette. A Lenkei szavaival élve „*kiváló képességű, stílusában Mikszáth Kálmánra emlékeztető íróember*” hírlapírói tevékenységét a *Pécs-Baranyai Hírlap*nál és a *Pécsi Figyelő*nél kezdte. Egy időben közreműködött a *Veréb Jankó* szerkesztésében is. 1889-ben *Pécsi Hírlap* néven lapot alapított, majd a *Pécsi Figyelő* szerkesztőségéből került a *Pécsi Újsághoz*, illetve a *Pécsi Naplóhoz*.⁶³

Az állandó munkatársak közül Bolgár Kálmán (Máramarossziget, 1843. április 10. – Egerág, 1910. november 13.) – ahogy Lenkei írta róla – „*ép oly finomtollú író, poeta, publicista, mint éleseszű ügyvéd volt.*”⁶⁴ Korábban főmunkatársa volt a *Felvidék* című lapnak, az 1870-es években több fővárosi lapba is írt. 1870–1871-ben a *Pécsi Lapok* főmunkatársa, 1881–1882-ben az ugyanezen néven alapított rövid életű lap szerkesztője. Lenkei Lajos

⁵⁹ PN, 1894. július 11. p. 4.

⁶⁰ PN, 1895. december 18. p. 1.

⁶¹ PN, 1894. július 11. p. 4.

⁶² A *Pécsi Naplótól* távozó Ballier Sándor fontosnak tartott közzétenni egy nyilatkozatot a *Pécsi Figyelő*ben: „Téves először, hogy én az új „Pécsi Napló”-nál nem kaptam alkalmazást. Erre nem is gondoltam, nem is ajánlkoztam és egyáltalában a megváltozott irányú „Pécsi Napló”-nál nem is kérek soha alkalmazást.” (*Pécsi Figyelő*, 1894. július 12. p. 3.) További adalékok Ballier hírlapírói pályafutásáról: PN, 1903. március 27. p. 3.; 1903. április 2. p. 4.

⁶³ Lenkei 1922, p. 20.

⁶⁴ Lenkei 1922, p. 118.

fordításában írásai jelentek meg a *Fünfkirchner Zeitung*ban, és részt vett a *Pécsi Újság* létrehozásában is. A *Pécsi Napló* munkatársaként vezércikkeket írt, valamint hiánypótló sportanyagokkal frissítette fel a lap hasábjait.⁶⁵

A tanügyi rovatot Kőrösi Henrik (Nagykőrös, 1859. augusztus 1. – Budapest, 1930. augusztus 27.) főreáliskolai tanár vezette. Kőrösi – aki korábban Lenkeivel együtt oly sokat fáradozott a *Pécsi Újság* beindításán – kezdetben nem értett egyet a két napilap egyesítésével. Nem követte kollégáit az új laphoz, csak hónapokkal később csatlakozott, miután Lenkei a *Pécsi Napló*ban közzétett, baráti hangvételű nyílt levélben kérte, hagyja abba a „duzzogást”.⁶⁶ Kőrösi válaszában kétségeiről beszélt: „*Félttem, ha megtartod a Napló könnyed zsánerét, a művelt ízlésű közönség fordul el tőled; ha pedig az Újság komoly irányát ülteted át a Naplóba, akkor fölösleges volt a változtatás.*” A felvett irányt azonban biztatónak tartotta és csatlakozott a szerkesztőséghez.⁶⁷

A kollektíva megerősítésére két fiatal, tehetséges munkatársat is szerződtettek. Az 1863-as születésű Miklós Gyula korábban szerkesztője volt a *Szabolcsmegyei Közlönynek*, majd 1888–1891 között a *Máramarosi Hírlapnak*. A *Pécsi Napló* főmunkatársaként a hírrovatot állította össze. Lenkei Lajos felfedezettjeként itt kezdte irodalmi és újságírói pályáját a kaposvári születésű Marton Manó. A Pécssett, majd újra Kaposváron töltött évek után a „*szép tehetségű hírlapíró és poeta*” 1897-től a *Nagyvárad* című lap segéd-, majd 1903-tól felelős szerkesztője lett.

Az országos hírhálózat megszervezésénél is a *Pécsi Újság* már kialakult kapcsolatrendszerét használták fel: Budapestről vezércikket Futtaky Gyula, „*a világhírre szert tett kitűnő laptudósító*” és Dolonecz József, a *Nemzet* munkatársa küldött. A fővárosi és országos híreket a lap fővárosi tudósítója Adorján Sándor, valamint a *Budapesti Tudósító*, a *Correspondence de Pesth* és a *Magyar Országos Értesítő* című nyomatos lapok, illetve a Magyar Távirati Iroda szolgáltatta. A bécsi tudósító Glücksmann Henrik, párizsi állandó levelező Schunk Róbert volt. 1895 októberétől a budapesti *Központi laptudósító* nevű vállalkozástól szereztek be a híreket, amely expressz-levelekben és éjjeli táviratokban látta el friss anyaggal az ügyfélkörébe tartozó vidéki hírlapokat.⁶⁸

Szervezeti és személyi változások

A *Pécsi Napló* és a *Pécsi Újság* fúziójával egy napilap maradt a helyi piacon, ez azonban még mindig kevésnek bizonyult a rentábilis működéshez. A kor követelményeinek megfelelő napilap elkészítése már ekkor is igen komoly tőkét igényelt, különösen a gazdag távirati hírszolgálat és az újszerű riportok igénye növelte meg a modern, versenyképes lapszerkesztés költségeit. Lenkei Lajos számára is nyilvánvalóvá vált, hogy „*megfelelő tőke nélkül, a hitelnek végsőkéig való kiaknázásával nagyobb lapvállalatot fenntartani és fejleszteni nem lehet.*” A következőképpen írt vállalkozása anyagi helyzetéről: „*A lap kiadásait csökkenteni nem lehetett, sőt azok a munkabérek emelkedésével mindinkább emelkedtek. Az én munkálkodásomat teljesen lekötötte a szerkesztőségi munka, mely mellett a német lapomat is szerkeszteni kellett. Bíz annak a hetenként megjelenő német lapnak jövedelme*

⁶⁵ Bolgár Kálmán nekrológja: PN, 1910. november 15. p. 1–2.

⁶⁶ PN, 1894. szeptember 26. p. 2–3.

⁶⁷ PN, 1894. október 3. p. 2–3.

⁶⁸ PN, 1895. október 11. p. 3.

némileg pótolta a magyar napilap, a gőzhajó el nem tüntethető deficitjét, amíg csak azon meggyőződést szerezhettem, hogy a helyzet tarthatatlanná lett.”⁶⁹

A finanszírozási problémákra a részvénytársasági forma nyújtott megoldást. Végül Schwabach Zsigmond (Lenkei Lajos anyai nagybátyja), Kardoss Kálmán főispán, Aidinger János polgármester és Krausz Miksa közreműködésével sikerült a szükséges részvénytőkét jegyezni. Elsőként Ullmann M. Károly bankár és Engel Adolf és fia fake-reskedő cég 10-10 000 koronáért jegyzett részvényt, majd heteken belül egyben volt a 100 000 koronás alaptőke. Megalakult tehát a Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, amely átvette Lenkeitől a *Pécsi Napló* kiadói jogát, Telegdi Ármintól pedig a nyomdát.⁷⁰ A könyvnyomda és a kiadóhivatal élére Nagy Sándort hívták meg, Lenkei Zsigmond, a kiadóhivatal addigi vezetője a *Budapesti Hírlaphoz* került.⁷¹ A *Pécsi Napló* 1895. október 1-jétől jelent meg a részvénytársaság kiadásában.⁷²

A *Pécsi Napló* finanszírozásának részvénytársasági alapokra helyezése újra felvetette a napilap függetlenségének kérdését. Krasznay Miklós, a részvénytársaság elnöke fontosnak tartotta leszögezni: „Az igazgatóság egybehangzó óhajtása az, hogy a *Pécsi Napló* politikai iránya a legteljesebb szabadelvűség legyen és annak egyetlen czikke bármely magánérdek rovására a közérdeket, az egyéni és családi becsületet meg ne sértse.”⁷³

A *Pécsi Újsággal* való egyesülés után a lap szerkesztősége a Rothmüller-féle házban működött, ha úgy tetszik, a *Fünfkirchner Zeitung* „albérlőjeként”. Hamar kinőtték e helyet, így 1896. május 5-től a Nepomuk (ma Munkácsy Mihály) utca 9. szám alatti – Fürst Győző ügyvéd házában lévő – földszinti irodai helyiséget bérelték ki.⁷⁴ A kereskedelmi kaszinó azonban hamarosan „szemet vetett” a házra és megvásárolta, így a hírlapíróknak tovább kellett állniuk: 1897. január 28-tól a Nepomuk utca 25. sz. alatti Szakvály-ház első emeletén rendezkedtek be.⁷⁵ A szerkesztőség gyakori költözködése ezután egy darabig szünetelt: a Szakvály-házban kilenc évig maradtak.⁷⁶

Változás történt a lap munkaszervezetében is. Várady Ferenc 1897 áprilisában egyéb hivatali és irodalmi elfoglaltságai miatt felelős szerkesztői állásától visszalépett. Várady irodalmi-szerkesztői feladatai valóban megsokasodtak: dolgozott a *Pécsi Naplónak*, emellett 1897-től ő szerkesztette *Baranya vármegye Hivatalos Lapját*, amit a maga korában a legjobban szerkesztett megyei hivatalos lapok között tartottak számon. Várady szerzői, szerkesztői, kiadói és szervezőmunkája eredményeként készült el Baranya vármegye monográfiája, a *Baranya multja és jelenje* is. A felelős szerkesztő átmenetileg Lenkei Lajos lett, mint „fő- és ideiglenes felelős szerkesztő”, majd május 5-től felelős szer-

⁶⁹ Lenkei 1910, p. 31.

⁷⁰ Az alapító közgyűlésen megválasztott igazgatóság: Krasznay Miklós ügyvéd az elnök, Ullmann M. Károly alelnök, Záray Károly titkár, valamint Aidinger János, cserkúti Engel Miksa, Lenkei Lajos, Shapringer Gusztáv, Schwabach Zsigmond. Felügyelőbizottság: Engel Mihály, Fürst Győző, Oblath Adolf.

⁷¹ Lenkei 1910, p. 31. ; PN, 1896. november 30. p. 5.

⁷² PN, 1896. szeptember 13. p. 1,2. ; 1896. november 5. p. 4.

⁷³ PN, 1896. október 1. p. 1.

⁷⁴ PN, 1896. május 1. p. 3. ; 1896. május 6. p. 4.

⁷⁵ PN, 1897. január 27. p. 3.

⁷⁶ Legközelebb 1905 májusában költözött a szerkesztőség, a Perczel u. 12.-be. (PN, 1905. május 5. p. 4.) Végül a részvénytársaság beruházásaként 1906. november 1-jére elkészült a Munkácsy u.–Bercsényi u. sarkán található, Pilch Andor által tervezett, szecessziós jegyeket mutató, téglahomlokzatú, egyszintes saroképület, a Pécsi Irodalmi és Könyvnyomda Rt. (és egyben a Pécsi Napló) központja. Ez volt az első épület Pécsen, amely kifejezetten nyomda részére épült. 1945 után a Pécsi Szikra Nyomda működött itt.

kesztő.⁷⁷ A főszerkesztői posztot a továbbiakban nem töltötték be, Lenkeit távollétében általában Várady helyettesítette, aki marad továbbra is a szerkesztőség tagja, mint „állandó és rendes munkatárs”.

Miklós Gyula 1897 decemberében búcsúzott el a laptól; Kassára ment, ahol felelős szerkesztője lett a *Felsőmagyarország* című politikai napilapnak, később a *Nagybecskereki Hírlap*nál, majd a *Pannónia* című napilapnál töltötte be ugyanezt a munkakört.

A távozó Miklós helyére Gallovich Jenőt szerződtették, aki korábban nagyváradi és budapesti lapoknál dolgozott. Az új munkatárs igazi „fenegyerek” volt: „*Nagyváradon esett meg vele, hogy tisztekkel több rendbeli párbajokba keveredett, melyek miatt a debreczeni királyi törvényszék két évi fogházzal sújtotta [...]*”⁷⁸ Gallovich rövid időt töltött Pécsen, az említett párbajok miatt végül egy év fogházbüntetésre ítélték, 1899 áprilisában kezdte meg büntetése letöltését a szegedi államfogházban.⁷⁹ Szabadulása után a *Szegedi Napló* munkatársa lett, majd 1902-ben szépirodalmi folyóiratot indított *Szegedi Krónika* címmel.

Ezekben az években olyan kollégák is érkeztek a laphoz, akiknek a munkájával tovább lehetett szélesíteni a repertoárt. Nikelszky Géza iparművész a Zsolnay-gyár meghívására 1899-ben jött Pécsre. Irodalmi pályafutása már a budapesti tanulóévek alatt megkezdődött, verseit vidéki és fővárosi lapok is megjelentették. A *Pécsi Napló*ban 1900-tól jelentek meg tárcái, novellái, versei és karikatúrái. Fontos megemlíteni Németh Béla, „a Pécsi Napló házi történésze” munkásságát, aki 1899–1904 között számos ismeretterjesztő történeti, helytörténeti közleményt publikált a lapban.⁸⁰ Egy régi ismerős is újra feltűnt: Feiler Mihály 1899-ben csatlakozott „belmunkatársként”, ebben a minőségben pedig az éjjeli szerkesztő feladatait látta el, emellett vezércikkeket és tárcákat írt. (3. kép)

Feiler (1903-tól Földvári) Mihály, 1899 és 1904 között a Pécsi Napló éjjeli szerkesztője

A századfordulón sor került a lap hírhálózatának bővítésére: 1899. január 1-jétől – a vidéki lapok közül elsőként – szerkesztőséget létesített Budapesten. Itt a felelős szerkesztő teendőit a *Pécsi Napló* korábbi munkatársára, Kéry Gyulára bízták, aki ekkor „főállásban” a *Budapesti Hírlap*nál dolgozott. Segítségére Alap Dezső, Messer Sándor, Szerdahelyi Sándor, Szilágyi Géza, Vay Sándor és Zilahi Kiss Béla voltak, akik közül ketten mindig a képviselőházban tartózkodtak. Vasárnaponként Vay Sándor „a budapesti lapok kedvelt tárczaírója” *Budapesti levél* vagy *Egyről-másról* címmel közölt tárcát. Egyedülálló ingyenes szolgáltatásként a *Pécsi Napló* budapesti szerkesztősége az előfizetők rendelkezésére állt egyéb fővárosi információk megszerzésében is.⁸¹

⁷⁷ PN, 1898. április 2. p. 3.

⁷⁸ PN, 1897. december 15. p. 3. A párbaj részleteiről: Clair Vilmos: Magyar párbaj. Budapest : Osiris, 2002. p. 326–328.

⁷⁹ PN, 1899. április 2. p. 6.

⁸⁰ Németh Béla Pécsi Naplóban megjelent írásainak jegyzékét közli Szita László: Németh Béla emlékezete (1840–1904) = Baranya, 1990. 2. sz. p. 161–167.

⁸¹ PN, 1898. december 25. p. 5.

Az olvasók szolgálatában

A *Pécsi Napló* szerzője a következőképpen kesergett a sajtótermékek versengésével járó jelenségekről: „Előfizetési ár leszállítás, különböző ígéretések, könyvek, sorsolások, arany és ezüst órák kínálata mind szélesebb rétegeket vonzanak magukhoz és ma már csak elszórtan halljuk, melyik lap jobb és érdekesebb, hanem hogy melyik kínál többet az előfizetőnek.”⁸²

Visszatetszőnek tűnhet e zsbivásár, de az üzleti célból létesült sajtótermék egyik legfontosabb bevétele az előfizetők adták, így életbe vágóan fontos volt számuk folyamatos növelése. Ha el akarta adni magát, a *Pécsi Naplónak* is be kellett állnia a sorba, így a lapban (és más lapokban) folyamatosan megjelenő előfizetési felhívások különböző kedvezményeket, ajándékokat ígértek az új előfizetőknek. A karácsonyi (és a húsvéti) számok terjedelmes mellékletét csak az előfizetők kapták meg, az egyes számok vásárlói nem.⁸³ Az ünnepi számok pedig igen gazdag tartalommal jelentek meg. A *Pécsi Napló* karácsonyi számának terjedelme többször elérte, néha meghaladta a fővárosi lapokét, a vidéki lapok közül a terjedelmesebbek közé tartozott. Az 1900. december 25-i száma 64 oldalas, ami országosan egyedülálló volt.⁸⁴

A bőséges mellékleteken kívül más akciókkal is kedveskedtek az előfizetőknek. A Hevesi József író által Budapesten szerkesztett, *Otthon* című irodalmi–művészeti folyóiratot (a *Magyar Szalon* különkiadása) 1898 januárjától ajándékként kézbesítették a *Pécsi Napló* előfizetőinek. A minden hónap 15-én megjelenő lapot a postaköltség megfizetésével kaphatták kézhez az olvasók. Az akciót 1900 októberéig tudták tartani, ekkor azonban az *Otthon* előfizetési árának drasztikus emelkedése miatt meg kellett szüntetni e szolgáltatást.⁸⁵ Állandó ajándéknak számított azonban a *Pécs-Baranyai nagy képes naptár* című kiadvány, amelyet karácsonyra kaptak az előfizetők. Az alkalmi ajándékok sem voltak ritkák: Erzsébet királyné halálakor a lap kiadóhivatala is lerótta kegyeletét; előfizetőinek elküldte ajándékba a királyné képét.⁸⁶

A napilapoknak ekkoriban nem volt hétfői száma. 1894 októberétől azonban hétfőnként is megjelent a *Pécsi Napló*, amely a vasárnapi és hétfő délelőtti eseményekkel foglalkozott. A szerkesztőség nem vállalt kötelezettséget minden hétfői megjelenésre, de a politikai idény alatt, és „mikor ezt a fölhalmozódó politikai események megkívánják” jelen akartak lenni.⁸⁷ Népszerű volt ekkoriban a vasárnapi szám, amit az előfizetőkön felül a „köznép” is megvásárolt. Az olvasóközönség igényeinek kielégítésére a vasárnapi számokból néhány százal többet kellett nyomtatni, emellett szenzációs hírek esetén hétköznaponként is megemelkedhetett a példányszám.⁸⁸

A *Pécsi Napló* kiadóhivatala a terjesztés területén is igen szakszerűen működött. 1895-től a nyári időszakban, a „fürdőidény” alatt a szerkesztőség bármely – a Monarchia határain belüli – fürdőhelyre elküldte az újságot másnapi határidővel, a magyarországiakra

⁸² PN, 1905. január 3. p. 5.

⁸³ Az árusítóhelyeket felsorolja: PN, 1895. január 5. p. 6.

⁸⁴ Statisztika az országos és vidéki lapok ünnepi kiadásának terjedelméről – 1901. karácsony: PN, 1901. december 31. p. 5.; 1903. húsvét: PN, 1903. április 17. p. 8.; 1903. karácsony: PN, 1903. december 30. p. 4.

⁸⁵ PN, 1897. december 4. p. 1.; 1900. október 2. p. 4.

⁸⁶ PN, 1898. szeptember 18. p. 6.

⁸⁷ PN, 1894. október 21. p. 6.

⁸⁸ A Ferencsek utcájában bekövetkezett súlyos építkezési balesetről szóló lapszám (1895. augusztus 6.) 1600 példányban kelt el. (PN, 1895. szeptember 7. p. 3.)

már aznap.⁸⁹ Apró gesztusnak számít, de 1896 novemberétől az olvasóközönség kérésére – a fővárosi lapok mintájára – „fölvágvá” terjesztették a lapot, így azt az olvasónak sem föltépnie, sem fölvágnia nem kellett.⁹⁰

Nem volt ismeretlen – a napjainkban igen elterjedt – „kuponrendszer” sem: a *Pécsi Napló* különféle üzletekben beváltható, árkedvezményekre jogosító szelvényekkel kedveskedett előfizetőinek.⁹¹ A lap népszerűségének növelésére, a társadalmi felelősségvállalás hangsúlyozásához célravezető volt a különböző karitatív akciókban való részvétel. Ilyen volt a Ferencesek utcájában bekövetkezett súlyos építkezési baleset sebesültjeinek megsegítésére indított gyűjtést,⁹² vagy amikor 1895 kemény és hosszú télén egy nyilvános városi melegedőszoba létesítéséért kampányoltak.⁹³

A modern sajtóban az előfizetői díjak mellett a hirdetésekbe befolyó összegek az elsőrendű feltételei annak, hogy egy lap nyereséges üzleti vállalkozásként működhessen. A lapkiadók azonban még a századfordulón is arról panaszkodtak, hogy a hazai ipar és kereskedelem nem eléggé fejlett a hirdetési kultúra kibontakozásához.⁹⁴ A hirdetési bélyegadó – amit még az 1850. szeptember 6-i császári rendelet írt elő – sem engedte kibontakozni az „üzletágat”. A rendelet alapján minden feladott hirdetés után 30 krajcár (1892 után 60 fillér) „bélyegdíjat” kellett fizetni, függetlenül attól, hogy „közületek” vagy magánszemélyek hirdetnek. Az aránytalanságot jól mutatja, hogy a *Pécsi Napló* indulásakor a hirdetés ára – a megjelenés gyakoriságának függvényében – mindössze 8-10 krajcár (16-20 fillér). A *Pécsi Napló Az osztrák és magyar sajtószabadság* című vezércikkében részletesen elemzi ezt a problémát.⁹⁵ A lap kiadóhivatalából indult ki az az országos mozgalom, amely végül elérte, hogy a hirdetési bélyeg 1900. július 1-jétől megszűnt. Az illeték megszüntetése után a lap 60 fillérért kínált kis alakú hirdetési felületet.⁹⁶

Összegzés

Az első pécsi napilap arculatát újságírói határozták meg. Az 1880-as években a különböző hangvételű három pécsi hetilap (*Fünfkirchner Zeitung*, *Pécs*, *Pécsi Figyelő*) „kitermelte” azt a vállalkozó szellemű szerkesztői-hírlapírói réteget, amelynek tevékenysége nyomán – a *Pécsi Napló* alakjában – megvalósult a „*pécsi hírlapírók egyesülése, mit a pécsi közönség oly rég idő óta kíván*”.⁹⁷ A lap indulásakor a szűk helyi hírlapírói kört a fővárosi lapoktól vagy a vidéki nagyvárosok lapjaitól szerződtetett zszurnaliszták egészítették ki, míg a századfordulóra többségbe kerültek a helyi írók. Sok hírlapíró megfordult e korszak alatt a *Pécsi Naplónál*, azonban nem nélkülözötte az állandóságot sem, amelyet Várady Ferenc és Lenkei Lajos személye biztosított.

⁸⁹ PN, 1895. május 30. p. 4.

⁹⁰ PN, 1896. november 17. p. 4.

⁹¹ Pl. Dollinger Ádám vendéglőjében a hetedik pohár sör ingyen járt a kupon bemutatójának, Tausz Ödön Bazárjában 10%, Práger Samu ruhakereskedésében 5% kedvezményt kapott. (PN, 1895. február 17. p. 5.)

⁹² PN, 1895. szeptember 8. p. 5–6.

⁹³ PN, 1895. február 12. p. 1.

⁹⁴ PN, 1897. augusztus 5. p. 5–6.

⁹⁵ PN, 1896. december 16. p. 1–2.

⁹⁶ A *Pécsi Napló* hirdetési árjegyzéke az 1892. november 8-i hirdetményben. Az árak a hirdetési bélyeg eltörlése után: PN, 1900. július 1. p. 7. ; 1900. július 5. [melléklet]

⁹⁷ Pécs, 1893. november 4. p. 5.

A *Pécsi Napló* születése és fennmaradása nem volt könnyű, nem nélkülözte a konfliktusokat, sajtópereket és a piaci versengést sem. Évekbe került, mire a lap biztos finanszírozása megoldódott. A részvénytársasági forma maga is egy lépcsőfok volt a fejlődésben: a részvényesek akkoriban sem szerettek kockáztatni, csak életképes vállalkozást vagy „terméket” támogattak. A *Pécsi Napló* – és a részvénytársaság – sikeres működése beváltotta a befektetők reményeit.

A közönség pedig – úgy tűnik – szerette a *Pécsi Naplót*. Ennek titka az lehetett, hogy a lap mindent megtett azért, hogy átlépje az oly sokat emlegetett „fővárosi lap–vidéki lap” határvonalat, hogy olvasói „megtalálják mindazt, amit egy országos lapban keresnek, tehát a helyi érdekű közleményeken kívül az országos dolgokról is megfelelő értesülést szerezzenek.” A lap megteremtői felismerték, hogy „a fokozott igények folytán s a fővárosi napilapok gyors elterjedésénél fogva az ollózás mesterségének semmi haszna nincs; önállóan kell gondolkodni és írni.”⁹⁸ A helyi és országos információáramlás fejlesztésében a *Pécsi Napló* érdemei elvitathatatlanok.

A századfordulóra a *Pécsi Napló* kiforrott, „bejáratott” napilappá vált. A következő évtizedben a pécsi sajtóélet szereplői is megváltoztak, megszűnt a *Pécsi Figyelő*, a *Pécsi Közlöny* és a *Fünfkirchner Zeitung*, ugyanakkor 1911-ben új napilap indult, a katolikus hangvételű *Dunántúl*. A „mérsékelt liberális” *Pécsi Napló* azonban továbbra is meg tudta őrizni olvasóközönségét, és működőképés üzleti vállalkozás maradt.

⁹⁸ PN, 1895. április 18. p. 1.

Írástudók szóharcai

A Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusa Pécssett

1907 különleges év volt Európa majdani kulturális fővárosának életében. Országos kiállítás és vásár vonzotta a látogatókat Pécsre. „Az ország összes társadalmi és gazdasági szervei évi összejöveteleiket, országos jellegű ünnepeiket a pécsi országos kiállítás alkalmából Pécsre tűzték ki.”¹ A május 15-től október 15-ig tartó esemény „látogatottsága jóval meghaladta még legvérmesebb reményeinket is” – írja Lenkei Lajos. „A milliomodik látogatónak a vilákiállítások mintájára szép jutalom járt és azt becsületesen kapta kézhez a milliomodik látogató.”² Ebből a millióból majd’ ezren csak arra az ötnapos rendezvényre érkeztek, mely dolgozatunk tárgyát képezi. Hosszú előkészületek után, 1907. október 2–6. között ült össze *A Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusa*, a sok-sok kongresszus és közgyűlés egyikeként. A tanárok, erdészek, orvosok, nyomdatulajdonosok, muzeológusok, könyvtárosok, szabadgondolkodók, lapkiadók, zenészek, tűzoltók, üveg- és porcelánkereskedők, méhészek, tejtermelők, gazdák, rabsegélyező egyesületek tagjai, kertészek, vendéglősök, polgármesterek és borászok után a korabeli népművelők is összeültek tanácskozni. A hosszas és precíz előkészítő munka meghozta gyümölcsét, ma is idézhető, az iskolán kívüli oktatás teljes területét lefedő előadásokat hallgathatott a vendégsereg. Mégsem pusztán a pedagógiatörténet szempontjából van jelentősége a kongresszusnak, nemcsak az volt a fontos, hogy mit mondtak, hanem az is, hogy ki és hogyan adta elő mondanóját. A *barát vs. ellenség dichotómia*³ legalább olyan izgalmas egy-egy előadás, még inkább hozzászólás vizsgálatakor, mint a konkrét mondanivaló. A pécsi kongresszust ugyanis egyik első harci terepének tekintette a szervezett munkásság az „ideológia frontján”.

A kongresszus előkészületei (1906. május 21–1907. október 1.) jól dokumentáltak és könnyen követhetőek.⁴ Mi csak azokat a mozzanatokat emeljük ki, amelyek előrevetítették a későbbi, szakmai mezben zajló csatározásokat. Döntő lépésnek bizonyult Pik-

¹ Lenkei Lajos: Negyven év Pécs életéből. Egy pécsi újságíró visszaemlékezései. Pécs : Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Rt., 1922. p. 248.

² „Ámde a látogatók száma, nem szólva a bérletjegyesekről, akik igen sokan voltak és ezeknek legnagyobb részét különösen a délutáni órákban, a honvédzenekar hangversenyei alatt mindig ott láthattuk a korzón, meghaladta a három [sic!] milliót.” Lenkei, i. m. p. 253. Vö.: Legördült a függöny... = Pécsi Napló, 1907. október 16. p. 1. A „kiállítás látogatóinak száma megközelítette az egy milliót, vagy talán azt meg is haladta [...]” A Pécsi Napló felelős szerkesztője volt Lenkei Lajos, akinek a visszaemlékezéseiben kicsit vastagon fogott a tolla.

³ Schmitt, Carl: A politika fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok. Budapest : Osiris, Pallas Stúdió, Attraktor, 2002. p. 18–20.

⁴ A szabad tanítás Pécssett 1907-ben tartott magyar országos kongresszusának naplója. Budapest : Franklin, 1908. p. 565–625. (A továbbiakban: Napló) ; Felkai László: A szabadoktatás pécsi kongresszusa 1907-ben és az iskolán kívüli oktatás korabeli történetének áttekintése = Pedagógiai Szemle, 1954. 4–5. sz. p. 359–362.

ler Gyula,⁵ és rajta keresztül a Társadalomtudományi Társaság, valamint a munkásság szervezeteinek meghívása az előkészületi tárgyalásokra, melyeket addig a konzervatív tudósok folytattak egymás közt.⁶ 1907. május 6-án⁷ Beöthy Zsolt⁸ már a kongresszus elleni támadásokról beszél, amelyeknek élét Pikler igyekszik tompítani: „A módok tekintetében lehet köztünk eltérés, a cél tekintetében azonban nem!”⁹ Pikler valódi szándékairól egy Jászi-levél árulkodik: „Beöthyék meghívták a T[ársadalom]. T[udományi]. T[ársaság].-t az országos közművelődési kongresszusra, s Pikler ennek kapcsán nagy harci akciót tervez. Én is azt hiszem, hogy dominálhatnak a helyzetet egy modern radikális tanügyi programmal.”¹⁰

Pikler Gyula,
egyetemi tanár

A radikális szociológusok mellett a szervezett munkásság is „bejelentkezett” a kongresszusra. Erre egy katolikus gyűlés meglátogatása teremtett alkalmat.

A kulturális antropológia viccesebb lapjaira kívánczó történetet a *Pécsi Napló* örökítette meg: „Általános meglepetésre megjelent vagy 150 szociáldemokrata is. Amint Szieberth Nándor ügyvéd megnyitotta a nagygyűlést, az egyik demokrata felszólalására (2 elnököt és 2 jegyzőt kívánt választatni) oly éktelen lármát csaptak elvtársai, hogy a jelenvolt hölgyek ijedten ugráltak fel helyeikről és menekülni igyekeztek a fenyegetőnek ígérkező helyzetből. A vad lármában a rendező bizottság csak nagy nehezen tudta megértetni a zajongókkal, hogy miről is van szó, mire munkásénekek, abcugolás és fütyülés közben elhagyták a termet. Távozásuk után Haller István emelkedett szólásra. A lejátszódott és mindenképpen elítélendő incidensre hivatkozva rámutatott arra, hogy mennyire szükséges a katolikusokra nézve a tömörülés, a bátor színvallás, mikor a jól szervezett ellenség még saját otthonukban is támadólag mer fellépni.”¹¹ Mindez kilenc nappal azután történt, hogy Zsolnay Miklós kijárta, hogy a kongresszust a pécsi kiállítás keretei között tartsák meg.¹²

Van jele annak is, hogy a katolikusok is felkészültek a kongresszusra: „Katholikus részről a tizenkettedik órában, akkor is az utolsó percekben mutatkozott az érdeklődés. Prohászka Ottokár vetette föl az eszmét augusztus végén a pécsi katolikus nagygyűlésen: Azé a tér, aki elfoglalja.”¹³ Prohászka szavait a *Pécsi Közlöny* ekképpen adja vissza: „Ebbe a munkába

⁵ Pikler jogfilozófiai nézeteiről: <http://kisszoltan.freeweb.hu/pikler-gyula> ; Nagy Endre: Lehet-e tudományos világnézet? Pikler Gyula értéktelen jogszociológiája = Világosság, 1991. 2. sz. p. 81–92.

⁶ Az Országos Népművelési Kongresszus Előkészítő Bizottságának 1906. december 9-i szervezkedő ülése. In *Napló*, p. 580–588.

⁷ *Napló*, p. 609–610.

⁸ A kongresszus Intéző és Végrehajtó Bizottságának elnöke, később a kongresszus elnöke. *Napló*, p. 21.

⁹ *Napló*, p. 610.

¹⁰ Jászi Oszkár levele Somló Bódognak, 1906. november 28. OSZK Kézirattár Levelestár. Idézi: Szapor Judit: Egy szabad egyetemért. A Társadalomtudományok Szabad Iskolája = Medvetánc, 1985. 4. sz.–1986. 1. sz. p. 132.

¹¹ Katolikus népszövetség Pécssett = *Pécsi Napló*, 1907. február 26. p. 2.

¹² *Napló*, p. 590. ; *Pécsi Napló*, 1907. február 20. p. 3.

¹³ Komócsy István: A szabadtanítás Pécssett 1907-ben tartott magyar országos kongresszusának naplója = Katolikus Szemle, 1908. 7. sz. p. 839. ; Imre Sándor: A Szabad Tanítás Országos Magyar Kongresszusa = Erdélyi Múzeum, 1907. 5. sz. p. 275–276.

Prohászka Ottokár,
székesfehérvári püspök

[t. i.: népművelésbe] nekünk katolikusoknak bele kell menni, ha szabadkőművesek tartják is a kormány rudat, ha sokan leszünk ott, mi adunk akkor irányt. [...] Ha nép fölvilágosításról van szó akkor a szabadtanítás fórumában mindenek előtt részt kérünk a kereszténységnek.¹⁴

Négy értelmiségi csoport¹⁵ harcolt tehát egymással a diszkurzív tér uralásáért: a konzervatívok, a katolikusok (keresztényszocialisták), a radikális szociológusok és a munkásság szószólói.¹⁶ Az első kettő és az utóbbi kettő természetes szövetségesek voltak. Mind a négy csoportot színezte a szabadkőművességgel való kapcsolatuk. A kongresszus eszméjét először megfogalmazó Pályi Sándor 1892 óta a Könyves Kálmán páholy tagja¹⁷ volt, míg Jászi Oszkár 1906 óta a Demokrácia páholyé.¹⁸ Pályi Sándor a Szabad Lyceum és az Erzsébet Népakadémia, míg Jászi a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának az alapítója volt. A Pályi-féle, konzervatív jellegű intézményeket gyanakvással fogadta a szociáldemokrata befolyásnak kitett munkásság,¹⁹ a *Népszava* cikkei „ráérő polgárnők”²⁰ unaloműző időtöltéséről beszélnek velük

kapcsolatban; míg Jásziék deklarált célja a „szervezett munkásságot a felsőbb tanulmányokra előkészíteni”,²¹ és ehhez nemcsak szabadkőműves,²² de szakszervezeti²³ forrásokat is meg tudtak szerezni.

A kongresszus névadásának körülményei jól jelzik a szembenálló felek politikai irányultságát. Az addig *Országos Népművelési Kongresszus*ként, illetve *Magyar Népművelők*

¹⁴ A harmadik nyilvános nagygyűlés = Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 29. p. 1–2.

¹⁵ Vö.: Déry Gyula: A szabadoktatás története, elmélete és 1912–13. évi eredményei. Budapest : Egyesült Nyomda, 1915. p. 17.

¹⁶ Vö.: Imre Sándor: A Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusa = Erdélyi Múzeum, 1907. 5. sz. p. 275.

¹⁷ Raffay Ernő: Harcolt szabadkőművesség. Küzdelem a katolikus egyház ellen. Budapest : Kárpátia Stúdió, 2011. p. 265.

¹⁸ Fukász György: Szabadkőművesség, radikalizmus és szocializmus az 1918 előtti Magyarországon. A Martinovics Páholy történetéhez = Párttörténeti Közlemények, 1961. 1. sz. 56–57. ; Litván György: Jászi Oszkár. Budapest : Osiris, 2003. p. 58.

¹⁹ Felkai László (szerk.): A magyar népművelés története. Budapest : Tankönyvkiadó, 1976. p. 209.

²⁰ Hámosi Péter: Több, mint „ráérő polgárnők” mulatsága. Százéves a fővárosi Erzsébet Népakadémia = Népszabadság, 2003. december 15. <http://nol.hu/archivum/archiv-139080>

²¹ Felkai László (szerk.): A magyar népművelés története. Budapest : Tankönyvkiadó, 1976. p. 294.

²² Jászi Oszkár levele Somló Bódognak, 1906. márc. 23. OSZK Kézirattár Levelestár. „Új testvéreim remélhetőleg segítségünkre lesznek az anyagi eszközök előteremtésében” – írja Szabó Ervinnek. Jászi Oszkár Szabó Ervinhez Taorminába Budapest, 1906. márc. 30. In Litván György–Szücs László (szerk.): Szabó Ervin levelezése, 2. köt. [Budapest] : Kossuth Könyvkiadó, 1978. p. 332.

²³ Felkai László (szerk.): A magyar népművelés története. Budapest : Tankönyvkiadó, 1976. p. 294.

Első Országos Kongresszusaként emlegetett rendezvény nevének megváltoztatására, kifejezőbbé tételére az 1907. február 17-i előkészítő ülésen Beöthy Zsolt elnök szólította fel az egybegyűlteket. Pikler Gyula a *szabad*, míg Beöthy a *magyar* jelző címbe való fölvételét javasolja. Így lett a hivatalos név: *A Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusa*.²⁴ A címben még finoman egymáshoz simul a „*szabad gondolat*” és a „*magyar gondolat*”,²⁵ de feszültségük tapintható a kongresszusi vitákban.

Az első impulzusok a sajtóból érték a résztvevőket. A konzervatív tábor szemléletét tükrözi a *Budapesti Hírlap* állásfoglalása: „*A szabad tanítás semmiféle párté. [...] A tudomány nem ismer dogmákat és nem szociálisztikus, nem katolikus, nem szabadkőműves.*” A világnézeti harcok viharaitól védett szigetként próbál a kongresszusra tekinteni. „*Ez a sziget az emberi tudomány. Hogy mind megtaláljuk a hozzá vezető utat, e végett van ez a kongresszus.*”²⁶ Az általános választójogért folytatott küzdelemmel elfoglalt szociáldemokraták olyan fórumként akarják használni a pécsi kongresszust, melyen – végre – *Magyarország munkásnépe* felemelheti a szavát egy tisztább népies kultúráért. „*Amit a magyar politika analfabétái még nem láttak át, azt a hivatalos magyar tudomány legelső képviselői észrevették. S így történt meg, hogy Magyarország munkásnépe előbb emelheti fel szavát az ország tudósainak, semmint politikusainak tanácsában. S bár nincs okunk ezt a tudományt szerfelett sokra becsülni: az mégis kétségtelen, hogy a pécsi kongresszusban képviselt szellemi erők sokszorosan túl fogják haladni azokat, amelyek a dunaparti palotában vannak egybegyűjtve. A népies politikai parlamentet még késlelteti a feudális reakció. A népies kulturparlament néhány nap múlva összeül Pécsen.*”²⁷

Október 2-án este megérkeztek a kongresszus résztvevői Pécsre. Pikler Gyulát és a Társadalomtudományi Társaság többi tagját, valamint a velük érkező szocialistákat a pécsi szervezett munkásság csoportja fogadta, és lampionos felvonulást rendezett nekik. Pikler rövid beszédben köszönte meg lelkesedésüket, és ígéretet tett, hogy a munkások nem fognak bennük csalódní. A 20. század végének *politikai számháborúit* idézik az esti fogadtatásról szóló lapbeszámoló. A *Népszava* „*több mint 10.000 főre menő közönség*” diadalmenetéről tudósít,²⁸ amit a *Munkás* című pécsi megjelenésű lap 12–16 ezerre „*konkretizál*”.²⁹ A *Pécsi Napló* csak 2 ezer szervezett munkást említ, de impozánsnak tartja a demonstrációt.³⁰ A *Pécsi Közlöny* pedig már a szociáldemokratáktól egyoldalúan tájékoztatott sajtó hazugságairól beszél.³¹ A *Budapesti Hírlap* mindössze 500-ra becsüli a Piklerék mellett tüntetők számát.³²

Az előcsatározásoknak ezzel a végére is értünk, másnap már meg is nyitotta kapuit a konferencia.

²⁴ *Napló*, p. 590.

²⁵ Vö.: Litván György: „Magyar gondolat – szabad gondolat”. Budapest : Magvető, 1978.

²⁶ A szabad tanítás kongresszusa = *Budapesti Hírlap*, 1907. október 3. p. 2. Itt köszönöm meg Szilák Hajnalkának (FSZEK), hogy a *Budapesti Hírlap* cikkeit elektronikus formában a rendelkezésemre bocsátotta.

²⁷ A Szabad Tanítás kongresszusa = *Népszava*, 1907. szeptember 22. p. 3. Vö.: Felkai László: A munkásság művelődési törekvései a dualizmus korában. Budapest : Tankönyvkiadó, 1980. p. 77.

²⁸ *Népszava*, 1907. október 3. p. 8.

²⁹ A szabad tanítás kongresszusára Pécsre érkezett küldöttek üdvözlése = *Munkás*, 1907. október 6. p. 5.

³⁰ Saját tudósítónktól: A szabad tanítás kongresszusa = *Pécsi Napló*, 1907. október 3. p. 2.

³¹ *Pécsi Közlöny*, 1907. október 6. p. 3.

³² A szabad tanítás kongresszusa = *Budapesti Hírlap*, 1907. október 5. p. 4.

A kongresszus (1907. október 2–1907. október 6.) eseményeinek egyszerű elismétlése³³ helyett egy gyümölcsözőnek bizonyuló szempont bevezetését javaslom. Az e dolgozatban tárgyalt mellett három másik konferencia is kiadta naplóját,³⁴ közülük én a borászokéval vettem egybe a szabad tanítási kongresszus jegyzőkönyvét. A két konferenciát egymáshoz időben is nagyon közel tartották meg, csakhogy a borászoké megmaradt a szakma keretei között, amit a politika legfeljebb színezett, a szabad tanítási viszont erősen átpolitizálódott, és a népművelés csak alkalmat teremtett az álláspontok különbözőségének deklarálásához. Már a szakminisztériumhoz való viszony is igazolja, hogy beszédes referenciát választottunk. A borászok megszavazták díszelnöküknek a kongresszusukat üdvözlő földművelésügyi minisztert, tisztelettel és lelkesedéssel hallgatták annak megbízottját, Dobokay Lajos miniszteri tanácsost: „Mindnyájan méltóztatnak tudni azt, hogy Darányi Ignác földművelésügyi miniszter Úr Önagyméltósága a magyar gazdával együtt érez s hogy kezét a gazda ütőerén tartja, megérzi annak érverését és kormányzatát úgy rendezi be, amint a társadalom szükségletei azt megkívánják, és igyekszik kifejezésre juttatni a gazdák óhajait.”³⁵ Mi történt ezzel szemben a mi kongresszusunkon? „A meggyőződések tiszteletben tartása volt a kongresszus rendezőinek jelszava. Ezzel a liberálizmussal éltek egybeközött a szociálisták is, megjelentek a kongresszuson, a hol egyik elvtársukat vendégszeretettel társelnökké is megválasztották – s a liberálizmussal nyomban vissza is éltek, mert az üléstermet megszállva, kijelentették, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Apponyi Albert grófnak a küldöttjét nem engedik szóhoz jutni.”³⁶ A hetente megjelenő helyi munkáslap egyenesen Apponyi kudarcáról számol be, alig tudván titkolni az előlött érzett kárörömét.³⁷ „Ilyen auspiciumok [előjelek] alatt indult meg a gyűlés a nagy számban felvonult szociáldemokraták, klerikálisok és radikálisok feszült, izgatott érdeklődése között, a két tábornak, a haladás táborának és a sötétség védelmezőinek bemutatkozása.”³⁸ Apponyi „kiűzetését” Pécsről sikerként könyvelik el a munkáslapok, aminek az árát a konzervatív oldal fizette meg: több előadó lemondta a kongresszuson való részvételét, de talán ennél is nagyobb ár volt, hogy A Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusa nem hozott határozatokat. És itt megint érdemes a referenciának választott borászati konferencia felé fordulni, melynek munkája nyugodt mederben folyt. A borászok teljes szakmai súlyukkal apellálhattak minisztériumukhoz határozataikkal az őket leginkább érintő kérdésekben.³⁹ Hozzászólásaikat tárgyszerűség jellemezte, még akkor is, amikor érdekütközések bonyolították vitáikat. Teljesen más képet mutat a mi kongresszusunk. Már a megnyitó ülésen,

³³ Ld. Plavovics Attila szakdolgozatát...

³⁴ Horváth János (sajtó alá rend.): A Pécssett 1907. évi augusztus hó 18. és 19. napjain megtartott VIII. Országos Ipartestületi Nagygyűlés naplója (együttal a nagygyűlés jegyzőkönyve). Budapest : Pátria, 1907. ; Angyal Pál-Varga Nagy István–Szabó Gyula (szerk.): Az 1907. évi szeptember hó 6. és 7. napjain Pécssett megtartott Első Országos Rabsegélyező Kongresszus iratai és naplója. Pécs : Taizs, 1907. ; A Pécssett 1907. évi szeptember hó 20., 21. és 22-ik napjain tartott IV. országos szőlészeti és borászati kongresszus jegyzőkönyve. Budapest : Pátria Nyomda, 1907. Ez utóbbit itt köszönöm meg dr. Teszlák Péternek, a PTE Szőlészeti és Borászati Kutatóintézeté egyetemi adjunktusának, hogy a rendelkezésemre bocsátotta.

³⁵ A Pécssett 1907. évi szeptember hó 20., 21. és 22-ik napjain tartott IV. országos szőlészeti és borászati kongresszus jegyzőkönyve. Budapest : Pátria Nyomda, 1907. p. 18.

³⁶ Budapesti Hírlap, 1907. október 4. p. 1.

³⁷ Apponyi Albert gróf második kudarca Pécssett = Munkás, 1907. október 13. p. 5. Az 1905-ös első kudarca az 1907. október 27-i lapszám emlékezik a második oldalán.

³⁸ A szabad tanítás kongresszusa. A klerikálisok veresége = Népszava, 1907. október 5. p. 5.

³⁹ A Pécssett 1907. évi szeptember hó 20., 21. és 22-ik napjain tartott IV. országos szőlészeti és borászati kongresszus jegyzőkönyve. Budapest : Pátria Nyomda, 1907. p. 36., 44., 51., 68., 80., 99., 111.

A Nemzeti Kaszinó épülete

október 3-án, a Nemzeti Kaszinó dísztermében 850 kongresszusi tag elé került Gaal Jenő ügyrendi javaslata, mely szembefordul a szervezők hozott, az ülések rendjével kapcsolatos határozattal. Az eredeti terv szerint a szakosztályokban megszavazott határozatokat csak „bejelentik az együttes ülésen, mely azokat tudomásul veszi, de nem tárgyalja.”⁴⁰ Ezt az egyszerű szabályt egy nyakatekert érveléssel sikerült megtorpedóznia a Magyar Társadalomtudományi Egyesület elnökének.⁴¹ Emlékirataiból derül ki, mennyire egyoldalúan érzekelte a kongresszusi légkört, az erőviszonyokat: „Már a megérkezés napjának estéjén kitűnt a furcsa „szakgyűlés” valódi jellege. Mert az voltaképp szociáldemokrata demonstrációnál és agitációnál nem volt egyéb.”⁴²

A szocialisták *terrorisztikus*ként jellemzett fellépésének oka politikai frusztráltságukban keresendő: mivel ez idő tájt a Parlamentben nem volt képviseletük, kongresszusunkat változtatták kis parlamentté, a valódi legagresszívebb hagyományait idézve. És ez az a pont, ahol a leglátványosabb az eltérés a borászok kongresszusától. Ott a szőlőtermesz-

⁴⁰ Napló, p. 15.

⁴¹ „Dr. Gaal Jenő szintén az ügyrendhez szólva, ama meggyőződésének ad kifejezést, hogy a tanácskozás rendjében foglalt 24§-t nem lehet úgy magyarázni, hogy a szakosztályok megállapodásai pontozatokba foglalvatván, mint határozati javaslatok mutattassanak be, mert ezeket világos rendelkezések értelmében az együttes ülésen úgy sem lehet tárgyalni. A dolog természete szerint a tanácskozási menetnek az illető szakosztályi elnök által összefoglalt vázlatos eredményét értékelni már azért sem lehet mivel a határozatok megállapításának útjai és módjai, a szavazás és ami vele összefügg, a tanácskozási rendben szabályozva, megállapítva nincsenek, olyanokat hozni egyszerűen lehetetlen, tehát mondja ki a Kongresszus, hogy határozatokat nem hoz. A Kongresszus ehhez egyhangúlag hozzájárul.” Napló, p. 49.

⁴² Gaal Jenő: *Élmények és tanulságok*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1940. p. 264. http://mtdportal.extra.hu/books/gaal_jeno_elmenyek_es_tanulsagok.pdf

téstől és a borkészítéstől nemigen tértek el a hozzászólások, itt viszont a téma sokszor csak ürügyül szolgált politikai állásfoglalások megtételére. Ezért hangsúlyozta már az első vitanapon Hegedűs István, hogy közös alapot kellene találni, „*mely nélkül a szabad tanítás egységes szervezete lehetetlen.*”⁴³ A közös alapot azonban nem lehetett megtalálni, mert mindenki mást értett már a *nemzet* fogalmán is. A konzervatívok a lassú, szerves fejlődést, a nemzetiségek feletti kulturális uralmat, a keresztény szeretetet és a hazafiságot kultiválták mint nemzeti értékeket; míg a radikálisok a marxista alaptéziseket hangoztatták a termelőerők fejlődéséről, a gazdasági viszonyok mindenhatóságáról.

A kongresszusi tagok a hangzavarból néha sértéseket⁴⁴ vélték hallani, és minden beszédben a provokálás⁴⁵ szándékát érezték a másik tábor felől. Az ellentáborból elhangzó hozzászólás esetén az egyet nem értés rögtön *tiltakozássá* erősödött. Ember Károly budapesti tanítónőképző-intézeti igazgató szenedélyes gyűlésre, ellenszenvre panaszkodik, amivel a szociáldemokraták viseltetnek a *keresztény nemzeti nevelés eszméje* ellen.⁴⁶ A kongresszuson résztvevő értelmiségiek sokszor reflektálnak önmagukra háborús metaforákkal. Harkányi Endre a *jövő harcosaiként* emlegeti magukat, akik bizalmatlanok a hagyományokkal szemben.⁴⁷ Szemenyei Kornél így összegzi az október 5-i együttes ülést: „*A mai egész délelőtt a nemzeti és a nemzetközi világfölfogás közötti harccal telt el.*”⁴⁸ Jócsák Kálmán szerint Gaal Jenő *A szabad tanítás tárgyai, eszközei és módszere* című előadásában „*ütni akart egyet a nemzetköziségen.*”⁴⁹ Ugyanő egyenesen *ellenséges feleknek* nevezi a vitapartnereket.⁵⁰

És valóban, mint csaknem valamennyi értelmiségi diskurzusban, a harc tétje itt is a *hagyomány* feletti uralom volt. A szocialisták végletekben gondolkodtak, de ha már a múltat végképp eltörölni Pécsset nem is tudták,⁵¹ akkor számukra inkább Dózsa, mint Pázmány, inkább a tömegek, mint az egyén⁵² a fontosak; és ultima rációként: minden szellemi virágzásnak materiális, gazdasági gyökere van észjárásukban. A kongresszus egyik tudós előadója így ironizál erről a kongresszus hatása alatt írt tanulmányában: „*A történelmi materialismus – legalább a mi e tan első elemeit illeti – a múlt század 40-es éveit óta létezik; külföldön – első sorban Németországra gondolok – a fölbomlás jeleit tünteti már föl: mindennek daczára itt Magyarországon alig hallottunk még valamit róla. Azaz, bocsánat, csak a „bourgeois-tudomány” nem hallott róla (olyan is van!); mert a mi socialis demokratismusunknak is hivatalos elmélete, ott a belőle vett egynehány műszóval és elnyűtt fordulattal minden elvtárs tud élni (l. a pécsi congressust!), ott most teljes virágában van.*”⁵³

A kongresszusi szóharcosokat elragadta a politikai hevület, ezért szinte általánosan érvényesek Doktor Sándor szavai: „*akik itt a szabad tanításról tanácskoznak [...] az önfegyelmzésnek nagyon kevés jelét adták eddig.*”⁵⁴ Rendkívüli esetekben vagy a levezető elnök

⁴³ Napló, p. 51.

⁴⁴ Napló, p. 177.

⁴⁵ Napló, p. 452.

⁴⁶ Napló, p. 86.

⁴⁷ Napló, p. 49.

⁴⁸ Napló, p. 302.

⁴⁹ Napló, p. 87.

⁵⁰ Napló, p. 334.

⁵¹ Nyisztor György a Kinizsi Pálók tanítását törölné a történelemből. Napló, p. 172–173.

⁵² Vö.: Szentpétery Imre: Individualis és collectiv történetírás = Századok, 1908. 3. sz. p. 193–216.; Madzsar Imre: Egyének és tömegek a történelemben, 1–2. = Századok, 1909. 1., 2. sz. p. 1–15., 97–114.

⁵³ Hornyánszky Gyula: A történelmi materialismus = Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1908. 3. sz. p. 197.

⁵⁴ Napló, p. 332.

vonta meg az előadótól a szót politizálás címén,⁵⁵ vagy pedig oly viharos ellentmondást keltett egy-egy hozzászólás, hogy a felszólaló jobbnak látta elállni a szótól.⁵⁶ Volt, aki a politizálástól igyekezett óvni a kongresszust,⁵⁷ de volt, aki tisztító erejűnek vélte a csatározásokat.⁵⁸

Az egymásnak feszülő véleményáramok erősségét persze sokan szerették volna megmérni. A baloldali recepció túlzásairól esik még szó, most keresztényszocialista szemszögből, Komócsy Istvánéból pillantsunk bele egy vitába: „*míg a velem ellentétes fölfogásnak szószólói egyfolytában zavartalanul beszélhettek, addig azóta, hogy ismétlésekbe és féligazságokba keveredő felszólalásaiknak rendjébe Giesswein kanonok úr az ellenvélemény higgadt szavával beleszólt – a tárgyalás alig folytatható.*”⁵⁹ Persze nem hagyja abba hozzászólását, s olyat is mond, amit a jövő harcosaitól hiába várnánk: a másik oldal álláspontjának mérlegelő figyelembevételét. „*Hangoztatom és kiemelem: a történelmi materializmust mint módszert a történelmi igazság kutatásában elfogadom. De nem mint kizárólagos módszert.*”⁶⁰ Talán erre a szövegre is tekintettel szólal föl Vass József a záró ülésen: „*E Kongresszuson a keresztény világnézet védői defenzívára [védekezésre] szorítkoznak, a szocialisták pedig invektívákkal [támadásokkal] élnek. Sem számuknak, sem elveiknek meg nem felelő prepotenciát [bántó magabiztosságot, hatalmi túlsúlyt] akarnak gyakorolni.*”⁶¹

A keresztényszocialisták a tudás közvetítésének politikai semlegességét igyekeznek bizonygatni,⁶² amiben persze talán ők maguk sem hisznek, de a bántó szélsőségektől igyekeznek megóvni a pedagógia birodalmát. Ennek érdekében képesek engedményeket is tenni, mint főntebb Komócsy István a történelmi materializmusnak, úgy a keresztényszocialisták kongresszusi vezéregyénisége, Prohászka Ottokár az értékek terén: „*Teremtessenek eszményeket maguknak; újakat, melyek jobbak is legyenek, úgy sem találhatnak, de ne romboljanak létezőt, a még nem létező kedvéért, ami lényegében úgy sem lehet ellensége a mi eszményeinknek.*”⁶³

Doktor Sándor

⁵⁵ Napló, p. 408.

⁵⁶ Napló, p. 420.

⁵⁷ Gergely György: „Igen sokan, akik ide jöttek, itt propagandát akarnak csinálni egyik vagy másik politikai eszmény érdekében. A szabad tanítás, kétségen kívül, lehet alkalmas eszköz politikai propagandára is. De e Kongresszus célja nem ez.” Napló, p. 336.

⁵⁸ Wildner Ödön: „Doktor Sándorral szemben, aki a Kongresszus harcias hangulatáról panaszkodik, kijelenti, hogy bármilyenek is ennek a Kongresszusnak tudományos eredményei, az az érdeme föltétlenül megvan, hogy az ellentétes világnézetek képviselői nyílt sisakkal, becsületesen harcolnak egymás ellen és az ilyen becsületes harc mindenesetre többet ér, mint a jezsuita-béke.” Napló, p. 337–338.

⁵⁹ Napló, p. 177.

⁶⁰ Napló, p. 179.

⁶¹ Napló, p. 112.

⁶² Szegedi Rezső: „Az iskola célja a tanítás, nem pedig, hogy izgatás tanyája legyen!” Napló, p. 198.

⁶³ Napló, p. 413.

Komócsy István, belvárosi káplán
Pécsett

Komócsy István, a két világháború között a pécsi keresztényszocialisták vezéralakja a kongresszuson csak egyszer szólalt meg,⁶⁴ de annak legalább akkora súlya volt, mint amennyire a kongresszusi naplóról írt recenziója használható az utókor számára. Ebben kishitűnek értékeli a saját táborát, amely szerinte valóságos túlsúlyban volt a szociáldemokratákkal és a radikális szociológusokkal szemben. Ő veti fel és feszegeti azokat az ismeretelméleti és forráskritikai kérdéseket is, amelyek egy jól dokumentálnak tűnő történelmi esemény, és az – általa is – megélt történelmi valóság közötti távolságból fakadnak. (Csak zárójelben említjük meg, hogy a kongresszusi napló természetesen nem tudja visszaadni az ülések eleven hangulatát, bizonyos hozzászólások olyan előadásrészleteket idéznek, amelyek csak élőszó-

ban hangozhattak el, valamint az újságcikkekből is sejthetjük, hogy a Napló rengeteg apró érdekességet nem őrizhetett meg.)⁶⁵

Többen fejezték ki kételyüket a kongresszus eredményességével kapcsolatban.⁶⁶ Ez ellen lelkes lokálpatriótaként tiltakozik a *Pécsi Napló*: „Ezt szó nélkül nem lehet hagyni, különösen nekünk pécsieknek nem, kik tanúi voltunk a kongresszus lefolyásának. Mi igenis tervszerűséget láttunk a kongresszus szervezetében, amely szervezet ellen, véleményünk szerint, alapos kifogást emelni nem lehet, hiszen ügyrendje olyan volt, a milyen kongresszusoknál egyáltalában szokásban van.”⁶⁷

E dolgozat szerzője leginkább Gergely György hozzászólásával tud egyetérteni: „Világnézetek csatája folyik itt olyan hevességgel, hogy az embernek azt kell hinnie – íme: itt rögtön el akarják dönteni ez óriási problémákat. Vihar ez – egy kanál vízben.”⁶⁸

A kongresszus utóélete (1907. október 7-től napjainkig) sem minden tanulságtól mentes. Mindmáig csak a baloldali recepció szemüvegén keresztül tudunk visszanézni a múltba, és ez a szemüveg erősen torzít. Felnagyítja a radikális szociológus és a szociáldemokrata hozzászólások jelentőségét, ugyanakkor lekicsinyli a konzervatívokét és a katolikusokét.⁶⁹

⁶⁴ Napló, p. 177–181.

⁶⁵ Vö.: Imre Sándor: *A Szabad Tanítás Országos Magyar Kongresszusa* = Erdélyi Múzeum, 1907. 5. sz. p. 278.

⁶⁶ Doktor Sándor: „Ennek a Kongresszusnak, mely a szabad tanításról van hivatva tanácskozni, eddigi lefolyása azt az aggodalmat támasztja benne, hogy éppen a tanítás ügyét kevésbé viszi majd előre.” Napló, p. 332. Vö.: Tar Károly: *Fejezetek a magyar népművelés történetéből*. 3. kiadás. Budapest : Tankönyvkiadó, 1984. p. 102.

⁶⁷ A pécsi szabadtanítási kongresszus eredményei = Pécsi Napló, 1907. október 24. p. 3.

⁶⁸ Napló, p. 423.

⁶⁹ Nagy vonalakban egyetértünk Soós Pál véleményével: „a 20. század első évtizedében – az egyre élesedő szellemi-kulturális „pártharcok” ellenére – a nemzeti konzervatív és liberális „jobboldal” és a polgári radikális-szociáldemokrata „baloldal” felnőttevelési tényezői közötti párbeszéd még nem szűnt meg. Az 1907-es pécsi szabadoktatási kongresszuson nagyszabású vitát folytattak egymással, amelyben természetesen mindkét oldal legjobb erőit vonlatta fel. A kongresszusi vita kimenetele ürügyén kell szót ejteni arról, hogy a korábbi marxista művelődéstörténet-írás a konzervatív oldal szereplését a valóságosnál negatívabban értékelte, míg a polgári-szociáldemokrata baloldalt túlzottan felértékelte, egyoldalú győzelemnek állította be. Azonban akkor is eltávolodnánk a tudományos tárgyilagosságtól, ha tagadnánk, hogy az első világháború előtti szociáldemokrata –

Ady Endrének a *Budapesti Napló*ba írt beszámolója⁷⁰ nyitja ezt a sort, őt követi a Jászi Oszkáré,⁷¹ és ez a kirekesztő, a másik felett totális győzelmet akaró szemlélet tükröződik Rónai Zoltán⁷² összefoglalójában is. *Győzelem vs. vereség*: ebben gondolkodnak a munkáslapok is. Egyikük szerint Pécs város közgyűlése azért nem szavazott meg ezer korona segélyt a kongresszusnak, „mert a klerikálisok a kongresszuson alapos vereséget szenvedtek a szociáldemokratáktól és a szabadtanítás igaz híveitől. Pécs város képviselőtestülete pedig nagyon klerikális színű.”⁷³ A létező szocializmus időszakában pedig már annyira kizárólagossá vált ez a megközelítés, hogy lexikoncikkbe is vésték: a „*jobboldali és baloldali szabadoktatás erőinek nagyszabású, országos vihart kavaró összecsapására került sor a jobboldal által kezdeményezett 1907-es pécsi Szabadtanítás Magyar Országos Kongresszusán, ahol a baloldali szabadoktatási mozgalom fényes győzelmet aratott.*”⁷⁴ Ebben a dolgozatban mi semmiképp nem hirdetnénk győztest, mivel mindegyik tábor megmaradt a maga igazságai mellett, határozatok híján pedig mércéje sincs az ítékezésnek.

Eredményhirdetés helyett érdemes viszont néhány véletlenszerűen választott résztvevő sorsára⁷⁵ egy-egy pillantást vetni a kongresszus fényében. Itt van mindjárt a későbbi közoktatásügyi népbiztos, Kunfi Zsigmond, aki pécsi szereplésének is⁷⁶ köszönhetően elvesztette temesvári főreáliskolai tanári állását.⁷⁷ Az ő első hozzászólása – mondhatni

polgári radikális baloldal felnőttnevelési teljesítményei fontos fejezetét képezik a 20. századi magyar felnőttnevelés történetének.” Soós Pál: Tapasztalatok és következtetések a magyar felnőttnevelés 200 éves története alapján. In Maróti Andor–Rubovszky Kálmán–Sári Mihály (szerk.): A magyar felnőttoktatás története konferencia dokumentumai. Debrecen, 1997. október 6–8. Budapest : Magyar Művelődési Intézet, KLTE, 1998. p. 29.

⁷⁰ „Majd mikor az apologetika tankönyve a tudomány mérlegén többet fog nyomni, mint a matematika könyve, akkor igaz lesz, hogy Prohászka legyőzte a progresszió embereit. Addig hadd ujjongjanak odaát; a szívükben úgysem lehet más, mint elfogódás és riadt félelem.” [Ady Endre]: Magyarország újjászülése = Budapesti Napló, 1907. október 6. In Vezér Erzsébet (sajtó alá rend.): Újságcikkek, tanulmányok. 1907. október–december. *Ady összes prózai művei*, 9. Budapest : Akadémiai, 1973. p. 15., 392.

⁷¹ „Nem véletlenség, hogy a konzervatív-dogmatikus világnak ellentáborát a kongresszuson a szervezett munkásság és a mi embereink alkották. Hisz a szervezett munkásság volt ezen fejlődésnek aktív hatóereje és a mi embereink igyekeztek a tudomány eszközeivel megérteni és megvilágítani ezt a fejlődést. Csak természetes, hogy Pécssett Magyarországnak ez az egyedüli, a jövőbe néző praxisa és elmélete kezelt fogott: a letűnő világgal szemben, a múlt erőiből élősködő régi világgal szemben, a produktív jövő gyakorlatát és tudományát hirdetve. A múlt erőiből pedig egyedül a vallás képes még nagyobb tömeghatásokat előidézni; azért a klerikalizmus volt a kongresszuson a modern eszméknek egyedüli komoly és figyelemreméltó ellenfele. A múlt erőinek többi része az ú. n. történelmi, irodalmi és nyelvészeti hagyományok, legfeljebb az osztályuralomnak ideig-óráig való kifoltozására alkalmasak, de mögöttük nincs néptömeg, mert ez a hivatalos tudomány a régi emlékek állandó katalogizálása közben megfeledezett mindenről: ami él, fejlődik és átalakul.” [Jászi] O[szkár]: A pécsi kongresszus = Huszadik Század, 1907. 11. sz. p. 979–980.

⁷² „A Társadalomtudományi Társaságot a gyakorlati élet felé először azok a küzdelmek sodorják, amelyeket a gondolkodás és az egyetemi tanítás szabadsága érdekében volt kénytelen megvívni és amelyeket egy későbbi korszakában méltán egészített ki a pécsi kongresszuson az egész nép szabad tanítása érdekében vívott szellemi harc.” Rónai Zoltán: A Társadalomtudományi Társaság fejlődése = Huszadik Század, 1912. 2. sz. p. 472. In Litván György–Szűcs László (szerk.): A szociológia első magyar műhelye, 1. köt. *Társadalomtudományi könyvtár*. Budapest : Gondolat, 1973. p. 125.

⁷³ Városi közgyűlésből = Munkás, 1907. november 3. p. 2–3.

⁷⁴ Szabadművelődés. In Nagy Sándor (főszerk.): *Pedagógiai lexikon*, 4. köt. Budapest : Akadémiai, 1979. A rendszerváltozás után kiadott pedagógiai lexikon már árnyaltabban fogalmaz: Felnőttoktatás története Magyarországon. In Báthory Zoltán–Falus Iván (főszerk.): *Pedagógiai lexikon*, 1. köt. Budapest : Keraban, 1997.

⁷⁵ Novák József: A pécsi kongresszus néhány tanulsága = Baranyai Művelődés, 1968. május, p. 111–112.

⁷⁶ Glücklich Vilma valószínűleg Kunfira céloz már október 4-én: „Hiszen már arra is van eset, hogy a Kongresszuson tartott előadás miatt áskálódnak valakinek az állása ellen!” *Napló*, p. 332.

⁷⁷ Akit az igazságért megrendszabályoznak = Munkás, 1907. október 20. p. 4.

csöpp túlzással – adja meg a konferencia alaphangját. A Pázmány Péterekkel és Zrínyi-ekkel szemben a Dózsa Györgyök és Martinovicsok hagyományát hangsúlyozta.⁷⁸ Útja „Pécsről” a *Népszava* szerkesztőségébe vezetett.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület vezetője, Gaal Jenő egy „lépcsőházi gondolatokat” is tartalmazó kiadvánnyal igyekezett ellensúlyozni a turbulens, felforgató elemek kongresszusi zajongását, melyben „mély sajnálattal állapítja meg, hogy a nem célszerűen szervezett pécsi szabadtanítási kongresszuson a szélsőségek elkeseredett politikai harcai között az objektív tudomány érvényesülni nem tudott, és a kongresszus ezért meddő maradt.”⁷⁹

A majdani Károlyi-kormány minisztere, Jászi Oszkár egyetértően, és nem kis kárörömmel idézi a pécsi kongresszusról szóló cikkében a *Budapesti Hírlapot*: „A magyar tudósok átlaga nincs elvi harcokra nevelve. Az ő terük a kulissza mögött való harcok mezeje. Nyílt küzdelem helyett intrika. Nem tudnak megállani egyenes és nyílt hadsorokban, mert csak arra vannak begyakorolva, hogy apró érdekcsoportokba összeverődve, kicsinyes célokért lesipuskás módra guerillaharcot viseljenek. Ha aztán egy erősebb áramlat jő, nem mernek szembeszállani, hanem igyekeznek vele megalkudni, még egy kis köpenyeforgatástól sem riadva vissza.”⁸⁰ Ugyanő súlyos szemrehányással illette Somló Bódogot,⁸¹ amiért az inkább a tudományos munkát választva távolmaradt a pécsi szócsatáktól.⁸²

Prohászka Ottokár, Székesfehérvár püspöke így ír naplójába 1919. november 13-án: „Volt ott szó mindenről; az öreg Beöthy Zsolt, a fogatlan oroszán nagyképűsködve ott járt s azt gondolta, hogy ha a nemzeti irodalomról nekiereszti dikcióját, mindent elsöpör. De hát bizony ott csakis a keresztényszocialista irányzat tartotta a lelket s a gátat a zsidó szociáldemokrata s intellektuel özönvíz ellen. Ezek budapesti kultúrjelennyel szóltak le s néztek le mindent, eszméik újak, nyugatosak, arrogánsok; kipécézik a nemzeti gyöngeséget s ezen a szemétdombon ültetik el a sok tökmagot, s az aztán serken s terpeszkedik s harsog bele a kultúrátlan falusiasságba, s kritizálnak, lecsúfolnak; nem imponál nekik semmi; ők a világ világossága. No ebben a vadállatok ketrecében látni azt a Beöthyt s a többi nagyot szánalmas jelenet volt. Izzadtunk ott, vagdalóztunk!”⁸³ Beöthyről írt sorai igazolják, hogy érdemes a konzervatív oldalon belül külön emlegetni a katolikus, keresztényszocialista irányzatot.

Vass József, későbbi vallás- és közoktatásügyi miniszter harcos hozzászólásairól emlékezik meg életrajzi monográfiájában: „nemcsak a népgyűlési dobogón, hanem tudományosabb körben, magas színvonalú más közönség előtt is szembeszállott az úgynevezett – szabadgondolkozókkal.”⁸⁴

Utolsóként a Pikler Gyula elleni egyetemi támadásokat említjük, mint amelyek közvetlenül vezettek a Galilei Kör megalakulásához,⁸⁵ és minket is elvezetnek a kongresszus par-

⁷⁸ Napló, p. 48.

⁷⁹ A szabadoktatás. *A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Közleményei*, 2. Budapest : Magyar Társadalomtudományi Egyesület, 1907. p. 5. Vö.: 67. sz. lábjegyzet.

⁸⁰ J[ászi] O[szkár]: A pécsi kongresszus = Huszadik Század, 1907. 11. sz. p. 980.

⁸¹ Litván György: Somló Bódog munkássága = Szociológia, 1977. 4. sz. p. 506. In uő.: Sorstársak és kortársak. Budapest : Noran, 2008. p. 19.

⁸² Jászi Oszkár levele Somló Bódognak, 1907. okt. 12. OSZK Kézirattár Levelestár. In Litván György–Varga F. János (szerk.): Jászi Oszkár válogatott levelei. Budapest : Magvető, 1991. p. 154–156.

⁸³ Prohászka Ottokár: Soliloquia, 2. köt. *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái*, 24. Budapest : Szent István Társulat, 1929. p. 17.

⁸⁴ Móricz Pál: Ottokár püspök szívárványhídján. Vass József nagyprepost-miniszter élete-munkája. Budapest : Szerző, 1929. p. 223.

⁸⁵ Kende Zsigmond: A Galilei Kör megalakulása. Budapest : Akadémiai, 1974. p. 65–67. ; Tömörly Márta: Új

lamenti utóéletéhez.⁸⁶ Már idézett levelében azt írja Jászi: „A pécsi dolgok roppant hullámokat vetettek. Ez volt eddig a legkomolyabb sikerünk, úgy, miként egy éve előreláttam. A klerikálisok úgy látszik ez alkalomból P. ellen hajszát rendeznek és szerdán interpelláció lesz a Házban.”⁸⁷ Az interpelláció valóban elhangzott,⁸⁸ ha egy hét csúszással is, Maros Gyula beszélt Pikler tanításainak⁸⁹ szelleméről, amellyel „tanítványait megmaszlagolja”, és természetesen nem felejtette el megemlíteni Pikler Apponyi Albert elleni fellépését a pécsi kongresszus nyitányán. Különösebb következménye nem lett az ügynek, Pikler maradhatott az egyetemen, csak dékánná választását akadályozták meg a későbbiekben.⁹⁰

1920. április 29-én Schandl Károly nosztalgiazik a nőkérdés kapcsán a Parlamentben: „Én a feminizmusnak sohasem voltam barátja. Első nyilvános szereplésem is úgy hozott véletlenül össze a feministákkal, nevezetesen Glücklich Vilmával, hogy kénytelen voltam vele a pécsi szabadtanítási kongresszuson összeütközni.” 1920. május 26-án ugyancsak Schandl árul el érdekességeket, hogyan készültek a pécsi kongresszusra a „Széchenyi Szövetség” képviselőitében a budapesti városháza tanácstermében, Bárczy István polgármester elnökletével. 1920. szeptember 3-án Bernolák Nándor egyenesen a forradalom szellemi előkészítőiként tekint vissza pécsi ellenfeleire: „Közvetlenül tapasztaltam 1907-ben a pécsi szabadtanítási kongresszuson, ahol már valósággal megszervezetten állt a későbbi kommunista vezérkar, amellyel szemben Prohászka püspök úron kívül néhány fiatalember állott csak a maga kis erejével.” E fiatalemberek közül Patacsi Dénes 1921. június 15-i felszólalásában pozícionálja magát a Prohászka körüli csoport tagjaként. Prohászka pécsi szereplése még 1922. december 21-én kerül elő a Házban.⁹¹

Vass József, székesfehérvári
teológiai tanár

vizeken járok. A Galilei Kör története. Budapest : Gondolat, 1960. p. 33–35., 193–194.

⁸⁶ <http://mpgy.ogyk.hu/> Az országgyűlési dokumentumokhoz az Országgyűlési Könyvtár nagyszerű adatbázisán keresztül fértünk hozzá.

⁸⁷ Jászi Oszkár levele Somló Bódognak, 1907. október 12. OSZK Kézirattár Levelestár. In Litván György–Varga F. János (szerk.): Jászi Oszkár válogatott levelei. Budapest : Magvető, 1991. p. 155.

⁸⁸ 1907. október 23-án.

⁸⁹ Ezekről két korabeli, katolikus álláspontról írt dolgozat is született: Simon József Sándor: Tudomány-e Pikler Gyula tanítása vagy egyszerűen csak demagógia? A jövőbeli ellenmondás nélküli jogbölcselet alapjainak megvilágítására. Budapest, 1907. ; Jehlicska Ferenc: Pikler belátásos elmélete. Pikler jogbölcseletének és világnézetének kritikai vizsgálata. Budapest : Stephaneum Nyomda, 1908.

⁹⁰ Horváth Zoltán: Magyar századforduló. A második reformnemzedék története 1896–1914. Budapest : Gondolat, 1974. p. 272–275., 603.

⁹¹ Patacsi harmadszor 1923. augusztus 2-án, sőt negyedszer 1934. május 2-án is megemlíti a pécsi kongresszust. Minden esetben – szimbolikusán kicsit túlértékelve annak jelentőségét – 1919 elődeit látta a pécsi ellenfeleiben.

A parlamenti viták, az országos utózóngék után a helyi jelentőségűeket sorolnám a dolgozat lezárásaként. A városi közgyűlés fricskájáról már esett szó, ezt egy másik gesztussal egészítette ki Nendtvich Andor polgármester: a „szociál-párt agresszív föllépését” ellensúlyozandó, a törvényhatósági bizottság tiltakozik a „hazafisággal össze nem egyeztethető tendenciák” ellen, egyúttal Apponyi Albertet, „városunk szeretett díszpolgárát, nagy koncepciójú hazafias politikájáért őszinte bizalommal s változhatatlan ragaszkodással üdvözli”.⁹²

Egy pécsi egyesület is kongresszusunknak köszönheti létrejöttét.⁹³ A Nemzeti Szabadtanítás Pécsi Egyesülete⁹⁴ az *Isten és a haza szent fogalmának* megvédésére⁹⁵ alakult. Rövid és kevésbé dokumentált életet élhetett, kimúlásának időpontja a múlt ködébe vész.

Csupán érdekességként említjük, különösebb jelentőséget nem tulajdonítva a dolognak, hogy nemcsak a szabadkőművességből vezettek utak a pécsi szabadtanítási kongresszus felé, de a kongresszusból is nyílhattak utak a szabadkőművesség irányába. 1914 februárjában egy gunyoros újságcikk tudósít az Irányi Dániel páholy ünnepélyes felavatásáról.⁹⁶ Mindössze 10–12 pécsi szabadkőművest, ám közülük hatot név szerint említ a cikk. Kelemen Mózes, Doktor Sándor, Fürst Gyula és Szilárd Ármin megtalálható a kongresszusi rendes tagok betűrendes névsorában is.⁹⁷

90 évvel⁹⁸ kongresszusunk után, annak emlékére *Tanuló társadalom* címmel konferenciát rendeztek Pécsen.⁹⁹ A századvégi értelmiségiek kicsit úgy viselkedtek, mint Ortega y Gasset antik embere: „mielőtt tesz valamit, egy lépést hátrálép, mint a torero, mikor a halálos döfésre készül. Példaképet keres magának a múltban, hogy azután abba, mint egy búvárharangba belebújhasson, és így, védve és álcázva, vesse magát a jelenvaló problémába.” A századvég szürke világképét jellemző élethosszig tanulás semmitmondó jelszává olvadtak bele a mintául választott 1907-es kongresszus szóharcos írástudóinak élénk vitái.

⁹² Utóhang a szabadtanítási kongresszusról = Pécsi Közlöny, 1907. október 24. p. 5.

⁹³ Elsőként itt olvashatunk a kezdeményezésről: Új mozgalom a szabadtanítás érdekében = Pécsi Napló, 1907. október 18. p. 2–3.

⁹⁴ Márfi Attila: Nemzeti Szabadtanítás Pécsi Egyesülete. In Romváry Ferenc (főszerk.): Pécs lexikon, 2. kötet. Pécs : Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010.

⁹⁵ A nemzeti szabadtanítás = Pécsi Közlöny, 1907. október 30. p. 2.

⁹⁶ A pécsi szabadkőműves páholy felavatása = Dunántúl, 1914. február 24. p. 2–3.

⁹⁷ Napló, p. 637–644.

⁹⁸ Az 50. évfordulóra Harrer Ferenc visszaemlékezését közli: Eszterág Albert: „A nép java a műveltség által és a haza java a művelt nép által” = Népművelés, 1957. 2. sz. [október] p. 21. ; A 60. évforduló alkalmából emlékülést rendeztek: Emlékülés az 1907-es Szabadtanítási Kongresszus 60. évfordulója tiszteletére = Baranyai Művelődés, 1968. május, p. 79–114.

⁹⁹ Szirtes Gábor (szerk.): Az 1997. évi Tanuló Társadalom Konferencia naplója. A Szabad Tanítás 1907. évi Kongresszusának emlékére. Pécs : Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2000.

Napóleon katonái Baranyában

A pécsi francia emlékmű története¹

A pécsi francia emlékmű az 1908-as felállítása óta eltelt immár több mint 100 évben zavartalanul tekint le a városra a Mecsek-oldal egyik festői kilátást kínáló pontjáról. Ez idő alatt már számos alkalommal írták meg történetét a város múltját kutató levéltárosok és történészek. Jelen sorok szerzője bízik abban, hogy ezen neves elődök munkásságára és saját kutatásaira támaszkodva képes lesz a korábbi eredményeket hasznos adalékokkal kiegészíteni, így ez a tanulmány remélhetőleg érdekes és hasznos olvasmányul szolgál az emlékmű története iránt érdeklődő szakmai és laikus közönség számára egyaránt.

A győri csata és következményei

A napóleoni háborúk sorában az 1809 tavaszán meginduló ötödik koalíció háborúja egy teljesen új fejezetet jelentett Magyarország számára, mivel a hosszan elnyúló háborúskodások során ez volt az első – és egyetlen – alkalom, hogy az ország területe is hadszíntérre vált. A korábbi hadjáratokban elszenvedett vereségek után az osztrák csapatok április 10-én indítottak támadást Franciaország ellen, az offenzíva azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Noha Bécs eleste után a május 21–22-én lezajlott aspern-esslingi csatában a komoly létszámbeli fölényt élvező osztrákok még nagy veszteségek árán győzelmet arattak, a sikeres összecsapás előnyeit nem tudták kiaknázni, ami lehetővé tette Napóleon számára, hogy csapatait a térségben összpontosítva átvegye a kezdeményezést.²

Ezt nagymértékben elősegítette mostohafiának, Itália alkirálynak, Eugène de Beauharnais-nek sikeres észak-itáliai hadjárata, melynek eredményeként kiszorította a János főherceg vezetése alatt álló osztrák hadsereget a félszigetről, majd folytatta ennek üldözését Magyarország határai felé, amelyeket előőrsei május közepén már át is léptek. A kritikus helyzetre való tekintettel az uralkodó április 23-án fegyverbe szólította a magyar nemesi felkelést, melynek harcmezőn történő bevetésére a törökök ellen vívott harcok óta nem került sor.³ A lassan szerveződő nemesi felkelők között találjuk Baranya vármegye seregét is, melyet a felhívás kézhez vétele után⁴ a vármegye szervezett meg, szerelt

¹ Ez a tanulmány nem készülhetett volna el a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában dolgozó levéltárosok segítségével. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Borsy Juditnak, Bósz Attilának, Kult Lászlónak és Nagy Imre Gábornak értékes segítségükért.

² Ódor 2000, p. 257.

³ Ódor 2012, p. 222–223.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL BaML), IV. 1. a. Baranya Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. (A továbbiakban BVNK. KJ.) 1606/1809.

fel⁵ és küldött a Győr és Keszthely között található táborba.⁶ A vármegye által felállított haderő elméletben 510 főt számlált⁷ (bár az 1805-ös kiosztás szerint 300 lovas is elég lett volna),⁸ ugyanakkor a korabeli feljegyzések alapján feltételezhető, hogy a valóságban ez a szám ettől eltérő volt.

János főherceg célja az volt, hogy a nyomában haladó franciákat lerázva csatlakozzon az osztrák főserereghez, amely így megerősödve nagyobb eséllyel veheti fel a harcot Napóleon csapatai ellen. Beauharnais gyors előrenyomulása azonban világossá tette, hogy a nemesi felkelőkkel június 12-én Győr közelében egyesülő osztrák sereg nem tudja elkerülni az összecsapást üldözőivel.⁹ A csatára június 14-én került sor Kismegyery térségében, ahol az ütközet előestéjén téves felderítési adatokra alapozva János főherceg vezérkari főnöke, Nugent vezérőrnagy kezdetben támadó hadműveletre készült. A támadásra induló francia csapatok megpillantása után derült ki, hogy a létszámfölény a franciák oldalán áll. A legújabb kutatások szerint 55 296 francia katona (41 814 gyalogos, 13 482 lovas) 144 ágyú támogatását élvezve állt szemben 39 993 osztrák–magyar katonával (28 997 gyalogos és 10 996 lovas, akiknek körülbelül fele volt nemesi felkelő), akik csupán 28 löveggel rendelkeztek.¹⁰

A lassan kibontakozó francia csapatok kora délután indították meg első támadásukat a védelmi állásokat elfoglaló főhercegi sereg ellen, melynek a nemesi felkelés lovasai alkották a balszárnyát. Ugyan nehézségek árán, de a védők ezt és a következő támadást is visszaverték, így Beauharnais 16 órakor meginduló támadását alapos tüzésérgi bombázással készítette elő, amely komoly veszteségeket okozott. Ennek ellenére a gyalogság kitartott állásaiban, a balszárnyon harcoló inszurgensek ellen indított lovasroham azonban kimozdította állásaiból a rosszul felszerelt, tapasztalatlan nemeseket, akik sikertelen ellentámadásuk után nagy veszteségeket szenvedve megfutottak. Rendezetlen visszavonulásuk a mögöttük állomásozó egységeket is magával sodorta, így a centrumban állomásozó reguláris sereg balszárnya fedezetlenül maradt. Eközben a francia gyalogság támadása is teret nyert a középen védekező gyalogság ellen, így János főherceg kiadta az általános visszavonulási parancsot az egész seregnek. Ennek a hadműveletnek a kivitelezését a kismegyeryi major védőinek kitaró utóvédharcai, illetve a fegyelmüket megőrző lovasegységek (köztük egyes nemesi felkelő alakulatok is) fedező akciója biztosította, mely megakadályozta a győztes sereg üldöző hadműveletének kibontakozását.¹¹

A csata súlyos következményekkel járt. János főherceg csapatai Komárom felé vonultak vissza, de az elszenvedett vereség miatt rövid távon nem voltak képesek érdemi befolyást gyakorolni a harcok menetére. Ez különösen igaz a nemesi felkelőkre, akiknek egy része, mely nem is vett részt a csatában, a vereség hírére úgy szaladt meg, hogy ellenséggel nem is találkozott. Többek között ez tette lehetővé Győr és Pozsony elfoglalását, illetve a Dunántúl egy részének ideiglenes megszállását. Ennél még nagyobb jelentőségű az a tény, hogy az alkirály hadserege gond nélkül csatlakozni tudott Napóleon főserereghez,

⁵ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 698/1809.

⁶ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 789/1809.

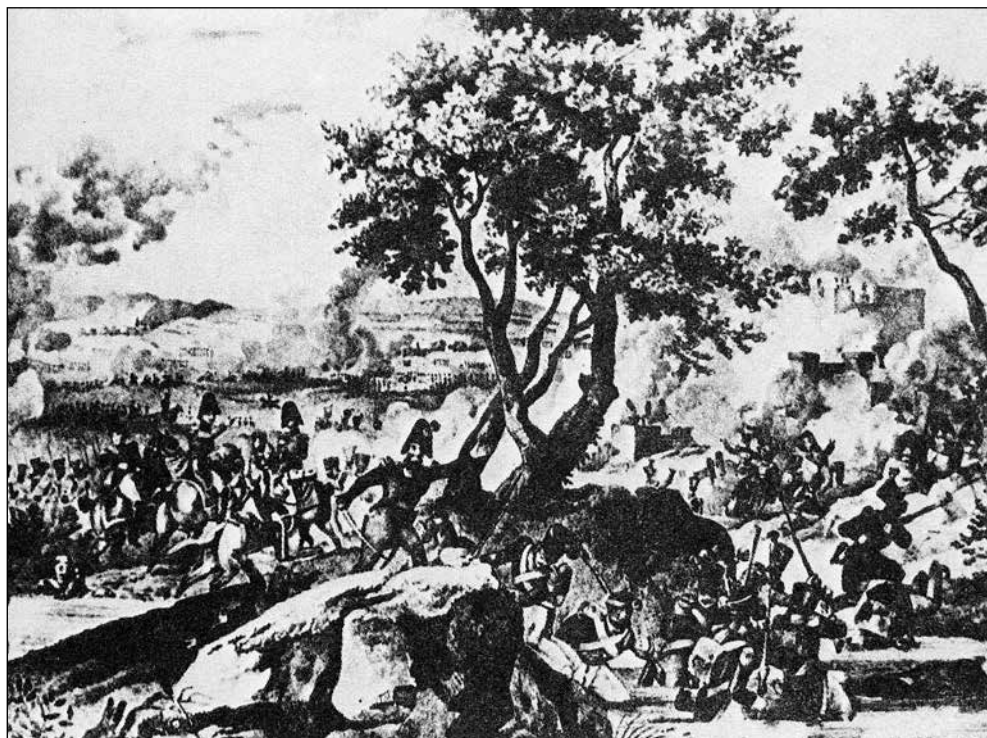
⁷ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 780/1809.

⁸ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 987/1809.

⁹ Kosáry 1977, p. 117–118.

¹⁰ Ódor 2000, p. 260.

¹¹ Veress 1987, p. 136–154.

A győri csata (1809. június 14.)

amely július 5–6-án döntő győzelmet aratott a wagrami csatában.¹² Ennek következtében Ausztria végül megalázó békét kötött Schönbrunnban október 14-én, melyben jelentős jóvátétel-fizetési kötelezettség mellett 83 000 km² területről és 3,5 millió lakosról kellett lemondania Franciaország és szövetségesei javára.

Az általános vélekedésekkel ellentétben az összecsapás nem hozott könnyű győzelmet a franciák részére, amit a mindkét oldalon elszenvedett magas veszteségek is bizonyítanak. A félnapos küzdelemben vereséget szenvedő osztrák-magyar hadsereg összesen több mint 6000 katonát veszített el, akik közül 791 fő tartozott a nemesi felkelők soraiba. Érdekes módon a halottak és sebesültek ennek a számnak a kisebbik felét teszik ki, úgy tűnik, hogy a veszteségek elsősorban az eltűntek (menekülők, egységüktől elszakadók stb.) és az ellenség fogságába esők közül kerültek ki. Francia részről nem ismerjük a pontos számokat, de mértékadó becslések szerint a győztes sereg vesztesége két és háromezer fő közé tehető, akik között döntő túlsúlyban voltak a sebesültek.¹³

A főhadszíntéren Napóleon seregéhez mielőbb csatlakozni kívánó francia csapatok elvonulásuk előtt a dunántúli falvakban és kisvárosokban hagyták hátra szállításra alkalmatlan sebesültjeiket és betegeiket. Utóbbiak száma becslések szerint ezer fő fölé tehető. A fennhatóságukat a területen visszaállító osztrák császári csapatok ezeket a sebesülteket

¹² Ódor 2012, p. 227–228.

¹³ Veress 1987, p. 155–157.

elsőként a pápai kórházba szállították, ahol saját sebesültjeiket is ápolták.¹⁴ Ezt követően a Budán székelő Magyar Királyi Helytartótanács döntése értelmében a sebesülteket – nemzeti hovatartozásuktól függetlenül – a Pécssett található cs. kir. 8. számú táborigyógyintézménybe irányították.¹⁵

Napóleon katonái Baranyában

A forrásokból nem derül ki egyértelműen, hogy az első betegek és sebesültek pontosan mikor érkeztek Pécsre, de augusztusban az ispotály már jelentette a vármegyének, hogy a rendelkezésére álló épületek elégtelenek a folyamatosan érkező katonák fogadására, ezért újak használatára van szükség. A vármegye első lépésben a *Nevelő Katona Ifjaknak* házáat adja át az ispotály számára, hogy enyhítse a helyhiányt,¹⁶ majd nem sokkal később pénzüsszeget irányoz elő új helyiségek megvásárlására (a felhasználás időszakos jellegét tekintve ez bérlést is jelenthetett).¹⁷ Augusztus közepén felmérték a vármegye fennhatósága alatti területen rendelkezésre álló épületeket, melyek alkalmasak lehetnek a betegek ápolására. A felmérés alapján a következő épületek használatba vételéről született döntés: a jezsuita kolostor, a dominikánus kolostor, a pálos kolostor és a pécsváradi kaszárnya. Ugyanakkor a kirendelt bizottság jelezte, hogy a pálos kolostor már tele van beteg katonákkal, valamint a vármegye nem képes 700 főnél több elhelyezéséről gondoskodni, így kérték a helytartótanácsot, hogy több katonát ne irányítsanak a városba.¹⁸

Ezt a kérést a felettes hatóság figyelmen kívül hagyta és folytatta a sebesültszállítványok Pécsre irányítását. Szükségmegoldásként a vármegye elrendelte a városi iskolák ispotály céljára történő felhasználását, mint azt Csonka János István, a pécsi iskolák igazgatójának benyújtott panaszja is jelzi.¹⁹ Bár a vármegye vezetése megígérte a helyzet orvoslását, végül ígéretét nem tudta betartani a betegek nagy száma miatt.²⁰ A helyhiány nem csupán az iskolák használatbavételét követelte meg, hanem október folyamán már a püspöki palotáét is. Ez a lépés kiváltotta a pécsi püspök, Király József²¹ rosszállását, aki panaszt tett a megyénél, mely egy bizottságot állított fel az ügy kivizsgálása érdekében.²² A panaszt a bizottság jogosnak ismerte el, de a palota használatbavételét a rendkívüli helyzettel magyarázta, így orvoslására (vagyis a katonák kiköltöztetésére) nem látott módot.²³

A vármegyei jegyzőkönyvekből az is kiderül, hogy a katonák fertőző betegségben szenvedtek (utólagos megállapítás szerint minden bizonnyal kiütéses tifuszban),²⁴ ezért

¹⁴ Nagy 2002, p. 72.

¹⁵ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1072/1809. ; Nagy 2009, p. 93.

¹⁶ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1085/1809.

¹⁷ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1094/1809.

¹⁸ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1134/1809.

¹⁹ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1143/1809.

²⁰ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1144, 1145/1809.

²¹ Király József (1737–1825) pécsi római katolikus püspök. Nagyszombaton végzett tanulmányai után plébánosként, majd esztergomi kanonokként szolgált, pályafutása csúcspontjaként 1807-ben pécsi püspökké nevezték ki. Szociálisan érzékeny volt, számos alapítványt tett, a mohácsi ütközetben elesettek emlékére kápolnát építtetett. Kiemelkedő munkássága előtt tisztelegve 1864-ben a pécsi városvezetés róla nevezte el a település főutcáját, amely a mai napig viseli nevét.

²² MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1217/1809.

²³ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1228, 1231/1809.

²⁴ Nagy 2002, p. 72.

polgári házakban való elhelyezésüket nem engedélyezték. Ugyanakkor októberben megnyitották számukra az ún. „Tántz szobákat” és az „Aggvének Házát”, valamint megkérték Dárda, Bellye és Bükkösd kastélyok²⁵ tulajdonosait, hogy engedjék át azokat a betegek számára.²⁶ Ugyanebben a hónapban nagyobb létszámban helyeztek el beteg katonákat a pécsváradi és siklói ispotályokban, amelyeken átalakításokat kellett végezni a betegek jobb ellátása érdekében.²⁷ Mivel az így átalakított helyiségek sem voltak képesek befogadni mindenkit, a helyi magtárakban is katonákat helyeztek el, hogy ne terheljék jobban az ispotályokat, illetve a helyi polgárok házait.²⁸ Az is kiderül, hogy a fentiek mellett katonai ispotály volt Űszög településen is,²⁹ amelyek felett a fennhatóságot a katonai ispotályok kormányzója, Vuk (Wuck) kapitány gyakorolta.³⁰ Ez a helyzet annyiban változott, hogy a hónap folyamán a helytartótanács által kinevezett tanácsos (Tarrody királyi tanácsos) vált illetékesé a katonai ispotályokkal kapcsolatban, akinek a megye is engedelmisséggel tartozott a betegek ápolásával kapcsolatos ügyekben.³¹

A katonákat folyamatosan szállították a megyébe, október 17-én például 120 beteg érkezett 10 szolgáló kíséretében, akiket Pécsváradra irányítottak.³² Mivel a pécsváradi prefektus tiltakozott az uradalmi épületek átadása ellen, amely panasznak a vármegye helyt adott, így újabb ispotályok felállításáról született döntés eddig megkímélt településeken, „úgy mint Mohácson”.³³ Ez azonban még mindig nem volt elég az emberáradat kezelésére, amit az is jelez, hogy november folyamán ispotály céljaira igénybe vették a pécsi városházat és vármegyeházát, valamint a szentlászlói püspöki épületet is³⁴ (utóbbit később alkalmatlannak nyilvánították ispotály céljaira).³⁵ A középületek befogadó kapacitása azonban nem volt elegendő, így két városi fogadóban (*Frank Szállása, Hutk Szálló*) is katonákat helyeztek el.³⁶ A túlszűfolttságot enyhítendő a katonai ispotályokkal foglalkozó királyi biztos, Tallián Antal jelezte, hogy szükség esetén további köz- és magánépületeket, valamint kolostorokat és kastélyokat is felhasználnak a beteg katonák ápolásához. Erre reagálva a vármegye december 9-én újból kérte a helytartótanácsot, hogy ne küldjenek több ápolásra szoruló személyt a megyébe.³⁷ A helytartótanács ezt a kérést visszautasította, ugyanakkor elrendelte a betegek jobb elkülönítése érdekében egyes magánházak lakóinak kiűzetését, helyükre pedig betegek elhelyezését.³⁸ Ez a rendelet részben végrehajtásra is került, mivel egy orvos jelentése szerint egyes pécsi lakosok házainak „tánczoló” szobáiban beteg katonákat ápoltak. Ezeket a helyiségeket mások nem használhatták, berendezésükről és tisztításükről

²⁵ Utóbbi kapcsán 1810 folyamán a helyi plébános jelenti, hogy a bükkösdi megyeház épületéről van szó, amelynek felújítása az odahelyezett ispotály miatt szükségessé vált, illetve a beteg katonák miatt a betegség a helyi lakosok között is elterjedt. MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 79, 1146/1810.

²⁶ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1227/1809.

²⁷ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1234, 1257, 1269/1809.

²⁸ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1270, 1301/1809.

²⁹ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1288/1809.

³⁰ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1276/1809.

³¹ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1298/1809.

³² MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1276/1809.

³³ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1303, 1308, 1352/1809.

³⁴ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1507/1809.

³⁵ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1577/1809.

³⁶ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1516/1809.

³⁷ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1543/1809.

³⁸ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1576/1809.

pedig a megye gondoskodott.³⁹ Ennek kapcsán egy későbbi rendelkezés pontosítja, hogy a betegek fogadása előtt a helyiségeket ki kell tisztítani, szellőztetni, majd friss szalmával ellátni és felfűteni, hogy megfelelő körülményeket biztosítsanak az orvosi ellátáshoz.⁴⁰

A fertőző betegségben szenvedő katonák jelenléte a megye ilyen nagyszámú településén komoly kockázatokat rejtett magában a lakosságra nézve is. Ezzel a veszéllyel a vármegye vezetése is tisztában volt és igyekezett mindent megtenni a betegség továbbterjedése ellen. Elsősorban megpróbálta a lehető legjobban elkülöníteni a betegeket a katonáktól és a polgári lakosságtól,⁴¹ ahogy azt a helytartótanácsnak is jelentette.⁴² Ezek az intézkedések azonban szemmel láthatóan nem bizonyultak elegendőnek, mivel számos településen beszámoltak a „ragadós nyavalya” elterjedéséről. Ezek a következők voltak: Pécsvárad, Siklós, Szentlőrinc, Bicsérd, Csonkamindszent, Kacsóta, Szent Gáll, Szent Ivány, Gerde, Rugásd, Bodony.⁴³ Az egyik megyebeli orvos javaslata szerint az újonnan érkező betegeket ezekre a településekre kell irányítani, mely szintén hozzájárulna a betegség kordában tartásához.⁴⁴ Itt érdemes megemlíteni, hogy a pécsváradai főtiszt irányítása alatt álló kutjevói uradalomhoz tartozó pozsegai gimnáziumban már 1809. április 26-án (tehát még a győri csata előtt) felállítottak egy kórházat a francia hadifoglyok számára. A kórház, amely október 1-jétől a helyi kollégiumba települ át,⁴⁵ felállításának korai dátuma alapján nagy valószínűséggel az itáliai fronton zajló hadműveletek sebesült hadifoglyainak fogadására szolgált, ugyanakkor nem lehet kizárni, hogy a Magyarországon lezajlott hadműveletek után is érkeztek ide újabb sebesült és beteg hadifoglyok.

Az iratanyagból kiviláglik, hogy a megye erőfeszítései a betegség visszaszorítására hatékonynak bizonyultak. Az első erre utaló információk 1810 januárjából származnak, amikor a megye bizottságokat állított fel, hogy felmérjék a katonai ispotályok céljára használt épületek megtisztításának és helyreállításának költségeit.⁴⁶ Egy februári orvosi jelentés a megye tudtára adja, hogy a beteg katonák száma napról-napra csökken, így az épületek rendeltetésszerű használatára hamarosan újból sor kerülhet.⁴⁷ Hasonló jelentések érkeznek Siklósról, Pécsváradról és Üszögről is, ami azt jelzi, hogy az egész megyében sikerült leküzdeni a betegséget.⁴⁸ Mint Cserkuti Adolf 20. század elején folytatott kutatásaiból (amelyekről később még részletesebben is szót ejtünk) tudjuk, a 8. számú tábori főkórház 1810. március 31-én beszüntette működését, és ezt követően Pécssett csupán a 46. számú tábori főkórház egy filiálisa (kirendelt része) működött április 1-jétől júniusig.⁴⁹ Egy május folyamán keletkezett jelentés is megerősíti ezt az információt, mely szerint a baranyavári járásban „*semmi francia hadi foglyok nem taláttnak*”. A többi járásból érkező hasonló tárgyú jelentések után az információt a megye a helytartótanácsnak szándékozta továbbítani, amelyet előtte is rendszeresen informált a betegekkal kapcsolatos fejleményekről.⁵⁰

³⁹ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1657/1809.

⁴⁰ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 215/1810.

⁴¹ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1538, 1559/1809.

⁴² MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1548/1809.

⁴³ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1348/1809.

⁴⁴ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1474/1809.

⁴⁵ Borsy 2013, p. 218.

⁴⁶ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 80, 118/1810.

⁴⁷ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 363/1810.

⁴⁸ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 194, 494/1810.

⁴⁹ Cserkuti 1906a, p. 3.

⁵⁰ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 403, 1099/1810.

Érdemes megemlíteni, hogy a betegekről való gondoskodás a fent említett kényelmetlenségek mellett jelentős anyagi terhekkel járt a vármegye részéről, amelyről számos feljegyzés tanúskodik. Már a katonák érkezésekor számos átalakítást kellett végezni az épületeken, hogy alkalmasak legyenek kórházi ellátásra, amelyeket a megye fizetett minden esetben.⁵¹ Az ott ápolt betegek számára élelmiszert és tüzelőt is kellett vásárolni, aminek a fuvarozását is a megye biztosította.⁵² Ezen felül a betegekről gondoskodó orvosok és ápolók fizetését és szállítási költségeit is fizetni kellett. Utóbbiak egy forintos napibért kaptak munkájukért cserébe.⁵³ A vármegye abban a reményben járt el, hogy ezen költségeit az ispotályok vezetése meg fogja téríteni, azonban Wuck kapitány január folyamán kijelentette, hogy nem áll szándékában kifizetni a kimutatások alapján a helyi vezetésnek járó összeget.⁵⁴ A megye több alkalommal is kérte a helytartótanácsot, hogy járjon közbe a helyzet megoldása érdekében,⁵⁵ de úgy tűnik, hogy az országos vezetés nem tartotta fontosnak a megye kártalanítását, mivel a fenti kérelmek után a pécsi hadibiztosság (mely valószínűleg egyeztetett a helytartótanáccsal) április folyamán egyértelműen kijelentette, hogy a költségeket nem téríti meg.⁵⁶ A helyi lakosok által az ispotályoknak tett szolgálatokat (pl. tűzifa- és élelemszállítás) a megye az adóba történt beszámítással egyenlíti ki, de a költségek végül így is a megyét terhelték.⁵⁷

Annak ellenére, hogy számos információval rendelkezünk az itt ápolt katonákkal kapcsolatban, az egyik legfontosabb adat, nevezetesen a betegek száma, nem derül ki a helyi iratokból. Nagy Gábor kutatásai alapján a Pécssett elhelyezett (osztrák, magyar és francia) betegek száma meghaladta a 2000 főt, ezért volt szükséges a később érkezők más helységeiben történő elhelyezése.⁵⁸ Ez persze azt is jelenti, hogy az előbbi számot ennek alapján jóval magasabbra kell becsülnünk. Mivel a különböző nemzetiségű katonákat nem elkülönítve, hanem együtt ápolták, így szerencsére a korábbi kutatók felleltek némi iratanyagot, amely az önálló francia katonai kórházak esetében nem maradt fenn. Így bár a franciák pontos számát nem lehet megállapítani, ápolásuk körülményeit és a közülük Pécs városában elhalálozottak számát nagyjából ismerjük. A tábori főkórházban dolgozó káplán vezette a halotti anyakönyveket, amelyek között megtalálhatóak a francia nemzetiségűeké is. Mivel utóbbiak adatait franciául nem tudó altisztek vették fel, így elképzelhetőek tévedések is, ennek alapján a francia halottak száma 125 és 130 fő közé tehető.⁵⁹

Az esetleges további adatgyűjtést az is megnehezíti, hogy bár a vármegye elrendelte a „megyében elhalt külföldiak” javainak nyilvántartásba vételét,⁶⁰ a fertőzésveszély miatt a halottak szalmazsákjait (és valószínűleg holmijait is) még az ispotályok területén elégették.⁶¹ Ebből következően kézzel fogható és érdemi információt hordozó emlékek nem maradtak fenn utánuk a városban. Jó támpontot jelenthetne a francia katonák sírhelye is, azonban ezzel kapcsolatban a téma avatott kutatói is csupán feltételezésekkel rendelke-

⁵¹ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1175, 1203, 1204/1809.

⁵² MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1276, 1415/1809.

⁵³ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 1389, 1545, 1635/1809.

⁵⁴ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 204/1810.

⁵⁵ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 334, 702/1810.

⁵⁶ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 908/1810.

⁵⁷ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 575/1810.

⁵⁸ Nagy 2002, p. 72–73.

⁵⁹ Cserkúti 1906a, p. 3.

⁶⁰ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 37/1810.

⁶¹ Cserkúti 1906c, p. 4.

nek. Nagy valószínűséggel két helyszín szolgált a francia katonák temetkezési helyeül: a Szigeti városrészben a mai Őz utca környéke,⁶² illetve a Mecsek-oldalon található Mandulás, amelyet még a 20. század első felében is Francia Temetőként jelöltek egyes erdészeti térképek.⁶³ Ugyanitt érdemes megemlíteni, hogy a megye különböző településein ápolt betegeket logikus módon helyben temették el, mint erről a pécsváradi lakosok egy 1810. márciusi panaszlevele is tanúskodik. Ebben a helyi lakosok kifogással élnek amiatt, hogy a település területén belül három helyen temették el a beteg katonákat ahelyett, hogy messzebbre vitték volna őket, így igen nagy a fertőzésveszély. A megye ezért bizottságot küldött ki (Pécsvárad mellett Siklóra és Pécsre is), hogy ellenőrizték, a temetkezés elég mélyre (hat láb) és elegendő mészhasználatával történt.⁶⁴ Mivel egyik helyen sem került sor régészeti ásatásra, így sajnos ezek sem gyarapítják érdemben ismereteinket az elhalt francia katonákkal kapcsolatban.

A francia emlékmű felállítása

Először 1899-ben merült fel a Mecsek Egyesület részéről egy emlékmű felállításának igénye a francia katonák feltételezett nyughelyén, a Misina aljánál elterülő fennsíkon. Ezt a javaslatot 1905-ben Zsolnay Miklós is felkarolta, aki saját elnöklete alatt létrehozott egy, a fenti célt megvalósítani kívánó Szobor (Emlékmű) Bizottságot.⁶⁵ Ez a döntés jól illeszkedett abba a németellenes szellemi irányzatba, mely a 20. század elején jött létre Pécssett, és francia orientációt hirdetve próbált nyitni Franciaország felé.⁶⁶

A 19. században Pécssett ápolt és esetleg meghalt francia katonák történetének jobb megismerése végett Cserkuti Adolf városi levéltárost bízta meg a bizottság azzal a feladattal, hogy levéltári kutatásokat végezzen a fellelhető iratanyagokban. A helyben megkezdett kutatás gyorsan zátonyra futott, mivel kiderült, hogy a városban található halotti anyakönyvi kivonatok között nem szerepelnek a francia katonák, mivel őket a 8. számú tábori főkórház katonai lelkészei temették el.⁶⁷ Következésképpen megbízható anyagokat kizárólag a bécsi közös hadügyminisztérium levéltárában lehetett találni, ahol a bizottság támogatásával Cserkuti további kutatásokat végzett. Az itt őrzött katonalelkészi anyakönyvekből készített kivonatok mindmáig a leghitelesebb források a Pécssett (valamint az itteni tábori kórházhoz tartozó üszögi, pécsváradi, szigetvári, siklósi és nagykanizsai ispotályokban) meghalt francia katonákra vonatkozóan, mivel a pécsi levéltáros részletes kivonatokot készített, melyekből – egyebek mellett – kiderül a nevük, születési helyük, rangjuk, haláluk oka és ideje. Nem meglepő módon a vezető halálzási ok járványos betegség volt, a feljegyzések szerint vérhas.⁶⁸ Bár a történeti szakirodalom 126 főben szokta megadni az elhunyt franciák számát, Cserkuti 125-130 főről tesz említést, az általa készített részletes lista pedig 124 nevet tartalmaz, így nehéz teljesen pontos és megbízható számadattal szolgálni.

⁶² Nagy 2002, p. 78.

⁶³ Nagy 2009, p. 104.

⁶⁴ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 657/1810.

⁶⁵ Márfi 2010, p. 98–100.

⁶⁶ Romváry 1982, p. 314–316.

⁶⁷ Cserkuti 1906b.

⁶⁸ Cserkuti 1906a.

Az itt eltemetett franciák után érdeklődők – esetleges francia kutatók – dolgát az is nehezítheti, hogy a listán szereplő nevek gyakran hibásak és nem felelnek meg a francia helyesírás szabályainak, mivel a beérkező betegek adatait felvevő altisztek általában nem tudtak franciául, így jobb híján fonetikusán írták le a francia hadifoglyok neveit a nyilvántartásba.⁶⁹ Ez természetesen sokkal jobb, mintha egyáltalán semmilyen adattal sem rendelkezniük, de egy francia katonai levéltárban végzett összehasonlító kutatáshoz nem feltétlenül elegendő.

A levéltári kutatások és széleskörű egyeztetések után 1908-ban kezdődött el magának az emlékműnek az építése, amelynek költségeit szinte teljes egészében Zsolnay Miklós fedezte. A terméskő alapon elhelyezkedő többlépcsős, 16 méter magas csonka gúla alakú emlékművet Pilch Andor⁷⁰ pécsi építész tervei alapján pirogránitból készítették el a Zsolnay gyárban. Az építmény tetején található francia császári sas a Pécssett hosszú időn keresztül tevékenykedő Apáti Abt Sándor szobrász alkotása. Az emlékmű oromzatán látható Napóleon nevének kezdőbetűje, egy babékoszorúba foglalt nagyméretű N betű, az alapzatban pedig az elhunyt francia katonák nevét és az emlékmű készítéséhez kötődő dokumentumokat helyezték el.⁷¹ Ezenfelül a következő felirat olvasható az oszlopon:

A LA MÉMOIRE DES SOLDATS
DE LA GLORIEUSE GRANDE ARMÉE
A L'OCCASION DE LEUR REPOS
CENTENAIRE
PAR SENTIMENT CHEVALERESQUE
LEURS AMIS HONGROIS
MCMVIII.⁷²

Alatta egy kisebb és kevésbé díszes táblán található a magyar fordítás, mellyel az avatás előtti utolsó pillanatokban egészítették ki az emlékművet:⁷³

A DICSŐSÉGES NAGY HADSEREG
KATONÁINAK EMLÉKÉRE
HALÁLUK SZÁZÉVES
ÉVFORDULÓJÁNAK ALKALMÁBÓL
MAGYAR BARÁTAIK
LOVAGIAS ROKONÉRZÉSŐL
1908.⁷⁴

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Pilch Andor (1877–1936) pécsi építész. A Pécssett született építész Budapesten szerzett építőmérnöki diplomát, majd külföldi tartózkodás után a városban nyitott irodát. Számos pécsi és baranyai épület tervezője, melyek közül a legjelentősebbek a Nádor szálló, a Pius Gimnázium, a főreáliskola és a gyárvárosi templom.

⁷¹ Nagy 2002, p. 74.

⁷² Romváry 1982, p. 314.

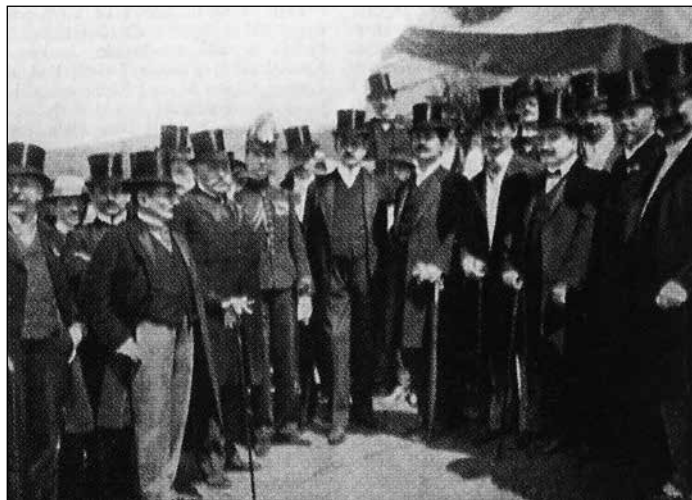
⁷³ Márfi 2010, p. 103.

⁷⁴ Zárójelben kell megjegyezni, hogy a meghívókon és az emlékművön is szereplő százéves évforduló, bár rendkívül impozáns volt, nem felelt meg a valóságnak. A francia katonák pécsi tartózkodására 1809–1810 folyamán került sor, így 1908-ban még nem állta meg a helyét a százéves évfordulóra való hivatkozás. Ez utóbbit minden bizonnyal ártatlan jó szándék és némi retorikai huszárvágás magyarázza az Emlékmű Bizottság tagjainak részéről, hiszen az esemény megítélését sokkal jobban emelte egy száz, mint egy kilencvenkilenc éves évforduló.

Az emlékmű avatását eredetileg 1908. május 24-re tervezték, azonban az időpont egybeesett a budapesti Vörösmarty-szobor leleplezésével, ahol számos védnök érintett volt, így végül az avatási ünnepségre május 31-én került sor.⁷⁵ A halasztás ellenére több fontos magyar politikai személyiség is lemondta az ünnepségen való részvételt, például Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter, ezért Marius Philippe Corzier bécsi francia nagykövét is úgy döntött, hogy távol marad a rendezvénytől és képviselővel a budapesti francia főkonzult, Louis de Fontenay vikomtot bízta meg. A vendégek hivatalos fogadására 31-én reggel került sor, amikor a francia meghívottak (a főkonzulon kívül Giordon őrnagy katonai attasé, Michel alkonzul és a budapesti francia kolónia más tagjai) és újságírók a pesti vonattal megérkeztek a pécsi főpályaudvarra. A fogadóbizottság soraiban a baranyai és pécsi elit számos jeles tagja képviseltette magát. A teljesség igénye nélkül talán elég megemlíteni Benyovszky Móric gróf és Erreth János főispánokat, Koszits Kamill alispánt, Nendtvich Andor polgármestert és Zsolnay Miklóst, mint az Emlékmű Bizottság vezetőjét.⁷⁶

A köszöntő beszédek után a résztvevők kocsikon tették meg az utat az emlékműig, ahol pontosan 9 órakor kezdődött el az avatási ünnepség. A Pécsi Dalárda előadása után Zsolnay Miklós francia nyelvű beszédben üdvözölte a vendégeket és felkérte a főkonzult a szobor leleplezésére. A főkonzul válaszképpen a bécsi francia nagykövét üdvözlő beszédét olvasta fel, melyben meleg szavakkal mondott köszönetet a baráti érzelmekért, melyek az emlékmű felállítását eredményezték. Ezt követően Nendtvich Andor polgármester francia és magyar nyelvű beszédével ünnepélyesen a város gondozásába vette az emlékművet, mint a francia–magyar barátság jelképét.⁷⁷

Az avatás után a megye, a város, valamint a helyi egyesületek képviselői helyezték el koszorúikat az emlékmű lábánál, majd a hivatalos ünnepség után Dulánszky Adolf szőlőjében került sor villásreggelire, délután egy órakor pedig a Nádor szálloda télikertjében

A szoboravatási ünnepség résztvevői

bankettre, ahová minden vendég hivatalos volt. A bankett végén Fontenay főkonzul számos kitüntetést is átadott, Zsolnay Miklós a francia Becsületrendet, Tausz Gyula, az Emlékmű Bizottság titkára és Pilch Andor, a szobor tervezője pedig a Francia Akadémia tiszti jelvényét kapta meg. A nap utolsó programpontja a tettyei népiünnepély volt, ahol különböző előadások és tűzijáték

⁷⁵ MNL BaML IV. 1406. g. Pécs Város „E” ügyosztályának iratai. 14.378/1909.

⁷⁶ Pécsi Közlöny, 1908. május 31. p. 1–3.

⁷⁷ Pécsi Napló, 1908. június 2. p. 1–6.

szórakoztatta az összegyűlt közel ezer fős tömeget. Az ünnepség lezárultával a vendégek az éjszakai vonattal utaztak vissza Budapestre.⁷⁸

Az emlékmű története napjainkig

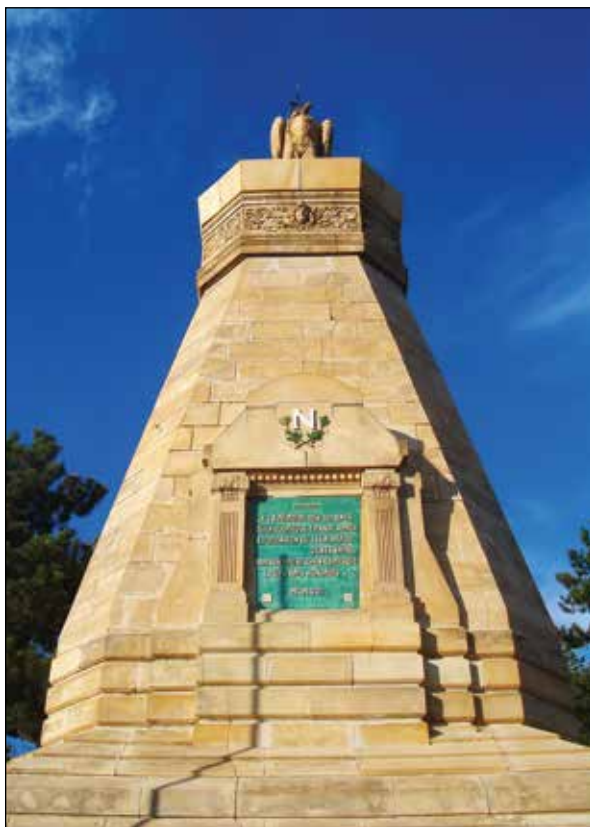
Mivel a város az emlékmű gondozásba vételével felelősséget vállalt annak állapotáért is, így az elmúlt több mint 100 évben a mindenkori városvezetés volt a felelős a Francia Emlékmű állagának megőrzéséért, és az esetlegesen elszenvedett károk kijavításáért.

Az első esetre, amikor a városnak érdemben fel kellett (volna) lépnie az emlékművel kapcsolatban, 1915-ben került sor. Az első világháború alatt ugyanis ifj. Füst Gyula azzal az előterjesztéssel fordult az előterjesztési bizottsághoz, hogy a bekövetkezett háborús

állapot miatt méltatlan az a helyzet, hogy egy francia katonai emlékmű található a városban, ezért az építmény átalakítását javasolja. Előterjesztésének értelmében az emlékműről a francia jellegre utaló minden nyomot el kellene tüntetni, az építményt pedig a későbbiekben magyar háborús emlékműként kellene hasznosítani. A bizottság végül július 3-i határozatában úgy döntött, hogy a javaslatot elutasítja, mivel azok a francia katonák, akiknek emlékére az emlékművet emelték, kiérdemelték a megemlékezést, ezért az aktuális háborús helyzet nem okozhatja ennek az emlékműnek a megsemmisítését.⁷⁹

Ezt követően 1927 augusztusában a Mecsek Egyesület főtitkára, Kiss József jelezte a városi tanács számára, hogy az emlékművet súlyosan megrongálták, ami szükségessé teszi az építmény helyreállítását.⁸⁰ Ez a kérés indította el az elsőt a helyreállítási munkálatok hosszú sorában, amelyet mind a mai napig több-kevesebb rendszerességgel el kell végezni az időjárás viszontagságainak kitett emlékművön.

A következő súlyosabb károsodás 1942-ben érte az építményt, amikor egy villámcsapás megrongálta. A törvényhatósági bizottság ennek megfelelően megrendelte a

A pécsi francia emlékmű

⁷⁸ Pécsi Közlöny, 1908. június 2. p. 1–4.

⁷⁹ MNL BaML IV. 1406. g. Pécs Város „E” ügyosztályának iratai. 14.420/1915.

⁸⁰ Nagy 2009, p. 97.

Zsolnay-gyárnál a helyreállítási munkálatok elvégzését, melyek azonban a jelek szerint elhúzódtak, mivel az erdőmester 1944 áprilisában jelzi, hogy a villámhárító visszaszerelésére mindaddig nem került sor.⁸¹ Szemmel láthatólag a háborús helyzetben még egy ilyen viszonylag egyszerű feladat elvégzése is jelentős késedelmet szenvedett, melynek az ügyintézés lassúsága mellett az anyagi források korlátozott volta is oka lehetett.

Természetesen nehéz megmondani, hogy az esetleges pénzügyi nehézségek mekkora szerepet játszottak a munkálatok elhúzóadásában, de a viszonyok változását jól jelzi az a tény, hogy az 1940-es évek elején 8000 pengő eszmei értékűre becsült emlékmű mellé 1948-ban már 18 000 forint eszmei értéket írtak egy városi feljegyzésben.⁸²

Bár az ezt követő időszakról sajnálatos módon nem áll rendelkezésünkre megbízható hivatalos dokumentáció, azt biztosan lehet tudni, hogy 1979–1980-ban az emlékmű teljes körű felújításon esett át.⁸³ A következő jelentős esemény a Francia Emlékmű történetében 2007-ben következett be, amikor a Francia Köztársaság Szenátusának, valamint Pécs város önkormányzatának anyagi segítségével újból renoválták az emlékművet. Bár az újjáavatást stílszerűen 2008. május 31-re – az eredeti avatás százéves évfordulójára – tervezték, végül június 19-én került rá sor Franciaország budapesti nagykövete, René Roudaut, illetve Pécs város polgármestere, Tasnádi Péter jelenlétében, akik a száz évvel korábbi eseményhez hasonlóan kölcsönösen méltatták a francia–magyar együttműködés eme kézzelfogható szimbólumát.

Összefoglalás

Egy történelmi tárgyú tanulmánynak egy lezárult történetről kell szólnia, jelen esetben kivételt kell tennünk, ugyanis meggyőződésem szerint ez a történet nem ért véget. Nem csupán azért, mert az emlékmű, mely vizsgálódásunk középpontjában áll, ma is Pécs városa fölé magasodik, hanem azért is, mert a tanulmányban említett francia katonák egyes leszármazottai nagy valószínűséggel köztünk élnek.

A hivatalos iratok – és az elmúlt több mint száz év alatt született tanulmányok – a városban elhunyt franciákkal foglalkoztak elsősorban, de úgy tűnik, hogy a sebesüléseket és a betegséget túlélők egy része a hazatérés helyett a letelepedést választotta. Az akkor már közel húsz éve folytonosan háborúban álló Franciaország nem mindenki számára jelentett komoly vonzerőt. Egyes családokban a mai napig él az emléke annak, hogy a napóleoni háborúk során itt ápolt és hazánkat választó francia hadfiak voltak az őseik.⁸⁴ Ezt a meggyőződést szórványos levéltári információk is megerősítik. A francia kormány még 1836-ban is hivatalosan érdeklődött a hazánkban elhalálozott francia állampolgárok után,⁸⁵ a helyi adatok alapján pedig voltak is olyan helyi lakosok, akiknek neve francia származásra utal, haláluk időpontja alapján pedig nagy valószínűséggel a vizsgált korszakban lehettek fegyverforgató korban, mint például Vaillon Tamás, aki 1835-ben halálozott el a megyében.⁸⁶

⁸¹ MNL BaML IV. 1406. g. Pécs Város Műszaki ügyosztályának iratai. F-v-52.077-1944.

⁸² MNL BaML IV. 1406. g. Pécs Város Műszaki ügyosztályának iratai. F-34-40.482-1946.

⁸³ Romváry 1982, p. 314.

⁸⁴ Somos 2010, p. 143.

⁸⁵ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 16473/1836.

⁸⁶ MNL BaML, IV. 1. a. BVNK. KJ. 754/1836.

A pécsi központi temetőben a sírköveken szereplő nevek vizsgálata szintén megerősíti ezt a feltételezést, mivel meglehetősen nagy számban találhatók francia eredetű nevek, pl. Barrois Árpád, Bellmond Antal, Bien Imre, Bonnet Kálmán, Giret József, Laudon Dezső, Lepier Ferenc, Moreau Mátyás, Roger Ferenc, Rougemont Béla stb.⁸⁷ Ennek alapján meglehetősen egyértelműnek tűnik, hogy az itt ápoltak egy része minden bizonnyal Magyarországot választotta új hazájául, Pécssett telepedett le és családot alapított.

Elmondható, hogy bár a pécsi emlékművet az itt elhunyt francia katonák emlékére állították, ugyanúgy tekinthetjük a francia–magyar barátság jelképének is, amelyet a 200 évvel ezelőtt itt ápolt katonák köztünk élő leszármazottai is bizonyítanak.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

MNL BaML, IV. 1. a. Baranya Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1809, 1810, 1836.

MNL BaML, IV. 1406. g. Pécs Város „E” ügyosztályának iratai, 1909, 1905.

MNL BaML, IV. 1406. g. Pécs Város Műszaki ügyosztályának iratai, 1944, 1946.

Könyvek

Kosáry 1977 = Kosáry Domokos: Napóleon és Magyarország. Budapest : Magvető, 1977.
Nagy-Aracsi-Koronczai 2000 = Nagy Gábor–Aracsi László–Koronczai József: Pécs-Baranya katonaegységügyének története korabeli dokumentumok és a sajtó tükrében. Pécs, 2000.

Romváry 1982 = Romváry Ferenc (szerk.): Pécs szobrai: Szobrok, épületszobrok, emlékművek, emléktáblák. Pécs : Pécs m. város Művelődésügyi Osztálya, 1982.

Veress 1987 = Veress D. Csaba: Napóleon hadai Magyarországon, 1809. Budapest : Zrínyi, 1987.

Cikkek, tanulmányok

A franciák szobra. In Pécsi Közlöny, 1908. május 31. p. 1–3.

A franciák szobrának leleplezése. In Pécsi Közlöny, 1908. június 2. p. 1–4.

Borsy 2013 = Borsy Judit: A horvátországi kutjevői uradalom a pécsváradai főtiszt irányítása alatt a 19. század első felében. In Uradalmak térben és időben. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs, 2013.

Cserkuti 1906a = Cserkuti Adolf: A bécsi kutatás eredménye. In Pécsi Napló, 1906. október 7.

Cserkuti 1906b = Cserkuti Adolf: Napoleon katonái Pécssett I. In Pécsi Napló, 1906. szeptember 8. p. 2–4.

Cserkuti 1906c = Cserkuti Adolf: Napoleon katonái Pécssett II. In Pécsi Napló, 1906. szeptember 16. p. 2–4.

Francia világ Pécssett. In Pécsi Napló, 1908. június 2. p. 1–6.

⁸⁷ Az értékes információkért külön szeretném hálás köszönetemet kifejezni Borsy Juditnak, aki megosztotta azokat velem.

- Márfi 2010 = Márfi Attila: Kultusz, emlékezet: a francia emlékmű Pécsen. In *Franciák Magyarországon, 1809. 1. kötet*. Budapest–Győr : Győr Megyei Jogú Város Levéltára–Magyar Országos Levéltár–Mediawave Közalapítvány, 2010. p. 89–116.
- Nagy 2009 = Nagy Gábor: 100 éve áll a Mecseken a francia emlékmű. A francia katonák Pécsre kerülése. In *A Mecsek Egyesület évkönyve a 2009-es egyesületi évről*. Mecsek Egyesület, Pécs, 2009. p. 93–105.
- Nagy 2002 = Nagy Gábor: Francia emlék a Mecseken. In *Pécsi Szemle*, 2002. tavasz, p. 71–79.
- Ódor 2012 = Ódor Imre: „Lóra nemes, fegyverre magyar!” Az inszurgensek próbatétele 1809-ben. In *Franciák Magyarországon, 1809 (1. kötet)*. Győr Megyei Jogú Város Levéltára–Magyar Országos Levéltár–Mediawave Közalapítvány, Budapest–Győr, 2010. p. 219–233.
- Ódor 2000 = Ódor Imre: Magyarország és a francia háborúk (1792–1815). In *Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet*. Budapest : Rubicon-Aquila, 2000. p. 255–265.
- Pécsi francia nap. In *Pécsi Napló*, 1908. június 3.
- Somos 2010 = Somos Zsuzsanna: A győri csata és a pécsi francia emlékmű. In *A Mecsek Egyesület évkönyve a 2010-es egyesületi évről*. Mecsek Egyesület, Pécs, 2010. p. 139–143.

Egy pécsi napilap, a Dunántúl története (1911–1944)

Az Osztrák–Magyar Monarchia történetének utolsó évtizedei Pécs életében is izgalmas útkereső viták keresztüzében teltek el. A katolikus egyház mindent megtett, hogy ezekben a küzdelmekben hallassa hangját, ezért a helyi sajtópiacon próbált pozíciókat szerezni. Korábbi sikertelen próbálkozások után a 20. század elejére életképes napilapot hoztak létre, amely népszerűséget vívott ki elsősorban a katolikus értelmiség körében.

A Dunántúl Vállalat megalakulása és fejlődése 1910–1944 között

1910. december 3-án az akkor már négy esztendeje megjelenő harcos keresztény napilap, a *Pécsi Újság* hasábjain Angyal Endre, Bozóky Géza, Csermák Ede, Gyömörey Zsigmond, Kelemen Mihály, Körmendy Károly, Mosonyi Dénes és Szuly János aláírásával részvényjegyzési felhívás jelent meg. Ezt megelőzően a Belvárosi Katolikus Kör választmánya Körmendy Károly, a pécsi papnevelő intézet rektorhelyettese vezetésével sajtóbizottságot alakított. Itt merült fel egy hírlapkiadó részvénytársaság megalapításának gondolata. A gondolat eredetileg gr. Zichy Gyula megyés püspöké volt, aki saját vagyonát nem kímélve megvette a Lyceum nyomdát. A püspök mindig is készen állt a kereszténységért, a katolicizmusért az áldozatra. Nagyrészt neki köszönhető, hogy a par excellence katolikus sajtó Pécssett létrejött, a gondolatból valóság lett.¹

A múlt század végétől már tudunk egy részben sikeres katolikus lapalapítási kísérletről. Az 1893-tól általában 6-700 példányban

A Lyceum nyomda épülete (Perczel utca 42.), ahonnan újtára indult a Dunántúl

¹ Faluhelyi Ferenc: A Dunántúl Vállalat fejlődése = Dunántúl (a továbbiakban D), 1921. március 27. p. 10–12.

megjelenő *Pécsi Közlöny* azonban nem jutott el szélesebb olvasóközönséghez, 1903-tól pedig a pécsi függetlenségek szócsöve lett 1913-as megszűnéséig.

A megyés püspök kiadásában látott napvilágot a *Pécsi Újlap* (korábban: *Az Új Lap Pécsi Melléklete*), amely egy szűk réteg, a pécsi keresztényszocialista munkásság érdeklődésére számíthatott. Ennek a nem túl magas nivójú – sovány tartalmára, csekély terjedelmére és útszéles antiszemita hangnemére elég csak utalnunk – újságnak az 1910. december 14-i számában jelent meg elsőként előfizetési felhívás a *Dunántúl* c. lapra, amelyben az alapítók részletesen megindokolták, hogy miért szükséges egy valóban katolikus és széles körben elfogadható, terjeszthető napilap: „*Gomba módra teremnek ugyanis a folyóiratok, lapok, röpiratok, ponyva irodalmi termékek [...], melyeknek részben bevallott céljuk, többé-kevésbé leplezett tendenciájuk a keresztény, főleg pedig a katolikus világnézet kiirtása [...]*” E gondolatok ihlették a részvényjegyzési felhívást is: „*A vallástalan és erkölcstelen sajtó napról-napra fokozódó túlkapásaival szemben nem maradhatunk tétlen mi, dunántúli katolikusok sem, s hogy az ellentábor küzdelmét lehetetlenné tegyük egy független, szókimondó, tisztességes hangú, jólértesült és bő tartalmú katolikus újságra van szükségünk, mely mindig nyomban megcáfolja azokat a hazug és irányzatos állításokat, gúnyokat, ferdítéseket és szenzációt hajhászó cikkeket, melyeknek egyetlen célja a katolikusok letérese [...] Hogy e célunkat elérjük, Dunántúl címen egy katolikus napilapot óhajtunk megindítani, mely minden erejét a katolikus világnézet szolgálatába állítsa és a közönséget minden katolikus mozgalomról kimerítően értesítse [...]*”²

1911. március 12-én vasárnap, a Belvárosi Katolikus Körben tartotta a Pécsi Katolikus Hírlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság alakuló közgyűlését, a részvényjegyzők óriási érdeklődése mellett. Az alapítók közül került ki a megválasztott igazgatóság: Angyal Pál kúriai bíró, Bitter Illés ciszter főgimnáziumi tanár, Bozóky Géza jogakadémiai tanár, Hanny Gábor prelátnok kanonok, Hinka Miklós ügyvéd, Mosonyi Dénes püspöki titkár, Müller Károly karkáplán és Spies Viktor nyugalmazott ezredes, hadbíró. A közgyűlés elismerését és háláját fejezte ki gr. Zichy Gyula megyés püspöknek, Mosonyi Dénesnek és Bitter Illésnek a részvénytársaság létrehozásában kifejtett fáradozásaiért.

A részvénytársaság pár nap múlva megkezdte működését. A vezetőség elhatározta Lechner Kornél Széchenyi téri könyvkereskedésének megvételét. Rendelkezésükre állt még a püspöki nyomda König Károly igazgató és a korábbi bérlő, Wessely Károly művezető irányításával.³

1911. március 19-én König Károly nyújtotta be a polgármesteri hivatalhoz a társaság lapengedélyezési kérelmét. A hozzájárulást megkapták, miután a napilap óvadékát, a huszonötezer koronát a Pécs Egyházmegyei Alapítványi Hivatal befizette. A részvénytársaság igazgatósága szerkesztőbizottságot alakított, „*melynek irányító befolyása lesz a lap bármely közleményét, bármely cikkét érintő kérdésben és véleményét, ítéletét a Dunántúl felelős szerkesztője a legkomolyabban figyelembe venni köteles.*”⁴

Április 5-én önálló könyvkötő műhely felállításáról döntöttek. A 10-i igazgatósági ülés úgy határozott, hogy átveszi a Müller Károly szerkesztésében megjelenő *Pécsi Újlapot*, ezzel is biztosítva a püspök további támogatását. Anyagi természetű nehézségek miatt König Károly igazgató megvált a vállalatától, helyét Müller Károly foglalta el.

² Uo.

³ Uo.

⁴ Fehérvári Klára: *A Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Részvénytársaság története 1911–1944* [Szakdolgozat]. Budapest : ELTE, 1983. p. 16. A szerkesztőbizottság tagjai: Bitter Illés, Bozóky Géza, Müller Károly, Késmárky István és Tuka Béla.

1913 márciusában megváltozott az igazgatóság személyi összetétele. Az alapítók közül Bozóky Gézátt Pozsonyba, Bitter Illést Budára, Müller Károlyt Laskafalura helyezték. Új igazgatónak nem sokkal később Birisits Gézátt neveztek ki, aki 1918-ig töltötte be tisztét. 1918. március 11-én a részvénytársaság egyesült a Wessely és Horváth pécsi nyomda és kiadó céggel, és Wessely Antal nyomdászt és kereskedőt állította vezérigazgatónak a vállalat élére. Egyre nagyobb méreteket öltött a részvénytársaság könyvkiadói tevékenysége. Színvonalas művek kerültek ki nyomdagépei alól, és számos helyi időszaki kiadvány ki nyomtatását is vállalták.⁵

1918. július 30-án a vállalat a „Dunántúl Könyvkiadó és Nyomda Rt.” nevet vette fel. 1925-ben megkapta a megtisztelő „Dunántúli Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt.” elnevezést, amely 1931-ben kibővült a „Pécsi” jelzővel.⁶

1943-tól a Dunántúl is hadiüzemmé vált. A háborús események akadályozták az addig olajozottan működő vállalat tevékenységét, a szovjet hadsereg bevonulásával pedig automatikusan megszűnt. A nyomdaüzemet 1944 decemberében az MKP pécsi szervezete szerezte meg, és használta a következő év júniusáig, majd az SZDP üzemeltette „Barátság Nyomda” néven az államosításig.⁷

A Dunántúl című napilap története

A lap megjelenéséhez szükséges alaptőke 300 darab, egyenként 200 korona értékű részvény jegyzéséből gyűlt össze. Megmozdult Pécs, sőt a megye katolikussága. A legnagyobb jegyző természetesen gr. Zichy Gyula megyés püspök volt, ám derekasan kivették részüket a káptalan tagjai is, a vidékiek közül pedig a mohácsiak, Keserics Ferenc apátplébánossal az élen. A nagy felbuzdulás azt eredményezte, hogy a szükséges összegen felül még 20 000 koronával gazdálkodhattak. Érdekes, hogy az anyagi természetű kérdéseknél sokkal nagyobb fejtörést okozott a lap címének kiválasztása. A vitában először a „Pécsi Újság” elnevezés győzött, de az utolsó pillanatban támadt egy kézenfekvőbb ötlet, a „Dunántúl”, amely egyértelműen arra utalt, hogy a nagyobb régió, az egész Dunántúl katolikusságának kívánt vezető sajtóorgánuma lenni.⁸

1911. március 24-én és az azt megelőző napon lázas munka folyt a szerkesztőségben, a Szepesy

Késmárky István (1865–1936)
jogakadémiai tanár,
a Dunántúl felelős (1911–1914),
majd főszerkesztője (1916–1918)

⁵ D, 1921. március 27. p. 10–12.

1918–1944 között három vezérigazgató váltotta egymást: Wessely Antal helyét 1929-ben testvére, Károly foglalta el 1940-ig, őt pedig Mészáros József követte a részvénytársaság felbomlásáig.

⁶ Fehérváry, i. m. p. 34.

⁷ Fehérváry, i. m. p. 56.

⁸ D, 1912. március 24. p. 1.

utcai püspöki könyvtár épületének egyik földszinti helyiségében. Az első szám végül is március 25-én, Gyümölcstó Boldogasszony napján hagyta el a nyomdát, Persián Ádám felelős szerkesztő ellenjegyzésével.⁹

A programadó vezércikk szerzője, gr. Zichy Gyula megyés püspök azt várta a laptól, hogy „erőket tömörít a legszentebb eszmék önzetlen férfias, hű szolgálatára. Jogot, igazságot; keresztény eszméket s a magyar hazának lelkes szeretetét hordozza homlokán. Ezek alkották meg, ezeket szolgálja [...] Nem rombolni, hanem építeni, nem szétszórni, hanem gyűjteni, nem áztatni, hanem az igazság tüzeitől lángolva az eszményi szépet, jót és nemeset hirdetni, szolgálni [...] Pozitív keresztény s öntudatos magyar eszmevilág legyen az oltóág, melyet a Dunántúl mindenha képvisel [...]”¹⁰ A későbbi miniszterelnök, Huszár Károly a katolikus világnézet új „harcosát” üdvözölte, amely a történelmi Magyarországnak, a keresztény civilizációnak, az egyház szabadságának, a krisztusi igazságnak, a közéleti tisztességnek, a becsületes népvédelemnek, a szociális reformpolitikának és a modern kultúrának legyen a képviselője.¹¹

Az indulás időszakában a kritikus, olykor kemény hangú politizálás, és a krisztusi hit emocionálisan fűtött védelme a lap karakterisztikus jellemzője volt. Ostorozta a koalíció bukása után¹² kialakult „szélsendet”, a politikai életben érzékelhető tespedést. Elsősorban az ellenzék magatartását kifogásolta: „Nyugodtan állíthatjuk, hogy Magyarországon nem politizálnak az emberek és a magukat ellenzékieknek nevező pártok készségesebb szolgálói a kormánynak, mint a tulajdonképpeni kormánypárt.”¹³

A választójog kérdésében a *Dunántúl* cikkei a keresztény pártok felfogását tükrözték. A régi választási rendszer óriási mértékű visszaéléseket tett lehetővé, nagy pénzüsszegekkel „az egész ország meggyőződését” meghamisíthatták. Ezt a választójog kiszélesítése akadályozhatja csak meg, hiszen sokan vannak, akik „adóval és vérrel szolgálják a hazát”, de választói joggal nem rendelkeznek.¹⁴ Szabó Géza retorikusan felépített cikkéből pedig mélyeséges hitbéli meggyőződés tükröződik: a kultúrember fogalma és a vallás elválaszthatatlan, s csak együtt jelent(het)ik a civilizáltságot.¹⁵

A *Dunántúl* megpróbálta felrázni a katolikus társadalmat, mert „körülötte új eszméket puffogatnak [...], a hitetlenségbe mártott nyilak röpködnek”. Csatlakozásra szólította fel a katolikus tudósokat és írókat, hogy tudásukkal, bőséges ismeretanyagukkal az eddiginél nagyobb közönséget toborozzanak a katolikus sajtónak.¹⁶ A sajtó fontos szerepet játszhat

⁹ D, 1921. március 27. p. 12.

¹⁰ D, 1911. március 25. p. 1.

¹¹ D, 1911. március 25. p. 2. A rivális Pécsi Napló című liberális napilap főszerkesztője úgy emlékezik könyvében a *Dunántúl* megalakulására, mint amely a Pécsi Közlöny utódaként jelent meg. (Lenkei Lajos: Negyven év Pécs életéből. Egy pécsi újságíró visszaemlékezései. Pécs : Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Rt., 1922. p. 25.) Valóban katolikus szellemben íródik első éveiben a Pécsi Közlöny, később azonban messzire kanyarodik eredeti célkitűzéseitől. Más egyéb nem köti össze a két lapot.

¹² 1910-ben Tisza István Munkapártja került kormányra.

¹³ D, 1911. április 7. p. 1.

¹⁴ D, 1911. június 10. p. 2.

¹⁵ „A kultúra csiszoltságot, magasabb képességeket tételez fel, az ilyen magasabb képességgel pedig inkább megismerhetjük a lélek szükségleteit s foghatjuk fel, ismerhetjük el ránk nézve kötelezőnek Isten törvényeit. Mikor a kultúr ember tehát a lelkét művelés alá fogja, mikor a kultúrába is megkísérli az Isten eszméjét belevinni, akkor a kultúra és a civilizáció ölekezése folytán, a fenséges harmónia folytán arra a piedesztálra jut az ember, ahonnet az Istenről már semmi nem választja el, mint a halál, amely visszaviszi őt a régi hazájába, az öröklétkébe, hogy ott egyesüljön az örökkévaló Istennel.”

¹⁶ D, 1911. május 4. p. 1.

a keresztény eszmék terjesztésében, hiszen könnyen jut el széles közönséghez. Ezért a katolikus egyháznak magához kell ragadnia a sajtó vezetését, vagy ha erre már nincs lehetősége, önálló és jól működő hálózatot, vállalatokat kell kiépítenie. Ezt ismerte fel Pécssett gr. Zichy Gyula megyés püspök, aki tisztában volt azzal, hogy a „*gondolatszabadság leple alatt folytatódik a harc a társadalom, a vallás, az erkölcs ellen, de legkiváltképp a keresztény világnézettel szemben*”.¹⁷

Türelmes magatartás figyelhető meg a más felekezetekkel szemben. A cikkíró, Vajay István szerint ennek oka a katolikus egyház alaphittételében keresendő. „*Nekem minden Istent imádó és embert önmagához hasonló módon szerető embertársam testvérem, sőt, ha jóhiszemben követi saját vallását hittestvérem a pogány, zsidó, protestáns, hindu, néger is, mert az én egyházam lelke kiterjedtebb, mint a teste*” – írta. „*Ez a hitélet magyarázza a kath. egyház és híveinek határt nem ismerő türelmét, szelídségét, szeretetét a mi vallásunk iránt. Ezzel szemben áll a szűkkeblű, egyoldalú, csupán a saját hitsorsosait és saját vallási gyűlekezetét és annak érdekeit szem előtt tartó felekezetiesség [...]*”¹⁸ A felekezeti béke azonban nem minden feltétel nélkül köthető meg, akkor sem, ha ezért a „reakciósság” bélyegét sütik rájuk. „*Sokan vagyunk, akik nem ijedünk meg a reakció szótól [...]* *Annak az időnek azonban már vége van; amikor jelszavakkal társadalmi problémákat el lehetett intézni vagy el lehetett fojtani. Akik tettel vagy bűnös közönnyel elősegítették azt, hogy ebben a keresztény többségű országban a hitnek, a hazának a kereszténység hivatottságának öntudatos katonái védelmi állásba kényszerültek, azok vessenek magukra, ha földízték ezt a reakciót [...]* *Mi olyan békét akarunk, amilyenhez jogunk van. Egyházunk jogainak sérthetlensége, hitbeli meggyőződésünk tisztelete ennek a békének alapja.*”¹⁹

Lapszerkesztés az első világháború és a szerb megszállás idején

A háború kitörése új helyzet elé állította a lap munkatársi gárdáját is. A pécsi újságok közül a *Dunántúl* elsőként számolt be a gyorsan pergő eseményekről. A szinte naponta megjelenő rendkívüli kiadásokban ismertették a harctéren történeteket. Az új elvárások következtében a lap képe is megváltozott, a hírek kiszorították a vezércikket, háttérbe került a politika. A mozgósítás után a szerkesztőség elvesztette egyik legfontosabb munkaeszközét, a telefont, ezáltal a külvilággal való közvetlen kapcsolatát.

Linder Ernő amint átvette a felelős szerkesztői tiszte, arra törekedett, hogy színessé tegye a lapot, ezért munkatársainak a legszárazabb tényeket is érdekesen kellett megírniuk. Egyhasábos terjedelemben visszatértek a vezércikkek, szerzőjük rendszerint a felelős szerkesztő volt.

A háborús újságírásnak velejárója volt a cenzúra. Bár – mint vidéki lapnak – nem kellett minden cikkét előzetesen bemutatnia, így is adódtak kellemetlen helyzetek. Egy-egy hadmozdulatról például nem tudósíthattak, mert az a hadititok megsértésének minősült volna. A háború vége felé a cenzúra tovább szigorodott.²⁰

A *Dunántúl* sem a forradalmi időkben, sem a szerb megszállás alatt nem adta föl azt a programot, amelyet alapítói jelöltek ki. Konzervatív, keresztény nemzeti felfogást hirde-

¹⁷ D, 1911. május 11. p. 1.

¹⁸ D, 1911. június 13. p. 1–2.

¹⁹ D, 1911. július 13. p. 1.

²⁰ D, 1921. március 27. p. 16.

tett akkor is, amikor a sajtó legnagyobb része forradalmi hangú megnyilatkozásokkal volt tele. Linder Ernő fáradhatatlan diplomatikus ügyességgel igyekezett a lap eszmeiségét sértetlenül átmenteni az események forгатagában.²¹

Iránymutatóként üdvözölték a Nemzeti Tanács kiáltványát, amely nem teremt ugyan tiszta helyzetet, de lehetővé teszi alkotmányos és nemzeti fejlődésünket. A lap óvatos haladásra intett, „mert a hazug liberalizmus kivetkőztette a népet magyarságából és kereszténységéből”, ezt a demokráciának el kell kerülnie.²² A forradalmat egy új jövő lehetőségét magában rejtő korszakként értékelte. „Ma még az új Magyarország bölcsőjénél ujjongók között ott található az elmúlt rendszer farizeusai. Mindez a gyors átalakulás következménye, nem lehet megszabadulni az előző rendszer hibáitól. Mindezt az új érának el kell törölnie, új jellemekre van szükség.”²³

A Dunántúl a katolikus identitásához a társadalmi viharok idején is ragaszkodott: „Nem feledkezhetünk meg azonban a rohamos átalakulás éveiben sem Istenről. A forradalmi idők hangulatában hajlamos az ember saját elbizakodottságában ezt semmibe venni. A szociális átalakulás, a demokratikus fejlődés, a nemzeti önállóság, mind, mind nincsenek és nem lehetnek ellentétben a vallással. A papi nagybirtok okszerű és igazságos felosztása nem a vallás sérelme.”²⁴

A Dunántúl kétnapos késéssel adott hírt a proletárdiktatúra megszületéséről, menetetőzve, hogy a szerb megszállás miatt csak hézagos híryanagra támaszkodhatott. Az új kormány – értékelte – homogén elemekből áll. Ugyan minden tagja szocialista, de uralomra jutásuk többet jelent pusztán szocialista kormánynál. Az új alakulattal szemben a polgári pártok is kénytelenek háttérbe húzódní, nincs mozgási szabadságuk, nem érvényesülhetnek a diktatúra várható terrorjával szemben.²⁵ A józan kétely szava olvasható az új államrendről az április 6-i szám vezércikkében: „Az államrend legtokéletesebb formája a kommunista államberendezkedés. Minden tagadással szemben is áll, hogy egy ilyen állam a fejlődésnek legmagasabb foka, melyen túl már nincs fejlődés [...] Ezért van az, hogy egy kommunista állam nem képzelhető el a gyakorlatban és ezért nem jöhetett még soha létre a történelem folyamán, nem élt egyebütt, mint abban a világban, amelyet egy-egy kimondottan éles fantáziájú író nyújt regényeiben.”²⁶

Az 1921. március 27-i jubileumi számba magától értetődően gr. Zichy Gyula megyés püspök írta a vezércikket. Üdvözölte a lapot, amiért továbbra is a keresztény igazság talaján állva küzd a kítüzött célokért.²⁷ Az elmúlt tíz év alatti „eszmei fejlődést” rajzolta meg cikkében Komócsy István. A keresztény újjászületés nehéz napjaiban indult a Dunántúl. Négy alapelv vezérelte: az egység, az aktivitás, az alapvető világnézet tiszta leszűrődése és a kortársak számára érthető nyelv. Míg a Pécsi Közlöny, az első katolikus lap nem találta meg a megfelelő hangot, addig a Dunántúl széles olvasóközönséghez talált utat. Ennek feltétele volt a cselekvőképes keresztény intelligencia öntudatosodása. A keresztény gondolat fel-támadása, katolikus körök alakulása azt jelentette, hogy „az ideál közelebb került a néphez

²¹ Fehérváry, i. m. p. 16. 1918. május 11-én a szerkesztőbizottság átalakult. Tagjai: Vasváry Ferenc, Mosonyi Dénes és Komócsy István.

²² D, 1918. október 27. p. 1

²³ D, 1918. november 13. p. 1.

²⁴ D, 1918. november 21. p. 1.

²⁵ D, 1919. március 23. p. 1.

²⁶ D, 1919. április 6. p. 1.

²⁷ D, 1921. március 27. p. 1.

[...] A tömegekben kultúréletet és a kultúréletben kereszténységet éltünk” – írta. Nőtt a tudomány és a szociális akció jelentősége. Ennek ad publicitást a többi katolikus és politikai lap (*Pécsi Újlap*, *Pécsi Est*) mellett a *Dunántúl* is, amely a polgári demokráciának, a keresztény nemzeti felfogásnak, a felekezeti békés együttélésnek, a keresztény szociális haladásnak az orgánuma. Hangja modern, szerkesztésmódja újszerű, friss, mindig eleven. Hangneme nyugodt, sohasem sértő.²⁸

A *Dunántúl*, jóllehet a szerb megszállás idején folyamatosan meg kellett küzdenie a cenzúrával és az üldöztetéssel, mint a keresztény és nemzeti gondolat zászlóvivője érkezett el az 1921. augusztusi felszabadulásig. Szerkesztősége gyűjtőhelye volt a pécsi nacionalisták táborának, központja a mind erőteljesebben szerveződő nemzeti ellenállásnak. Felvilágosító munkájával hajthatatlan védelmezője a vallásos eszméknek. A megszállók a lapot háromszor tiltották be, a harmadik betiltás után már csak megváltozott címmel (*Új Dunántúl*) és új évfolyamszámozással jelenhetett meg, először 1921. május 1-jén.²⁹ A kényszerűen visszafogott programban – tekintettel a megszállókra – nem szerepelt kiemelten a keresztény nemzeti gondolat. Függetlenségét, pártatlanságát hangsúlyozta, és minden közcélú törekvés felkarolásának szándékát.³⁰ Nem fordult el eredeti eszméitől, továbbra is a polgári társadalom szószólójának, érdekképviselőjének tekintette magát, tollát a keresztény erkölcsi felfogás és meggyőződés irányította az igazságért való küzdelemben. Legfőbb törekvése volt, hogy tárgyilagos információkat közöljön a napi eseményekről.³¹

Gróf Zichy Gyula (1871–1942)
megyés püspök, a Dunántúl legfőbb
támogatója

A felszabadulástól a megszűnésig

A szerbek kivonulását követően fellélegezhetett a pécsi újságírás, noha jóval kevesebb lap jelent meg, mint a megszállás idején, amikor bárki lapot alapíthatott, feltéve ha baloldali gondolkodású volt és/vagy együttműködött a megszállókkal. E lapok némelyike persze meg sem közelítette a színvonalas újságírás alapkövetelményeit. A rosszlemkű „közös köztársaság” kikiáltóival ellentétben a *Dunántúl* ujjongva ünnepelte a megszállók kivonulását. Az első szabad, az 1921. augusztus 22-i szám közli a bevonuló magyar haderők parancsnokának, Bádoki Soós Károlynak a kiáltványát Baranya népéhez. Ugyanitt az *Is-tennek hála* című cikk így üdvözli a régen várt eseményt: „*Három keserves esztendő után*

²⁸ D, 1921. március 27. p. 9.

²⁹ Zsadányi Oszkár–Kussinszky Endre (szerk.): A felszabadulás aranykönyve 1921–1931. Pécs : Haladás Nyomda Rt., 1931. p. 59–60.

³⁰ Új Dunántúl, 1921. május 1. p. 1.

³¹ Új Dunántúl, 1921. május 3. p. 1.

összeomlottak a demarkációs vonalak. Összeomlottak a hamis vádak, galád rágalmak s a nemzetellenes aknamunkák romjain át diadalmaskodott a mi hitünk, a mi igazságunk.³² Újra nyíltan elkötelezhetők magukat az újságírók a keresztény nemzeti eszme mellett. Három évi visszafogottság után megindulhatott a nemzeti fejlődés, nem kellett többé a magyarságtudatot elfojtani. „A rabságnak ideje kell, hogy acélossá tegyen, az elviselt szenvedés kell, hogy sarkantyúzzon olyan magyar életre és olyan keresztény munkára, hogy soha semmiféle vörös ostrom, semmiféle idegen uralom rabságba, romlásba ne vihessen.”³³

A politikai konszolidációt követően fokozatosan enyhült a lap hangneme. A *Dunántúl* „mint pártoktól független napilap, kizárólag az előfizető és hirdető közönségre támaszkodik [...] A vidék legnagyobb és legtöbb példányban megjelenő napilapja. Vasárnapi és ünnepnapjái számai tartalmában és terjedelemben vetekednek a fővárost lapokkal.”³⁴

Részletes sajtóvizsgálatot kaptak az 1933-as németországi választások. Az eredmények elemzésekor a bal- és jobboldali szélsőségeket elutasítva a centrum mellett voksolnak. A nemzetiszocializmust tárgyilagosan mutatta be, a bolsevizmusról viszont a keserű tapasztalatok birtokában írtak. Szívükhöz a katolikus centrum áll a legközelebb, amely biztató pozíciót foglal el, mert sarkalatos programjává a keresztény életszemléletet tette. „Övék a jövő, még akkor is, ha átmenetileg jobbpártok vagy balpártok állanak útjában az örök igazságnak.”³⁵

Az újságnak a keresztény gondolat volt a vezérleve akkor is, amikor Mécs László katolikus költőt vette védelmébe. A valószínűleg Szabó Géza tollából született írás kifogást emel a Babits és Gellért Oszkár szerkesztette *Nyugat* munkatársai, különösen Illyés Gyula ellen, aki élesen bírálta Mécs László költészetét. „A *Nyugat* hasábjain újabban ismét a régi radikalizmus és a boldogtalan emlékeztető Galilei Kör szelleme rendez kísértetjárást. Most nem Ignotus fullánkjai és rossz körmondatai, nem borzas és dologtalan Baudelaire-k blaszfémiái, de egy fiatal „keresztény író”, valami Illyés Gyula megfellebbezhetetlen szentenciái dörögnek a katolikus-keresztény irodalom művelői felé.”³⁶

1936 jelentős évszám a *Dunántúl* történetében, már kerekén 25 éve szól olvasóihoz. Az egész év az ünnep lázában telt el. Január végén jelentkezésre szólították mindazokat, akik valaha is kapcsolatba kerültek a *Dunántúllal*, esetleg ott tüsténkedtek az indulásnál, támogatást, segítséget nyújtottak a későbbi két és fél évtizedben. Kérik, írásban örökítsék meg emlékeiket, hogy ezeket közölhesse a lap.³⁷ Az eltelt negyedszázad – úgymond – igazolta a célkitűzések helyességét, egységbe forrasztotta a lap olvasóközönségét, amely a vidéki sajtó történetében páratlan módon sorakozott fel mögéje.³⁸ 1936. március 25-én jelent meg a már hónapokkal előbb beharangozott, több mint 30 oldalas jubileumi szám. A közzétett felhívás termékeny talajra hullt, az ország számos jelentős személyisége elküldte írásbeli üdvözlését.

A hagyományok szerint a vezércikket a mindenkori megyés püspök írta. Virág Ferenc arra az önfeláldozó munkára emlékeztetett, amit az alapítók és követőik végeztek annak érdekében, hogy a keresztény sajtó meggyökerezhessen a városban. Ezt anélkül elérni, hogy

³² D, 1921. augusztus 22. p. 1.

³³ D, 1921. augusztus 24. p. 1.

³⁴ D, 1922. június 1. p. 1.

³⁵ D, 1933. március 7. p. 1.

³⁶ D, 1933. május 18. p. 3.

³⁷ D, 1936. január 23. p. 3.

³⁸ D, 1936. február 1. p. 7.

A Dunántúl tisztikara és személyzete (1934)

eltértek volna a keresztény világnézet irányától, nem volt egyszerű feladat. Ebben található a *Dunántúl* ereje, ennek köszönheti hosszú fennállását és hatásának fokozódó érvényesülését. Nem csak magának köszönheti azonban sikereit, hanem Pécs katolikus társadalmának is, amely elősegítette, hogy a lap a keresztény eszme védelmezője maradhatott.³⁹

Elsőként Nendtvich Andor polgármester köszöntötte a jubilánst: „*Becsületesen kivette részét mindvégig az alkotó munka előmozdításában éppúgy mint a hanyatlás akadályai elhárításában. Együtt örvendett ennek a városnak derűs, napsugaras napjaiban éppúgy, mint ahogy kivette részét a megpróbáltatások súlyos idejében. Itt különösen gondolok a szerb megszállás gyötrelmeire, amikor mindenkor bátran és megingathatatlanul szállt szembe a megszálló hatalom elszakító törekvéseivel, s öntött bizalmat és bátorítást a csüggedő lelkekbe és tartotta ébren a szebb jövőbe való hitet.*”

Üdvözölte a lapot Györkös József címzetes apát, az Actio Catholica egyházmegyei igazgatója (a *Dunántúl* rendszeresen beszámolt az Actio tevékenységéről), a pécsi születésű Gadó István, a budapesti büntetőtörvényszék elnöke, Sík Lajos, Pécs szab. kir. város Idegenforgalmi Irodájának vezetője, Werner József, a konkurens *Pécsi Napló* szerkesztője, s nem utolsósorban a lap hűséges olvasói.⁴⁰ A csatolt mellékletben további neves személyiségek levelei olvashatók. Gömbös Gyula miniszterelnök üdvözlétét sajtófőnöke, Mikecz Ödön tolmácsolta. Kozma Miklós belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc ex-belügyminiszter, Baranya és Pécs volt főispánja, a Pénzügyi Központ elnöke, Bangha Béla jezsuita páter is tollat ragadott, és természetesen nem maradhatott ki gr. Zichy Gyula kalocsai érsek sem, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett a lap alapításában. Így írt: „*A nemes közzellem*

³⁹ D, 1936. március 25. p. 1.

⁴⁰ D, 1936. március 25. p. 2–3.

kialakulásának, a komoly hitvalló, igazságos élet megbecsülésének és a benső hazafias érzés fennmaradásának fontos tényezője volt ez a lap mindig s éppen ezért hála és köszönet illeti azokat, akik létrehozták és az elmúlt negyedszázad válságai között mindig fenntartották.⁴¹

Mosonyi Dénes prelátnak a *Dunántúl* sikerének titkát fűrkészte. Szerinte ez elsősorban annak a szokatlan elvhűségnek a számlájára írható, amellyel a keresztény hazafias irány komoly szolgálatát mindig megtartotta. Eleven és változatos, ügyes és ötletes krónikása maradt az egymást kergető, sokfajta eseménynek. Feladatát jól teljesítette, figyelmet felkeltő riportjaival az olvasó lelkét is művelte. Eleget tett hivatásának, mert igényes, művelt közönsége kitartott mellette. Erénye az elvhűség, a gyorsaság, a színes újságírás, a nemzetmentő és nemzetépítő tervek, gondolatok lelkes szolgálata.⁴²

Megemlékeztek a lapról régi hirdetői, akik hosszú évek óta itt tették közzé cégük ajánlatait: Római Róbert fűszerkereskedő, Géczy József asztalosmester, Vörös János szoba- és templomfestő, Csihálek Sándor kárpitosmester.⁴³

Március második felében és áprilisban tovább özönlöttek az üdvözlő levelek. Cavallier József, az *Új Nemzedék* volt főszerkesztője után a Pécsi Tanítók Egyesülete és a Pécsi Katolikus Legényegylet következett.⁴⁴ Az országos lapok közül a *Budapesti Hírlap Huszonöt-éves a pécsi Dunántúl* című írásában kommentálta az eseményt.⁴⁵ A vidéki katolikus sajtó büszkeségének nevezte a lapot az Országos Pázmány Egyesület, Margitay Lajos mohácsi polgármester pedig mindenkori együttműködési készségét dicsérte. Faluhelyi Ferencné a Pécsi Jótékony Nőegylet, Szőnyi Ottó a Műemlékek Országos Bizottsága nevében küldte jókívánságait.⁴⁶ A következő hónapban az Országos Magyar Dalosszövetség pécsi kerületének, a Magyarországi Vidéki Lapok Országos Egyesületének,⁴⁷ a Pécsi Atlétikai Clubnak, a Stefánia Szövetségnek, a Nemzeti Színháznak és az MTI-nek az üdvözlete érkezett meg.⁴⁸ Lehetne még sorolni a levelek, táviratok feladóinak nevét, hogy mást ne mondjunk, Fabinyi Tihámér pénzügyminiszterét. Két kimondottan katolikus folyóirat elismerése bizonyára különösen sokat jelentett a szerkesztőknek. Közülük a *Magyar Kultúra* a következőket írta: „Örömmel látjuk és köszöntjük a *Dunántúl* c. pécsi katolikus napilap 25 éves jubileumát, mert benne a katolikus sajtógondolatnak nem elindulását, hanem meggyökeresedését és életrevalóságát üdvözölhetjük.”⁴⁹ A *Korunk Szava* pedig így fogalmazott: „A *Dunántúl* a legnagyobb vidéki napilapok egyike, mely a déli végeken küzd az erkölcs megújulásáért és a magyar érdekekért [...]”⁵⁰

1938. május 1-jén új irodaházba költözött a *Dunántúl* (a nyomda, a kiadóhivatal és a könyvkötészet), a Perczel utca 2. szám alá. Régi helye, a Lyceum utca 4. (Perczel utca 42.) már nem felelt meg a modern nyomdászat és újságszerkesztés követelményeinek.⁵¹

1941-ben ünnepelték a lap újabb, immár 30 éves jubileumát. Az esemény jóval kisebb érdeklődést váltott ki, mint öt éve. A program, amit induláskor meghirdettek, nem vál-

⁴¹ D, 1936. március 25. p. 17.

⁴² D, 1936. március 25. p. 18.

⁴³ D, 1936. március 25. p. 28.

⁴⁴ D, 1936. március 28. p. 3.

⁴⁵ D, 1936. március 27. p. 3.

⁴⁶ D, 1936. március 29. p. 3–4.

⁴⁷ D, 1936. április 1. p. 3.

⁴⁸ D, 1936. április 2. p. 4.

⁴⁹ D, 1936. április 8. p. 5.

⁵⁰ D, 1936. április 22. p. 5.

⁵¹ D, 1938. április 17. p. 5.

tozott. A három évtizedes fáradhatatlan munka eredményeként megizmosodott a pécsi keresztény sajtó, naponta hirdette a keresztény gondolatot.⁵²

A *Dunántúl* a háború vége felé egyre inkább a „magyar–német sorsközösség” szószólója lett. Emellett érvel Waldbauer Henrik egy vezércikkében: „Ezt a sorsközösséget a nemrég váratlanul bekövetkezett események megerősítették. Abban a pillanatban, midőn a német haderő csapatai az ezeréves magyar földre léptek, bizonyossá vált, hogy a harc, melyet mostantól fogva a német és magyar vállt vállnak vetve együttesen és testvériesen fognak megvívni, nemcsak a két népet védi meg a keletről megindult pusztító tatárjárás ellen, hanem az európai műveltséget is megmentheti a végleges megsemmisüléstől.” Az írás propagandaízű, de – a későbbiek ismeretében – azért nem volt teljesen indokolatlan a veszélyérzet.⁵³ A Hitler ellen elkövetett merényletet gyalázatosnak minősíti a *Dunántúl*.⁵⁴

1944. október 15. után a nyilasok frazeológiája itatja át a lapot. Az ellenszegülőket figyelmezteti utolsó számában: a keletről jött „bolsevista csürhe” nem fog kesztyűs kézzel bánni a magyarsággal.⁵⁵ Ugyanebben a számban közli a Nyilaskeresztes Párt Pécs-baranyai szervezetének felhívását, amely szerint minden 16. életévét betöltött férfi hadköteles.⁵⁶

A város szovjet megszállása után a kommunisták átvették a nyomdaüzemet, s *Új Dunántúl* címmel új lapot indítottak. Nem vették figyelembe, hogy 1921-ben ugyanezzel a címmel jelent meg a lap. Egyetlen cél vezérelte őket: elhárítani a vádat, mintha bármi közük lenne a régi *Dunántúl*hoz, amely a „germán-fasiszta ígézet büvkörébe került, ostoba, népbutító szellemmel átítatott” cikkeivel félrevezette olvasóit.⁵⁷ Ez a sommás és igaztalan megállapítás jellemezte az akkori újságírást, még túl mélyek voltak a sebek. A *Dunántúl* valójában csak a nyilas hatalomátvétel után csatlakozott a szélsőjobboldalhoz, megfedkezve eredeti céljairól.

A Dunántúl kiadványai

Karácsonyi ajándékként 1913-tól jelentetett meg évkönyvet a szerkesztőség és a nyomda, előbb *Pécsi Naptár*, majd *A Dunántúl évkönyve* címmel. Ezek a 100-120 oldalas kiadványok évről-évre hasonló felépítésűek voltak. Római és görög katolikus, protestáns és izraelita naptárral kezdődtek. (Utóbbi a harmincas évektől elmaradt.) Külön fejezetben mutatta be a Föld ismerős és ismeretlen tájait. Részletesen kommentálta az aktuális politikai eseményeket, pontos eseménynaptárt közölt. Mindennapi tudnivalókkal (receptek, menetrend stb.) zárultak a kötetek. Természetesen egyikből sem hiányoztak a rövidebb-hosszabb irodalmi részek, versekkel, elbeszélésekkel. A negyvenes években nagyobb teret szenteltek a visszacsatolt területek bemutatásának. Az 1934-es kiadás pedig a *Dunántúl* Vállalat történetével foglalkozott az első katolikus nyomda megalapításától az évkönyv megjelenésének évéig. Felsorolta a részvénytársaság által kiadott legfontosabb kiadványokat és az immár száz éve működő nyomdából kikerülő újságokat.

⁵² D, 1941. március 25. p. 1.

⁵³ D, 1944. április 2. p. 1.

⁵⁴ D, 1944. július 22. p. 1.

⁵⁵ D, 1944. november 26. p. 1.

⁵⁶ D, 1944. november 26. p. 2.

⁵⁷ Új Dunántúl, 1945. április 14. p. 1.

A húszas évek elejétől 1944-ig minden vasárnap egy szépirodalmi, szórakoztató kiadvánnyal lepték meg gyermekolvasóikat. A Géza bácsi (Szabó Géza) szerkesztésében készült kis lap (*Kis Dunántúl*) verseket, rövid meséket és fejtörőket tartalmazott. Szombatonként a hét rádióműsorát ismertették, a *Dunántúl rádió melléklete és Európa rádióműsora* címmel. Néhány évig képes beszámolót nyújtott a világ és a haza eseményeiről a *Képes Dunántúl*. Alkalmanként jelent meg színházi melléklapja a *Rivaldán túl*, valamint filmismertetője, a *Világfilm*.

A Dunántúl munkatársainak társadalmi akciói

A szerkesztőség korán felismerte, hogy bizonyos problémák felvetésével, a megoldásukra adott tanácsaikkal, útmutatással szaporíthatják olvasóik számát. A *Dunántúl* munkatársai⁵⁸ erős szociális érzéssel rendelkeztek, ezért vagy kezdeményeztek, vagy pedig bekapcsolódtak különféle akciókba, gyűjtésekbe.

Már az első világháború előtt felvetették, hogy szükség van a pécsi egyetem visszaállítására. A háború alatt a hadsegelezésben vállaltak aktív szerepet. A szerb megszállás idején hazafiás kiállítászt rendeztek, és kezdeményezésükre hozták rendbe a hősök temetőjét. Elsőként mutatták be az új rádiótípusokat az érdeklődőknek. A szerkesztőségben született meg a Janus Pannonius Társaság alapításának gondolata. Hétezer pengőt gyűjtöttek a pécsi sportrepülés céljaira. Több alkalommal indítottak akciót a szegények segélyezésére. Volt, hogy néhány hét alatt több mint ezer szegény számára húszezer pengő értékű ruhaneműt osztottak szét. Gyűjtést szerveztek a Mindenszentek templomának és a Kórház téri kápolnának a harangjaira. Kezdeményezték egy nagyszabású városi idegenforgalmi szervezet létrehozását.

1929-ben terjedelmes cikk látott napvilágot *Vásároljon egy-egy repülőgépet a magyar vármegyék közönsége* címmel. A felhívás lelkes támogatókra talált, egyesületek, intézmények, és magánszemélyek (Fischer Béla alispán, Visnya Ernő takarékpénztári igazgató stb.) adományai érkeztek a szerkesztőségbe. Egy hónap alatt 7000, majd rövid idő múlva már 50 000 pengő fölött rendelkeztek. 1930-ra ebből a pénzből készült el három repülőgép Pécs, Baranya és Bárd Miklós néven.⁵⁹

1935-ben anyagi támogatókat kerestek a máriagyúdi kegyhely restaurálásához. Ez és az előbb említett akció bizonyult a legsikeresebbnek.⁶⁰ Mindezen kívül rendszeressé tették a gyermekek mesedélutánját, jótékonyági futóversenyeket indítottak, kedvezményes könyvvásárokat rendeztek, s nem utolsósorban gyűjtést szerveztek az utódállamok területéről kiűzött magyarok javára.

⁵⁸ Ákos Ferenc (dr.T.i.), Albert István (Hegyháti), Angyal Pál (A.P.), Békeffy Kálmán (Senex), Bitter Illés (B. Titurel), Boldis Dezső (B.D.dr.), Bozóky Géza (Veridikus), Braun Lujza (Szöke Erzsébet), Csonka Nándor (Mankusz), Ember János (E.J.), Faluhelyi Ferenc (ff), Gere Gábor (G-g), Gondán Felicián (g.f.), Göncz Lajos (g.l.), Halász Antal (Ifjas), Hang Dániel (Danica), Hantos Béla (H.B.), Huszár Károly (H.K.), Kaltnecker Pál (K.P.), Kirchanek Ödön (K.Ö.), Kocsis Béla (KB., Kb., K), Kocsis László (Ivanczy Zoltán, K.L.), Komócsy István (*), Leicht Emil (Levis), Linder Ernő (Csók Ernő, Dernő), Nándoky Sándor (Zierfandli), Nyáry Pál (Dunamenti), Sági Ernő (Kiskunsági), SárkányÁrmin (dr.S.Á.), Schaurek Rafael (S), Schmidt Károly (Zdenko), Selényi Miklós (s.m.), Szárapai Pál (-pi), Szabó Géza (sz.g.), Szeép László (Cse-cse), Szegedy Rezső (-ő, Sz.R.), Szilvek Lajos (Veterán), Tihanyi János (-nyi), Török Miklós (M, KTM), Újlaky Dezső (Fráter György, Kiskanizsaj István, Utas, Kadet), Vajda Ernő (Aida), Waldbauer Henrik (vh), Zsikó Gyula (Zs).

⁵⁹ D, 1936. március 25. p. 21–22.

⁶⁰ D, 1929. július 4. p. 4.

A Dunántúl jelentősége

A múlt század eleje a katolikus egyház erősödő politikai szerepvállalásának az időszaka. A politikai eszmék harcában fontos fegyvert jelentett a sajtó. Az 1911-ben létrehozott *Dunántúl* újjáélesztette a liberalizmus által háttérbe szorított katolicizmust, mintegy előfutáraként a későbbi keresztény nemzeti gondolatnak. Hitére ébresztette a város többségben lévő katolikusságát, aktívabban kapcsolva őket az egyházhoz közvetlenül társuló egyesületek, körök tevékenységéhez, s magához a *Dunántúlhoz*, mely élni tudott a katolikus intelligencia szellemi erejével, erőtartalékaival.

Pártoktól, irányzatoktól függetlenül, őszintén, de a keresztény önazonosságot őrizve igyekezett olvasótáborát a kül- és belföldi eseményekről tájékoztatni. Önfelelt szórakozást kívánt nyújtani felnőtt- és gyermekolvasóinak egyaránt. A nehéz időszakokban – elsősorban a szerb megszállás alatt – ébren tartotta a nemzeti érzést és a keresztény eszményt azokban a hazafiakban, akik ezt valóban igényelték. Sokan voltak, ezt bizonyítja a felszabadulás után rohamosan növekvő olvasótábor.

A *Dunántúl*, megjelenésének 33 éve alatt, a keresztény nemzeti eszme harcosa volt, és egy rövid időszaktól eltekintve – 1944 végére gondolunk –, elfogadhatóan hiteles hírforrásnak is tekinthető.

„A jó könyv – levél a jó Istentől”¹

A katolikus hitbuzgalmi társulati könyvtárak a 20. század első felében Pécsen

Pécsen a 20. század első felében igen élénk katolikus társulati élet zajlott. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a városban több mint 42 000 katolikus hívő élt,² melyek közül a hitbuzgalmi társulatokban résztvevő hívek számát a ránk maradt források alapján mintegy 5-6000 főre becsülhetjük. A hitbuzgalmi társulatok legjelentősebb csoportját a Mária-kongregációk alkották, amelyek szinte minden közép- és felsőfokú iskolában jelen voltak, de a felnőtt hívek számára is alapítottak kongregációkat.³ Emellett működtek más társulatok is a városban: az 1727-ben alapított ferences harmadrend, Krisztus különös tiszteletét terjesztette a Jézus Szent Szívének Tiszteletőrsége, a Jézus Szent Szíve Társulat és az Élő Keresztút Társulata, Szűz Mária kultuszát pedig a Boldogságos Szűz Szeplőtelen Szívének Társulata és a Szűz Mária Gyermekének Társulata, valamint az Élő Rózsafüzér Társulatok ápolták. Az 1920–30-as években ezekhez csatlakozott a Credo Egyesület, valamint az iskolai Szívgyárdák, illetve a Krisztus Király Szövetség, amely azonban hamarosan szerzetesi közösségé fejlődött. Ezek mellett voltak speciális céllal létrejött hitbuzgalmi egyesületek is, mint az Oltáriszentség tiszteletének terjesztése mellett a szegény templomok segélyezését is szolgáló Pécsi Oltáregylet és a Pécs megyei Papok Missziós Egylete, mely népmissziók szervezését végezte.⁴ Ezen társulatok többsége saját

¹ Assisi Szent Ferenc harmadik rendjének szabály- és vezérkönyve. (a továbbiakban Vezérkönyv) Budapest : Ferences Közlöny, 1930. p. 50. Ezúton köszönöm a kutatásban nyújtott segítséget Schmelcz-Pohánka Évának, Kerekes Imrének és Fáy Zoltánnak.

² A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1. köt. Budapest : Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1912. p. 13. ; A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 61. köt. Budapest : Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1916. p. 162–163.

³ Miasszonyunk rendi Tanítónőképző Intézet Mária-kongregációja, Pécsi Püspöki Tanítónőképző Intézet Mária-kongregációja, Miasszonyunk rendi Belső Polgári Iskola Mária-kongregációja (később: Felsőbb Leányiskola, még később: Szent Erzsébet Leánygimnázium Mária-kongregációja), a Miasszonyunk rendi Külső Polgári Iskola Mária-kongregációja (később: Polgári Iskola Mária-kongregációja), a Pécsi Állami gr. Széchenyi Reáliskola Erősség Tornyáról nevezett ifjúsági Mária-kongregációja, Jogakadémiai hallgatók Mária-kongregációja, Pius Főgimnázium Mária-kongregációja, Ciszterci Főgimnázium Gyümölcsoltó Boldogasszonyról nevezett Mária-kongregációja, Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskola Magyarok Nagyasszonyáról nevezett Mária-kongregációja, Ciszterci Főgimnázium Szeplőtelen fogantatásról nevezett Mária-kongregációja, Pius Főgimnázium Háromszor Csodálatos Anyáról nevezett Mária-kongregációja, Női Felsőkereskedelmi Iskola Mária-kongregációja, Fiú Felsőkereskedelmi Iskola Mária-kongregációja, Egyetemi Ifjak Szent Imréről nevezett Mária-kongregációja, Egyetemi Hallgatók Mária-kongregációja, Pécs szab. kir. város községi Polgári Leányiskola és Nőipariskola Boldog Margitról nevezett Mária-kongregációja, Pécsi Úrinők Mária-kongregációja, Jó Tanács Anyjáról nevezett Pécsi Urak Mária-kongregációja, Felnőtt Leányok Szent Ágnesről nevezett Mária-kongregációja, Leányalkalmazottak Szent Katalinról nevezett Mária-kongregációja, Akadémikus Urak Mária-kongregációja, Iparos Asszonyok Szeplőtelen Szűzről nevezett Mária-kongregációja.

⁴ Tengely Adrienn: A katolikus hitbuzgalmi társulatok Pécsen a dualizmus korában. (Megjelenés alatt)

könyvtárral is rendelkezett, melyeket esetenként nemcsak a társulati tagok, hanem külsős olvasók is előszeretettel használtak, így ezek nemcsak a vallási, hanem a kulturális életben is jelentős szerepet tölthettek be.

A 20. század elején a katolikus megújulás egyik legfőbb eredménye volt a katolikus sajtó felvirágzása, mely immár méltó ellenfélként tudta felvenni a versenyt a liberális és baloldali lapokkal.⁵ A világnézetek ekkor még elsősorban a lapok hasábjain zajló küzdelmében a katolicizmus egyik alapvető kivánalmaként jelent meg a sajtó és irodalom pártolása és ezzel párhuzamosan az erkölcs- és vallásellenesnek tartott kiadványok elkerülése, sőt bojkottja, hisz „*a rossz olvasmány bűnre vezető alkalom, a lelkek megrontója*”.⁶ Ez a kívánalom a hitbuzgalmi társulatok körében is erőteljesen jelentkezett: „*Amennyire azonban iparkodik a kongregáció, hogy tagjainak jó könyveket adhasson kezébe, ép [sic!] oly gondossággal óvja tagjait a jó erkölcsöt rontó rossz könyvek olvasásától. A kongregáció hű tagjai nemcsak maguk fognak óvakodni az ilyen könyvek vagy újságok olvasásától, még inkább a járatásától, hanem úgy tanuló éveikben, mint később is oda fognak hatni, hogy mások se olvassák azokat!*”⁷ Ennek legcélravezetőbb módja olyan könyvtárak felállítása volt, amelyek garantáltan csak a „jó” sajtót és irodalmat tartalmazta, szemben a nyilvános könyvtárakkal.⁸ Emellett a hitbuzgalmi társulatok egyik alapvető követelménye volt a lelkiélettel foglalkozó, a vallásos érzést elmélyíteni hivatott művek tanulmányozása, mely szintén saját könyvtár megalapításával volt a legegyszerűbben kivitelezhető. A társulati könyvtárak célját a ferences harmadrend könyvtári szabályzata így határozta meg: „*Ma, amikor olyan éhesek az emberek az olvasásra, pótolhatatlan egy megbízható jó könyvtár. [...] Ha lelki könyvet olvasok, ne az legyen a cél, hogy mennél többet elolvassak, hanem mennél többet magamévá, sajátomná tegyek. Igazán az olvas lelki könyvet, aki olvasva szinte lelkiismeret vizsgálatát végez... úgy érzi mintha maga az Isten szólna hozzá. Szórakoztató könyvet olvasok, jól van. Vigyázzak, hogy kihámozzam a sok sok [sic!] szó... mellékdolog közül az igazit a tanulságot! Még a pusztán szórakoztató könyv is – még ha regény is – tanulsággal járjon. Csak azért olvasni, hogy az időt agyonüssük nem illik komoly lélekhez! Csak e két elv szemmeltartásával fogom elérni azt, hogy amilyen a könyv, olyan leszek én is. A rendi könyvtár célja, hogy a könyvtár minden olvasója igazi lelki és szellemi hasznot merítsen. Továbbá az is a célja, hogy jó könyveket adjon az olvasni vágyók kezébe és így minden jó katolikus lelket elvonjon mindenféle iránytalan rossz könyvek olvasásától. Olvassuk a könyvtár könyveit mert jó könyvet kapunk és betartjuk ezzel azt a hűséges katolikus elvet «Egy fillért se az idegen sajtó termékeire.»*”⁹

⁵ A kor katolikus sajtójához ld. Dezsényi Béla: A magyar katolikus sajtó. Fejlődéstörténeti vázlat. In Gyenes András (szerk.): Regnum. 5. köt. Budapest : Stephaneum, 1943. p. 200–228. ; Dersi Tamás: A századvég katolikus sajtója. Irodalomtörténeti füzetek, 81. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1973. ; Klestenitz Tibor: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. Budapest : Complex Kiadó, 2013. ; Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. *Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae II.* München, 1974. p. 202–209.

⁶ Vezérkönyv, p. 49.

⁷ Az Erősség Tornayról elnevezett Pécsi Állami Főreáliskola ifjúságának Mária Kongregációja. Pécs, 1908. p. 6.

⁸ A hitbuzgalmi társulatok könyvtárügye még alapvetően feltáratlan, működésükre vonatkozóan csak a legkritikább esetben rendelkezünk szakirodalmi feldolgozásokkal: Klestenitz Tibor: A Mária-kongregációk és a sajtókérdés a dualizmus korában : Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2005. 3–4. sz. p. 83–100. ; Barna Gábor: A kármelita harmadrend Zomborban és a skapuláré társulat. In Baština za budu čnost: Karmel u Somboru 1904.–2004. Zagreb–Sombor : Karmelska Izdania, 2005. p. 155–165. ; Barna Gábor: Az Élő Rózsafüzér Társulata. Budapest : Szent István Társulat, 2011. p. 166.

⁹ Asszisi Szent Ferenc pécsei III. rendjének könyvtárjegyzéke. (a továbbiakban Könyvtárjegyzék) Pécs : Haladás Nyomda Rt., 1928. p. 3.

Ezen szempontoknak megfelelően a társulati könyvtárak állományát elsősorban vallási tárgyú munkák, és a konzervatív ízlésvilágot tükröző, sokszor vallásos témájú szépirodalmi művek alkották. Emellett a társulati tagok műveltségének emelése csak másodlagos szempontként jelentkezett – kivéve a Mária-kongregációkat, melyek egyfajta elitképzőként is funkcionáltak –, így csak kis számban fordultak elő a könyvtárakban tudományos munkák, illetve a korban divatos útleírások. A Felnőtt Leányok Mária-kongregációja könyvtárát például így jellemzi: „[...] a katolikus irodalmat pártolva egyszersmind tagjainak megfelelő szórakoztató, ismeretterjesztő és elmélkedésre alkalmas olvasmányt nyújt.”¹⁰

A ferences harmadrend könyvtára

A ferences harmadrend a legrégebb és legnépesebb pécsi hitbuzgalmi társulatnak számított. Minden harmadrendi közösség számára ajánlották saját könyvtár létesítését, mivel a tagok kötelesek voltak minden nap 10-15 percet lelki olvasmány tanulmányozásával tölteni, amelyhez a könyvtár hasznos segítséget nyújtott.¹¹ Különlegesnek számít, hogy a pécsi könyvtár létrehozásának részletes története ránk maradt.

1908-ban érlelődött meg a társulat igazgatójában, P. Szendey Ágostonban a könyvtár megalakításának gondolata, mivel „a III-ad Rend tisztviselői között említve van a könyvtáros is, miből az következik, hogy a III-ad Rendnek könyvtárának is kell lennie.”¹² A szervezést nagy erővel azonnal meg is indították. Először is felkérték a rendi tagokat, hogy ajándékozzanak egy könyvet a létesítendő könyvtár számára, melynek örömmel és buzgón eleget is tettek, olyannyira, hogy sokan nem csak egy, hanem több könyvet is adtak. Sőt, nem rendi tagok is szép számmal adakoztak – mintegy 50 személy illetve szervezet 260 kötetet, még Budapestről és Győrből is –, melyért cserébe jogot nyertek a könyvtár használatára. Összesen mintegy 400 darab könyvet sikerült így beszerezni. Előfordult, hogy egyes könyvek már megvoltak, vagy úgy vélték, hogy nem illenek a könyvtár állományába, ezért ezeket az adományozók beleegyezésével a kórházi betegeknek ajándékozták.

Miután az ajándékkönyvek összegyűltek, bizonyos még hiányzó, de fontosnak tartott művek megvásárlását indítványozták. Ehhez egyrészt felkérték a rendi tagokat, hogy aki nem tudott ajándékkönyvet adni, az – amennyiben anyagilag megteheti – fizesse ki egy megvásárolandó könyv árát, sőt kisebb pénzadományok – mintegy 60 korona – nem rendi tagoktól is érkeztek. Másrészt a harmadrendi pénztár terhére is vásároltak – ennek érdekében beléptek a Szent István Társulatba –, és eltervezték, hogy minden évben egy bizonyos összeget erre fognak fordítani. Végül első ízben 60 könyvet vásároltak 68 koronáért. 130 koronáért egy könyvszekrényt is készíttettek, melyet egy külön könyvtárhelyiségben helyeztek el.¹³ A könyvtár létrehozása összesen 261 koronába került.¹⁴

¹⁰ Szent Ágnes Mária-kongregáció = Pécsi Katolikus Tudósító, 1931. 4. sz. p. 5.

¹¹ Vándor Gotfrid: Fejezetek Assisi Szent Ferenc harmadik rendjének történetéből. [Budapest], 1989. p. 9.; Vezérkönyv, p. 50.

¹² Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz A III-ad Rend könyvtárának létesítése

¹³ Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz A III-ad Rend könyvtárának létesítése; Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz Névsora azon nem III-ad Rendieknek, kik a III-ad Rend könyvtárának létesítéséhez ajándékkönyv vagy pénzadománnyal hozzájárultak; Könyvtárjegyzék, p. 3.

¹⁴ Könyvek vétele: 72 korona, könyvszekrény: 130 korona, könyvtári jegyzőkönyvek: 11 korona, könyvtári pecsét: 5 korona, könyvjegyzék nyomtatása: 43 korona.

Az új könyvtárba kinevezték a harmadrend első könyvtárosát – aki a rendi elöljáróság tagjai közé is tartozott – Horváth Lujza Franciska személyében.¹⁵ 1926-ban már Kovács Ilona Franciska töltötte be ezt a tiszteletet.¹⁶

Az új könyvtárat kimondottan ajánlották a harmadrendi tagoknak, melyet mindenki szabadon használhatott, de ha a kölcsönözni kívánó személyt nem ismerte a könyvtáros, az köteles volt rendi tagságát igazolni. Később – a katolikus sajtómozgalom kiteljesedésével – kikötötték, hogy a könyvtárhasználathoz szükséges a ferences rend hivatalos lapja, a *Ferences Közlöny* előfizetőjének is lenni. Vidékiek csak elismervény ellenében kaphattak könyvet, de az 1920-as években már csak Pécsre kölcsönöztek. A nem társulati tagok csak úgy kölcsönözhetek könyvet, ha három ajándékkönyvet adtak vagy öt koronát, később öt pengőt befizettek a könyvtár céljaira, és egy harmadrendi tag jóállt érték.

A könyveket két hónapra lehetett kikölcsönözni – később a szórakoztató műveket csak egyre –, ennél hosszabb kölcsönzéshez szükség volt az igazgató engedélyére. Amennyiben már volt az olvasónál könyv, úgy nem lehetett újabbat kikölcsönözni. Mások számára kölcsönözni, vagy könyvet kölcsönadni szigorúan tilos volt, csakúgy, mint a könyvekbe bármilyen megjegyzést beírni. Amennyiben valaki elveszítette a könyvet, azt köteles volt egy másik példánnyal pótolni, vagy az árát kifizetni, illetve az esetlegesen megrongálódott könyvet megjavíttatni. Aki a szabályzat ellen vétett, elveszítette könyvtárhasználati jogát.¹⁷

Kezdetben a könyvtár használata ingyenes volt, de az 1920-as évekre bevezették, hogy minden kölcsönzés alkalmával egy tetszőleges összeggel hozzá kellett járulni a könyvtár gyarapításához. Így a könyvtár állománya gyorsan bővült, aminek köszönhetően hamarosan igen gazdagnak számított: 1908-ban hozzávetőlegesen 550,¹⁸ húsz évvel később 1700,¹⁹ 1931-ben pedig már 2000 kötetből állt.²⁰

Kezdetben a könyvtár minden vasárnap és ünnepnap délutánján tartott nyitva 3 óra és fél 5 között,²¹ de később bővült a nyitvatartási idő, és már ugyanezen napok délelőttjein is nyitva tartott.²²

A könyvtár szervezésekor úgy tervezték, hogy csupán vallásos és esetleg tudományos művek alkossák az állományt. A könyvadományozások révén azonban más típusú könyvek is bekerültek, és már a kezdetekkor megkülönböztettek lelki életre vonatkozó könyveket, életrajzokat, szentek életét, korrajzokat, útleírásokat, szociális témájú munkákat, tudományos műveket, elbeszéléseket és regényeket.²³ A könyvtár első, 1908-as könyvjegyzéke alapján a könyvek majdnem fele vallási tárgyú volt. Ezt a szépirodalmi jellegű művek – regények, elbeszélések, színművek – követték megközelítőleg 40%-kal, a könyvek egytizede pedig tudományos tárgyú volt. 3-4% közéleti és gyakorlati tárgyú munkával is találkozhatunk, valamint hozzávetőlegesen ugyanennyi, a korban nagyon

¹⁵ Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz A III-ad Rend könyvtárának létesítése

¹⁶ A pécsi Szent Ferenc III. rendjének szabályai. Pécs, 1926. p. 11.

¹⁷ Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz Szent Ferenc III-ad Rendjének Könyvtára Pécssett. 1–2. ; A pécsi Szent Ferenc III. rendjének szabályai. Pécs, 1926. p. 5–7., 15. ; Könyvtárjegyzék, p. 3–4. ; Vezérkönyv, p. 49–50.

¹⁸ Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz A III-ad Rend könyvtárának létesítése. Sajnos a könyvtár első könyvjegyzéke csak hiányosan maradt ránk, így a kötetek pontos számát nem ismerjük.

¹⁹ Könyvtárjegyzék, p. 3.

²⁰ P. Juvenál: Szent Ferenc III. rendjének működése = Pécsi Katolikus Tudósító, 1931. 5. sz. p. 5–6. ; A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek Pécssett = Pécsi Katolikus Tudósító, 1926–27. 8–9. sz. p. 9.

²¹ Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz Szent Ferenc III-ad Rendjének Könyvtára Pécssett. 1.

²² Könyvtárjegyzék, p. 4.

²³ Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz A III-ad Rend könyvtárának létesítése

népszerű műfajnak számító útleírást is tartalmazott a könyvtár.²⁴ Az elkövetkező húsz évben azonban az állomány összetétele némileg módosult. Az 1928-as könyvjegyzék adatai szerint ekkor már a szépirodalmi művek tették ki az állomány felét, bár igaz, ez sok esetben vallási tárgyú regényt, elbeszélést vagy színművet jelentett. A kimondottan vallási tárgyú művek már csak mintegy 40%-ban voltak jelen, a tudományos és közéleti művek, illetve az útleírások aránya pedig szintén némileg csökkent.²⁵

Nagyon szigorúan ügyeltek arra, hogy a könyvtárban található összes mű a katolikus felfogással összeegyeztethető legyen: a beérkező könyveket egyenként átvizsgálták és az olvasókat is kérték, hogy ha valaki olvasás közben észreveszi egy kötetről, hogy az vallás- vagy erkölcsellenes dolgokat tartalmaz, szóljon a könyvtárosnak, hogy a könyvtári állományból eltávolíthassa.²⁶

A könyvtár létesítésekor, 1908-ban kizárólag magyar vagy német nyelvű adománykönyveket kértek, nyilván a harmadrend sok tagja német nemzetiségű lehetett.²⁷ Ennek köszönhetően kezdetben a könyvek mintegy ötöde német nyelvű volt, sőt a határozott kikötés ellenére egy-egy latin nyelvű mű is bekerült az állományba (pl. *Album terrae sanctae*).²⁸ Az elkövetkező években azonban a magyar nyelvű művek döntő túlsúlyba kerültek, az 1928-as könyvtárjegyzék adatai szerint már csak a kötetek 10%-a volt idegen nyelvű.²⁹ Ez nyilván párhuzamba állítható a pécsi német lakosságnak a korszakban megnyilvánuló erőteljes asszimilációjával.³⁰

A könyvtárba számos katolikus hitbuzgalmi, társadalmi, ifjúsági és politikai lap is járt. 1908-ban a *Szent Ferenc Hírnöke*, a *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke* és a *Nagyasszonyunk* című lapokat rendelték meg,³¹ azonban húsz évvel később már tizenhat különféle katolikus lappal találkozhatunk a könyvtárban: A *Szív*, a *Ferences Közlöny*, a *Mária-kongregáció*, a *Mária-Kert*, a *Jézus Szíve Hírnöke*, az *Élet*, a *Zászlónk*, a *Nagyasszonyunk*, a *Der Sendbote des göttl. Herzens Jesu*, az *Alte und Neue Welt*, a *Katholikus Híterjesztés Lapjai*, a *Szent Család*, a *Reménységünk*, a *Terciárius Közlöny*, a *Szent Ferenc Hírnöke* és a *St. Franzisci Glöcklein*.³²

A könyvtár létesítésekor, 1908-ban kinyomtatatták a könyvek jegyzékét, mely a könyvtárhasználati szabályzatot is tartalmazta. Ezt öt koronáért árusították, de aki ezt nem tudta megfizetni, ingyen is hozzájuthatott. Az újonnan beszerzett könyvek jegyzékét kifüggesztették a könyvtár helyiségében, ami alapján a saját jegyzéküket az olvasók időről időre kiegészíthették.³³ Húsz év múlva, 1928-ban a többszörösére növekedett könyvállomány következtében erre újra sor került.³⁴

²⁴ Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz Szent Ferenc III-ad Rendjének Könyvtára Pécssett. Sajnos a könyvtár ezen első könyvjegyzéke csak hiányosan maradt ránk, így az egyes típusok pontos arányát nem ismerjük.

²⁵ Könyvtárjegyzék

²⁶ Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz A III-ad Rend könyvtárának létesítése ; Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz Szent Ferenc III-ad Rendjének Könyvtára Pécssett. 1. ; A pécsi Szent Ferenc III. rendjének szabályai. Pécs, 1926. p. 5–7.

²⁷ Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz A III-ad Rend könyvtárának létesítése

²⁸ Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz Szent Ferenc III-ad Rendjének Könyvtára Pécssett

²⁹ Könyvtárjegyzék

³⁰ Kovacsics József: Baranya megyei népességtörténeti lexikon. Budapest : Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2003. p. 81.

³¹ Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz Szent Ferenc III-ad Rendjének Könyvtára Pécssett

³² Könyvtárjegyzék, p. 44–48.

³³ Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz A III-ad Rend könyvtárának létesítése; Magyar Ferences Levéltár VI. 4. 13. doboz Szent Ferenc III-ad Rendjének Könyvtára Pécssett. 1.

³⁴ Könyvtárjegyzék

A Pécsi Oltáregyesület könyvtára

A Pécsi Oltáregyesület (Oltáregylet) szintén nem rendelkezett eredetileg könyvtárral. Forrásainkból nem derül ki, hogy a társulati könyvtár létrehozására mikor került sor: az 1908–1909-es oltáregyleti jelentés még nem említi,³⁵ azonban az 1920-as évek közepén már jelentős könyvtárról hallunk a Miasszonyunk rendi zárdában,³⁶ így minden valószínűség szerint ez az 1910-es évekre tehető.

A könyvtár célja más társulati könyvtárakhoz hasonlóan a tagok lelki és szellemi igényeinek kielégítése volt.³⁷ A társulati tagok minden péntek délután összegyűltek a zárdában kézimunkázni a szegény templomok számára, miközben vallási könyvekből felolvasást hallgattak,³⁸ így lehetséges, hogy a könyvtár létrehozását ez is motiválta. Az egyesület folyamatosan gyarapította könyvtárát, így állománya az 1940-es évekre 560-570 kötetre nőtt, részben vétel, részben a tagok, főleg a vezetőség könyvadományaiából. Sajnos pontos számokat nem ismerünk, mert a ránk maradt 1940-es és 1942-es oltáregyesületi jelentés ellentmondó adatokat tartalmaz: eszerint 1940-ben 565 kötetből állt a könyvtár, melyhez az évben legalább tíz könyvadomány járult, azonban az 1942-es jelentés csak 568 kötetet említ. Hasonlóképpen a könyvtár összetétele sem világos. Az bizonyos, hogy elsősorban vallási és szépirodalmi művek alkották az állományt, azonban ezek aránya már kérdéses: az 1940-es jelentés szerint 310 szépirodalmi mű volt a könyvtárban – a többi nem nevezi meg –, míg két évvel később csak 258 kötetet említ a 310 vallási tárgyú mű mellett. A könyvtáros jelentése szerint az olvasók főként a vallási jellegű könyveket keresték. 1942-ben a fiatal lányokból álló Szent Erzsébet Csoport csatlakozott az Oltáregyletnek, ezért szükségesnek tartották, hogy kimondottan lányoknak való művekkel gyarapítsák a könyvtár állományát, így főleg a korban nagy népszerűségnek örvendő katolikus nőírók – Csaba Margit, Gergely Jolán, Stadler Frida – ismeretterjesztő, erkölcsnemesítő és szépirodalmi jellegű munkáit szerezték be: 25 új kötetet 98,60 pengő értékben.³⁹ Folyóiratok is jártak a könyvtárba: Zichy Lujza grófnő, az egyesület elnöknője adományozta a könyvtárnak az *Örökimádást*, a Budapesti Központi Oltáregyesület hivatalos közlönyét, valamint a *Kis Szent Teréz Rózsakertje* című folyóiratot.

A gazdag állomány ellenére azonban a könyvtárat csak a tagok igen kis része használta rendszeresen: forrásaink szerint az egyesületnek több, mint 800 tagja volt,⁴⁰ ezzel szemben 1940-ben havonta csupán 15-18 olvasó látogatta, mely két év múlva már 8-12 főre csökkent. 1940-ben 196 kölcsönzés történt, 1942-re ez is lecsökkent 146-ra.⁴¹

³⁵ A Pécsi Oltáregyesület 1908–1909. évi kimutatása. Pécs, 1909.

³⁶ Tájékoztató az Oltáregyesületről. Pécs, [1926]. A Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény aprónyomtatványtárában ; A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek Pécsen = Pécsi Katolikus Tudósító, 1926–27. 8–9. sz. p. 7.

³⁷ A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek Pécsen = Pécsi Katolikus Tudósító, 1926–27. 8–9. sz. p. 7. ; A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása. Pécs, 1941. p. 11. ; A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása. Pécs, 1943. p. 16.

³⁸ A pécsi Oltáregyesület munkája = Pécsi Katolikus Tudósító, 1927. december 23. p. 6.

³⁹ A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása. Pécs, 1941. p. 11. ; A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása. Pécs, 1943. p. 16.

⁴⁰ Zichy Lujza: Néhány szó az Oltáregyletről = Pécsi Katolikus Tudósító, 1925–26. 1. sz. p. 4.

⁴¹ A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása. Pécs, 1941. p. 11. ; A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása. Pécs, 1943. p. 16.

A könyvtáros tisztségét valószínűleg a könyvtár működésének egész időszakában, de legalábbis legnagyobb részében egy személy, Németh M. Filoména töltötte be.⁴²

A Mária-kongregációk könyvtárai

A katolikus megújulás korában Pécs első Mária-kongregációja a Miasszonyunk rendi Tanítónőképző Intézetben alakult meg 1901-ben az iskolai vezetőség kezdeményezésére. Az igazgatóság hamarosan tervbe vette egy kongregációs könyvtár létesítését is a kongreganisták szellemi és lelki szükségleteinek kielégítésére.⁴³ 1903 januárjában kezdtek meg a gyűjtést és egy hónap múlva – a vásárolt könyvekkel együtt – már 230 kötettel büszkélkedhettek, melyek egy részét adományként kapták,⁴⁴ más részét pedig vásárolták.⁴⁵ Az 1906–07-es tanévben Dulánszky Mária, a kongregáció zászlóanyja 50 koronás adományából ismét jelentősen gyarapodott a könyvtár,⁴⁶ így 1908-ban már háromszáz kötetből állt.⁴⁷ Beszerzések és ajándékozások az elkövetkező években is történtek, így a könyvtár állománya folyamatos gyarapodást mutatott.⁴⁸

A köteteket négy csoportba osztották: hitbuzgalmi, vallástudományi, szépirodalmi és történeti-útleírás.⁴⁹ A könyvtárba különböző, kimondottan az iskolázott fiatal nők érdeklődésének megfelelő katolikus lapok is jártak: a *Zászlónk* című szépirodalmi ifjúsági folyóirat, a *Nagyasszonyunk*, a női Mária-kongregációk szépirodalmi és ismeretterjesztő folyóirata, a *Mária-kongregáció*, a magyar kongregációk közlönye, *A mi lapunk*, a katolikus munkavállaló nők lapja és melléklete, a *Dolgozó Nők Lapja*, valamint a *Katholikus Népszövetség*.⁵⁰

A Miasszonyunk rend Belső Polgári Iskolájában – mely később Felsőbb Leányiskolává, majd Szent Erzsébet Leánygimnáziummá fejlődött – két évvel később, 1903-ban szerveződött meg a Mária-kongregáció. Ez szintén rendelkezett saját könyvtárral, melyet adományokból létesítettek a társulat megalakításával egyidőben. Az első tisztikarban a könyvtáros tisztségét Náray Teréz töltötte be.⁵¹ 1934-ben a Leánygimnázium Má-

⁴² A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek Pécssett = Pécsi Katolikus Tudósító, 1926–27. 8-9. sz. p. 7. ; A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása. Pécs, 1941. p. 15. ; A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása. Pécs, 1943. p. 20.

⁴³ A könyvtár első könyvtárosai: Kálmán Gizella és Gritzmán Janka. (A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanintézetének értesítője az 1902–1903. iskolai évről. Pécs, 1903. p. 15–21., 30–33.)

⁴⁴ Fő adományozók: Hetey Sámuel püspök 8, Hanny Gábor prelátus kanonok 46, Wajdits Gyula kanonok 3, Rada István veszprémi kanonok 7, Magenheim József apátplébános 12, Liebbald Lajos káplán 18, Ábrahám István karkáplán 10, Angster Józsefné 15, Pécsi Katolikus Kör 38, Buday Dezső 7, Melhard Dénes 2 kötetet adott. Pénzadományt adtak a könyvtár céljaira: Hanny Gábor, Szeifritz István prelátus, Spies János apátkanonok, Döbrössy Alajos t. kanonok, Wajdits Gyula kanonok, Hanuy Ferenc teológianár és a Pécsi Oltáregylet.

⁴⁵ Szentkirályi István: A pécsi Notre-Dame Nőzárda és iskolái. Pécs : Pécsi Notre-Dame Nőzárda, 1908. p. 160.

⁴⁶ A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanintézetének értesítője az 1906–1907. iskolai évről. Pécs, 1907. p. 19–20.

⁴⁷ Szentkirályi, i. m. p. 160.

⁴⁸ A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanintézetének értesítője az 1913–1914. iskolai évről. Pécs, 1914. p. 51–52. ; A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanintézeteinek értesítője az 1914–1915. iskolai évről. Pécs, 1915. p. 42–43.

⁴⁹ Szentkirályi, i. m. p. 160.

⁵⁰ A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanintézetének értesítője az 1913–1914. iskolai évről. Pécs, 1914. p. 51–52.

⁵¹ A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanintézetének értesítője az 1903–1904. iskolai évről.

ria-kongregációjából kivált az alsóbb osztályosok ún. kiskongregációja, mely szintén megszervezte saját kongregációs könyvtárát.⁵² A Miasszonyunk zárdában 1906-ban a Külső Polgári Iskolában – később Polgári Iskola – is megalakult a Mária-kongregáció, mely szintén azonnal létrehozta saját könyvtárát, első könyvtárosa Hoffman Ernesztin lett.⁵³ A két polgári iskolai kongregáció könyvtára azonban meglehetősen szerény volt: 1908-ban összesen mintegy 200 könyvet tett ki.⁵⁴

A fiúiskolák döntő többségében is működött Mária-kongregáció, melyek egy részében szintén kialakításra került saját könyvtár. Az 1902-ben alapított Püspöki Tanítóképzőintézeti Mária-kongregáció könyvtára 1906–07-ben már 130 kötetből állt, melyet nagyrészt ajándékba kaptak, de vásároltak is Zichy Gyula püspök pénzadományából.⁵⁵ Az elkövetkező években tovább gyarapították az állományt szintén főként adományokból, olyannyira, hogy a következő évben már 164 kötetre nőtt. A könyvtár meglehetősen népszerű volt az iskola tanulói között: a nem kongreganisták is gyakran látogatták.⁵⁶ A Püspöki Joglyceum ifjúsági Mária-kongregációja 1908-ban alakult meg, nem sokkal később, az 1911–12-es tanévben pedig megszervezésre került a társulat könyvtára is, amelynek alapját Gere Gábor prézens könyvadománya vetette meg, Zichy püspök pedig előfizetett a könyvtár számára az *Egyházi Közlöny*, a *Mária Kongregáció* és a *Religio* című lapokra.⁵⁷ Az Állami Főreáliskolában 1908-ban alakult meg az Erősség Tornyáról nevezett Mária-kongregáció, melynek szabályzata kijelenti: „*Haladásunk fő tényezője közé tartozik a sajtó. Azért a kongregációnak, amennyire telik, jó könyvekből álló könyvtára legyen, melyből a tagok kölcsönkönyveket vehetnek.*”⁵⁸ A könyvtár a későbbiekben valóban létre is jött, de a szerb megszállás alatt elpusztult, és majd csak az 1920-as évek végén sikerült újjalakítani rendezvények bevételéből származó összegekből, és adományok útján. Leginkább vallási tárgyú könyvek alkották állományát, a kongregáció tagjai „*a kivett könyvek útmutatása mellett dolgoztak jellemük kialakításán.*”⁵⁹ Az 1930-as években azonban látogatottsága megcsappant, s csak majd az évtized végén lesz ismét népszerű a társulat prefektusának buzdítására, amelynek köszönhetően 1941–42-ben már 600 kötetes forgalmat bonyolított le. A második világháború végén valószínűleg újra károk érték állományát, mert 1945–46-ban arról hallunk, hogy a kongregációnak „*sikerült újból megszerveznie könyvtárát.*”⁶⁰ Hasonlóképpen a Cisz-

Pécs, 1904. p. 21–25.; Szentkirályi, i. m. p. 175–176.; A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanintézetének értesítője az 1912–1913. iskolai évről. Pécs, 1913. p. 18–19.

⁵² Molnár, i. m. p. 17.

⁵³ A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanintézetének értesítője az 1906–1907. iskolai évről. Pécs, 1907. p. 23–24.

⁵⁴ A Tanítónőképző Intézeti kongregáció 1908-ban 300 könyvvel rendelkezett, a zárda könyvállományát feltüntetve, ugyanebből az évből származó összeírás pedig közelebbi megjelölés nélkül „Mária-kongregáció” néven 502 könyvet említ, mely így minden bizonnyal mindhárom zárdai kongregáció állományát tartalmazta. (Szentkirályi, i. m. p. 160., 184.)

⁵⁵ A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1906–1907-iki tanévről. Pécs, 1907. p. 14–16.

⁵⁶ A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1907–1908-iki tanévről. Pécs, 1908. p. 8–11.

⁵⁷ A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1911/12-iki tanévről, Pécs, 1912. p. 60–63.

⁵⁸ Az Erősség Tornyáról elnevezett Pécsi Állami Főreáliskola ifjúságának Mária Kongregációja. Pécs, 1908. p. 6.

⁵⁹ A Pécsi Magyar Királyi Középiskolai Tanárképzőintézeti Gróf Széchenyi István Gyakorló-Reáliskola 1932–33. tanévi értesítője. Pécs, 1933. p. 47.

⁶⁰ A Pécsi Magyar Királyi Középiskolai Tanárképzőintézeti Gróf Széchenyi István Gyakorló-Reáliskola 1927–28. tanévi értesítője. Pécs, 1928. p. 48–50. (a továbbiakban csak az évfolyamot és az oldalszámot jelezzük); 1931–32. p. 52.; 1932–33. p. 47.; 1933–34. p. 45.; 1935–36. p. 20.; 1936–37. p. 23.; 1939–40. p. 24.; 1940–41. p. 25.; 1941–42. p. 21.; 1945–46. p. [10.]; 1946–47. p. [10.]; 1947–48. p. [11.]

terci Főgimnázium mindkét – a kisebb és a nagyobb diákok számára szervezett – kongregációjában is létesült könyvtár. Érdekes módon azonban a kisebb diákok számára szerveződött meg a könyvtár hamarabb – elképzelhető, hogy a kongregációval egy időben –, a nagyobbak könyvtárának megszervezésére csak majd a kongregáció megalapítása után több mint egy évtizeddel, 1929–30-ban kerül sor. Mindkét könyvtár folyamatos gyarapodást mutatott, s korszakunk végére egyenként több mint 300 kötetet számláltak.⁶¹ A Pius Főgimnáziumban is akadozva haladt a kongregációs könyvtárak megszervezése. A kisebb kongregáció könyvtárának alapjait 1923–24-ben tombolával és adományokkal „vetették meg”, de az 1930-as évek elején állománya még igen szerény lehetett, mivel a társulatban nem volt külön könyvtáros tisztség. Az 1940-es években azonban már élénk érdeklődésről hallunk: a nagyobbak kongregációs könyvtára – melyet szintén adományokból és a farsangi büfé bevételéből gyarapítottak – már évi 500 kötetes forgalmat bonyolított le.⁶²

Az 1906-ban alapított Pécsi Úrinők Mária-kongregációja szintén kötelességének tartotta, hogy saját könyvtárat létesítsen, mely „megismerteti tagjaival a keresztény szellemű, főleg a lelkiélettel foglalkozó irodalmat”.⁶³ A könyvtár megalakításának időpontját nem ismerjük, de abból kiindulva, hogy a *Mária-kongregáció* című lap kezdetétől, 1907-től járt a könyvtárba, feltételezhetjük, hogy erre a társulat megalapításával egyidőben vagy nem sokkal később került sor. A könyvtár helyét sem ismerjük biztosan: a kongregáció tagjai az 1920-as évektől a Szociális Missziótársulat helyiségében (Anna utca 17., majd Káptalan utca 2.) tartották gyűléseiket,⁶⁴ így feltételezhetően itt helyezték el könyvtárukat is. Erre utal az is, hogy 1950-ben a szerzetesi könyvtárak felszámolását végző, Pécsre érkező budapesti könyvtárosok azt a hírt hallották, hogy a Szociális Missziótársulat nagy könyvtárral rendelkezik, de hamarosan kiderült, hogy ott csak egy láda imakönyv található.⁶⁵ Így elképzelhető, hogy valóban volt ott egy könyvtár, de nem a Missziótársulaté, hanem az Úrinők kongregációjáé, amelyet a tagok még idejekorán kimenekítettek. A könyvtár meglehetősen gazdag állománnyal rendelkezett: az 1940-es évek elején 800 kötetből állt. Ezek majdnem fele vallási tárgyú munka volt, közel 40%-a szépirodalom, míg mintegy 5%-a tudományos mű. Ezek mellett megtalálhatóak voltak kis számban a korban igen divatos útleírások, illetve néhány közéleti témájú kötet is. Három folyóirat is járt a könyvtárba: a *Mária-kongregáció*, a kongregációk hivatalos közlönye, a „harcos katolicizmus” lapja, a Bangha Béla szerkesztette szépirodalmi és közéleti témájú *Magyar Kultúra*, és a konzervatív szépirodalom egyik legnépszerűbb lapja, az *Élet*.⁶⁶

⁶¹ A Ciszterci rend pécsi Róm. Kath. Nagy Lajos-Reálgimnáziumának értesítője az 1924–1925. iskolai évről. Pécs, 1925. p. 10. (a továbbiakban csak az évfolyamot és az oldalszámot jelezzük); 1926–1927. p. 43.; 1927–1928. p. 27.; 1928–1929. p. 37.; 1929–1930. p. 51–52.; 1930–1931. p. 43.; 1931–1932. p. 45.; 1933–1934. p. 38–39.; 1934–1935. p. 50–51.; A Ciszterci rend pécsi Róm. Kath. Nagy Lajos-Gimnáziumának értesítője az 1935–1936. iskolai évről. Pécs, 1936. p. 56–57. (a továbbiakban csak az évfolyamot és az oldalszámot jelezzük); 1936–1937. p. 66–67.; 1937–1938. p. 66–68.; 1938–1939. p. 125.; 1939–1940. p. 91–92.; 1940–1941. p. 108–111.; 1941–1942. p. 75.; 1942–1943. p. 56.; 1943–1944. p. 33., 35.

⁶² A Jézus-társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kath. főgimnázium értesítője az 1919–1920. iskolai évről. Pécs, 1920. p. 8. (a továbbiakban csak az évfolyamot és az oldalszámot jelezzük); 1920–1921. p. 7.; 1923–1924. p. 8.; 1939–1940. p. 49.; 1942–1943. p. 31.; 1943–1944. p. 30.; 1946–1947. p. 6.

⁶³ A Pécsi Uri Nők Mária-Kongregációjának szabályai. Pécs, 1931. p. 4.

⁶⁴ A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek Pécssett = Pécsi Katolikus Tudósító, 1926–27. 8–9. sz. p. 3.

⁶⁵ Wix Györgyné: A szerzetesi könyvtárak sorsa Magyarországon 1950–1952. *Az Országos Széchényi Könyvtár füzetei 11.* Budapest : OSZK, 1997. p. 54–55.

⁶⁶ Pécsi Úrinők Mária-Kongregációjának könyvtárjegyzéke. Pécs, 1941.

A Miasszonyunk rendi Polgári Iskolában végzett leányokból 1917-ben alakult Felnőtt Leányok Szent Ágnesről nevezett Mária-kongregációja szintén rendelkezett egy „jelentős terjedelmű” könyvtárral, mely állományát farsangi műsoros teadélutánjaik bevételeiből gyarapították.⁶⁷ A könyvtár minden valószínűség szerint székhelyükön, a zárda épületében működött. A többi pécsi Mária-kongregáció esetében forrásaink nem tudósítanak saját kongregációs könyvtárról, ami azonban természetesen nem zárja ki ezek létét.

A könyvtárak sorsa a társulatok feloszlása után

1946 és 1949 között a létrejövő új kommunista hatalom több részletben feloszlatta a katolikus egyesületeket. Ez érintette a hitbuzgalmi társulatok döntő többségét is, csak a nyilvánosság elől leginkább rejtve működő szervezetek, például az Élő Rózsafüzér Társulatok éltek túl és tudtak működni az elkövetkező negyven évben is. A hitbuzgalmi társulatok többsége 1947-ben még működött, ekkor a Mária-kongresszuson még hallunk a Pécssett is nagy népszerűségnek örvendő Mária-kongregációkról, ferences harmadrendről, Credóról és más hasonló egyesületekről.⁶⁸ Azonban a következő évben az iskolaállamosításhoz kapcsolódóan megszűntek az iskolai Mária-kongregációk, a pécsi iskolai évkönyvekben sem hallunk róluk többé. 1949-ben felszámolták a pécsi Szociális Missziótársulatot is, s valamikor ekkor szűnt meg a ferences harmadrend és az Oltáregylet működése is a városban.⁶⁹

A feloszlott társulatok vagyona, így könyvtárainak sorsa is bizonytalan, feltehetően Pécssett is az országos tendenciák érvényesültek. Előfordult, hogy a tagok hazamekítették a könyveket, és otthon őrizték tovább „szebb napokat” várva, de az is gyakori volt, hogy a társulat helységeibe beköltöző új „lakók”, általában valamilyen hivatal munkatársai a könyveket a PAHUBE-ba, a MÉH elődjébe küldték, ahonnan zúzdába kerültek, vagy ismeretlenek egyszerűen szétszórták, elégették, tönkretették. Legjobb esetben a hatalom emberei minisztériumi rendelet értelmében lefoglalták, és lepecsételt, zárt helyiségben őrizték a könyveket az Országos Könyvtári Központból kiküldendő, a selejtezést végrehajtó könyvtáros szakemberekre várva.⁷⁰ Pécssett a társulati könyvtárak sorsára vonatkozóan semmilyen biztos információ nem áll rendelkezésünkre, csupán néhány esetben következtetésekre szorítkozhatunk.

A ferences harmadrend könyvtárának sorsa teljes mértékben ismeretlen. Jelenleg csupán három, a könyvtárból származó kötet ismert a Magyar Ferences Könyvtár birtokában.⁷¹ A Miasszonyunk rendi zárdában működő társulati könyvtárak – a Pécsi Oltáregyesület, a Tanítónőképző Intézet Mária-kongregációja, a Szent Erzsébet Leánygimnázium Mária-kongregációja, a Polgári Iskola Mária-kongregációja, illetve a Felnőtt Leányok Mária-kongregációja könyvtárai – sorsa azonban valószínűsíthető. Az Országos Könyvtári Központ munkatársai 1951 májusában hajtották végre a pécsi szerzetesi rend-

⁶⁷ Szent Ágnes Mária-kongregáció = Pécsi Katolikus Tudósító, 1931. 4. sz. p. 5.

⁶⁸ Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. [s. l.] : Kossuth, 1985. p. 57., 84. ; Havasy Gyula (szerk.): A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989. Budapest, 1990. p. 50.

⁶⁹ Molnár Ivett: A legjelentősebb hitbuzgalmi egyesületek, valamint a Szociális Missziótársulat és a Krisztus Király Szövetség Pécssett 1919–1950 [Szakdolgozat]. Pécs : PTE BTK, 2008. p. 42–43.

⁷⁰ Horváth Viktor: Könyvek és könyvtárak államosítása Magyarországon (1949–1960). In Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1974–75. Budapest : OSZK, 1978. p. 236., 239–244. ; Wix, i. m. p. 11–29.

⁷¹ Fáy Zoltán, a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár vezetőjének szíves közlése.

házak könyvtárainak átvizsgálását és kiselejtezését. Feljegyzéseik szerint a Miasszonyunk zárdában mintegy 6000 könyv volt. A zárda könyvállományát részletező 1908-as kimutatás szerint itt összesen 3625 darab könyv volt, melyből 800 kötet tartozott a zárda házi könyvtárába, 2273 kötet a három zárdai iskola – a Tanítónőképző, a Belső Polgári és a Külső Polgári – állományába, illetve 502 darab a három iskolai Mária-kongregáció birtokába. Az elkövetkező évtizedek során bekövetkező állománygyarapodást figyelembe véve is teljesen valószínűtlennek tűnik, hogy a hatezernyi kötet csupán a felosztott rend saját házi könyvtárát jelentette volna, sokkal inkább feltehető, hogy ebben benne volt az összes zárdában működő könyvtár állománya, annál is inkább, mert a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendelete is egybevette a szerzetesi rendházak könyvtárait az 1948-ban államosított szerzetesi iskolák könyvtáraival.⁷² Azonban jelen esetben ez még mindig meg sem közelíti a hatezres számot. Bár nem bizonyított, de ezen számok ismeretében joggal feltételezhető, hogy az Oltáregylet, illetve a Mária-kongregációk könyvtárai is államosítva lettek a zárda és iskolai könyveivel együtt. Ezen könyveket az OKK munkatársai átvizsgálták, majd átszállították a pécsi tájraktárba, ahonnan Budapestre kerültek, s itt végleg összekeveredtek a máshonnan begyűjtött könyvek tízezreivel, melyek később különböző könyvtárakba kerültek. Azonban lehetséges, hogy a könyvek egy része nem menekült meg a zúzdától elavultnak, s így használhatatlannak vélt tartalma miatt.⁷³

A többi társulati könyvtár sorsáról semmiféle információval nem rendelkezünk. A jezsuita Pius Gimnáziumban és a Ciszterci Főgimnáziumban működő Mária-kongregációk könyvtárai minden bizonnyal a rendházak könyveivel együtt szintén az OKK munkatársainak vizsgálata alá kerültek, s hasonló sors várt rájuk, mint a zárdai könyvekre. Az Úrinők kongregációjának gazdag könyvtárát pedig – mint fentebb említettük – valószínűleg a tagok ki tudták menekíteni, ugyanis az OKK munkatársai csupán egy ládányi imakönyvet találtak a Szociális Missziótársulat helységében, amelyet az egyháznak vissza is adtak.⁷⁴

⁷² Horváth, i. m. p. 242–243.

⁷³ Wix, i. m. p. 53–55., 66.

⁷⁴ Wix, i. m. p. 53–55.

Ifjú Dobó Katicák a haza szolgálatában

Leányleventék munkája Pécssett és Baranyában (1942–1944)

„Magyar lánynak, de szép is az élete,
Hogyha megnő, levente lesz belőle.
Dolgos kezű, dalos kedvű lánylevente
A hazának ilyen lányokra van szüksége.”
/Leventeleány induló, 1943/¹

A két világháború közötti konzervatív nőmozgalom pécsi történetének kutatása során, a *Pécsi Napló* és a *Dunántúl* hasábjain bukkantam először a leánylevente mozgalom történetének egyes töredékeire. Felismerve, hogy a leventemozgalom második világháborús szerepvállalását taglaló tanulmányok csak említés szintjén utaltak a leánylevente csapatok létezésére,² olyan források összegyűjtésére törekedtem, amelyek vallatóra foghatóak e szervezet mélyebb megismerése érdekében. A levente egyesületek helyi (Pécsi Levente) és országos (Szebb Jövőt, Lányok útja) sajtóorgánumai, a pécsi tankerületi főigazgatóság iratanyaga, valamint az egykori kerületi leánylevente-vezetővel, Kálóczy Ilonával készített interjú lehetővé tették, hogy jelen tanulmányomban a mozgalom szervezeti kiépülése mellett bemutassam a pécsi és a baranyai leánylevente csapatok működésének eddig feltárt, legfontosabb eredményeit.

*

1942. január 24-én Fanni Luukkonen, a finn nemzetőrség önkéntes női honvédelmi alakulatának (Lotta Svärd Szövetség) elnöknője előadást tartott Pécssett a Nemzeti Kaszinóban. A finn nők téli háborúban (1939–1940) tanúsított példaértékű helytállásának bemutatásával célja volt a helyi nőtársadalom nemzetvédelmi munkára való mozgósítása. E látogatásról szóló híradásokból értesülünk először a leánylevente mozgalom pécsi születéséről: „Mert Suomi nagy leánya, Pécs kedves finn vendégének látogatása annak a városnak szól, ahol a magyar levente intézmény bölcsője ringott s ahol a leányleventék szervezete is nemsokára megalakul.”³ Az előadás nyomán valóban lendületet vett a Nők Önkéntes

¹ Dunántúl (a továbbiakban D), 1943. április 15. p. 4.

² Gergely–Kiss 1976 ; Kerepeszky 2010 ; Varga 1992.

³ D, 1942. január 23. p. 4.

Honvédelmi Munkaszervezetének pécsi toborzása⁴ és az esztendő végén zászlót bontottak az első leányleveinte csapatok is.⁵

A leányleveinte mozgalom születésének legfontosabb állomásai

Az 1921. évi LIII. törvénycikk több rendelkezése mellett létrehozta a leveinteintézményt, azzal a céllal, hogy testnevelési és sportfoglalkozások keretén belül fizikai nevelést és katonai szolgálatra való felkészítést, továbbá nemzeti és valláserkölcszi szellemű nevelést biztosítson a 12-21 éves korosztály számára.⁶ A törvény és 1924. évi végrehajtási utasítása nem érintette a leányifjúságot, de már az 1920-as években keletkezett források között is bukkanhatunk olyanokra, amelyek a leveinteleányok önkéntes alapú szerveződését bi-

Leventelányok felvonulása a Baranya megyei leveinteverseynen (1927)

⁴ A 1942. április 22-én meginduló toborzás hatására két nap alatt 291 pécsi nő jelentkezett önkéntes honvédelmi munkára. Májusban még mindig elégedetlenek voltak 616 önkéntesből álló táborral a 73 000 lakosú városban, hiszen ugyanekkorra Szegeden már 2000, Szerencsen pedig 900 volt a jelentkezők száma. D, 1942. április 29. p. 5. ; május 3. p. 6. ; május 5. p. 5.

⁵ Pécsi Napló (a továbbiakban PN), 1942. december 18. p. 4. A mozgalom országos történetét egy korábbi tanulmányomban vázlatosan már összefoglaltam, így jelen írásmű igyekszik a leányleveinte munka helyi vonatkozásaira fókuszálni. Árvai 2013.

⁶ A heti kettő majd négy órában tartott foglalkozások azon ifjak számára voltak kötelezőek, akik nem részesültek rendszeres testnevelésben az adott oktatási intézményben. Kerepeszki 2010, p. 112.

zonyítják. A Pécsi Levente Egyesület 1926-ban jött létre, majd 1931-ben vált ki belőle a Pécsi Leventék Dal- és Zeneegyesülete.⁷ 1927. szeptember 11-én, a Pécssett megrendezett Baranya vármegyei leventeversenyen magyaros ruhában leventeéányok is felvonultak.⁸ Rájuk nem vonatkozhatott a katonai felkészítés, tevékenységük formagyakorlatok végzésében, magyar táncok, népi játékok elsajátításában merülhetett ki.

1939-ben a magyar országgyűlés a háborúra való hathatósabb felkészülés jegyében új honvédelmi törvényt fogadott el. A rendelkezés változásokat eredményezett a leventemozgalomban is, hiszen az egész iskolai ifjúság számára kötelezővé tette a leventeszolgálatot, valamint immár deklaráltan lehetővé tette önkéntes alapon a 10-19 éves leányok csatlakozását. Az elvi feltételek adottsága ellenére sem kezdődött meg ekkor a tömeges egyesületbe szerveződés. Üdítő kivételt jelentett ez alól a Baranya megyei Nagycsány község, ahol már 1939 őszén megkezdődtek a leánylevente foglalkozások a helyi tanító felesége, Bálint Jánosné vezetésével.⁹ A magyar nőtársadalom azonban megmozdult, és az Egyesült Női Tábor által 1940. március 7. és 12. között Budapesten megrendezett Magyar Asszonykongresszus fórumot biztosított az önkéntes munka kereteinek meghatározására, és az európai női honvédelmi munkaszervezetek megismerésére. Az itt folyó eszmecsere során kezdett kirajzolódni annak lehetősége, hogy külön szervezetben fog megvalósulni a 19 év alatti lányok háborús teendőkbe való bevonása.¹⁰

Végül 1941 nyarán a Szovjetunió elleni hadba lépés hatására megkezdődött a leventebázis szélesítésének gyakorlati megvalósulása. Az 1941. évi XII. törvénycikk értelmében az ifjúság honvédelmi nevelése és testnevelése egységes vezetés alá került. Az országos vezető, Bély Alajos feladatkörébe tartozott többek között az iskolán kívüli leányifjúság önkéntes honvédelmi nevelésének, testnevelésének megszervezése, kötelező honvédelmi nevelésének, testnevelésének bevezetése, illetve az ennek megvalósításához szükséges előkészítő intézkedések megtétele.

A Hitlerjugend vezetősége is tudott arról, hogy Magyarország már 1940 tavaszán tervezte felállítani a leventeéány szervezetet. Mivel döntő jelentőségűnek vélték, hogy mind felépítésében, mind profiljában a Német Leányok Szövetsége legyen a minta a cserkészettel szemben, magukhoz invitálták a mozgalom egy küldöttjét.¹¹ A német kapcsolat meglétén túl bizonyítható még a (már említett) finn és az olasz nőszervezetek hatása is.¹² A leánylevente mozgalom szervezeti kiépülésének, és a foglalkoztatások során elsajátítandó ismeretanyag kidolgozásának háttérmunkálatairól részletesen Bély Alajos munkanaplója tájékoztat.¹³ Ebben a korai időszakban a helyi csapatok alakításának motiválása, továbbá az ezek irányítását végző vezetői gárda kiképzésének megindítása jelentette az alapvető célkitűzést. A helyi levente egyesületek iratanyagában ez az időszak nehezen megfogható. Érzékelhető a szervezeti átalakítások hatása, ez azonban elsősorban új szakosztályok megjelenésében mutatkozott meg.¹⁴

⁷ Az Első Dunagőzhajózási Társaság Vállalati Leventeegyesülete 1931-ben, míg a Pécsi MÁV Levente Egyesülete 1944-ben alakult (153 tagja között 2 nő is volt). Dávid 2010a, p. 462.

⁸ Leventekönyv 1927, p. 189–190.

⁹ PN, 1942. március 22. p. 4.

¹⁰ Beszámoló 1940, p. 30.

¹¹ Vitári 2013, p. 342.

¹² A szervezet későbbi vezetője, Kokas Eszter járt Olaszországban tanulmányúton. Pető 2008, p. 72.

¹³ <http://mek.oszk.hu/04900/04982/html/> (utolsó letöltés: 2013. október 17.) (a továbbiakban: Bély 2002)

¹⁴ 1941. november 11-én a Pécsi Leventeegyesület is megújult. Közgyűlésén új tisztikart is választott. Pécsi Levente (a továbbiakban PL), I/1. p. 2–3.

Szinyei Merse Jenő, vallási- és közoktatási miniszter 1943. május 9-én szentesítette a leánylevele mozgalmat szabályozó törvényt, amelyből kiderül, hogy a szervezet célja volt, „*hogy a leányifjúságot a hagyományos női erények szellemében való nevelés útján a haza és a család szolgálatára, különösen pedig a magyar anya feladataira és a honvédelmi szolgálatra előkészítse.*”¹⁵ Ennek megvalósítását a vallási ismeretek bővítésében, a vallásos életmód gyakorlásában, állampolgári és honvédelmi, egészségügyi, gyermekápolási, gazdasági és háztartási ismeretek közlésében és gyakorlásában látta.

1944 nyarától már a 20 év alatti leányifjúság egészének bevonására, és körükben a mozgalom kötelezővé tételére törekedtek a vezetők. Béldy Alajos Palos Bernardin, pécsi tankerületi főigazgatónak írt leveléből¹⁶ és Kokas Eszter nyilatkozataiból¹⁷ kiderül, hogy 1944 júliusára a kötelezővé tételhez szükséges vezetőállomány kiképzése megtörtént (3543 fő).¹⁸ A hadi- és politikai események alakulása azonban nem tette lehetővé a kötelezővé tétel gyakorlati megvalósulását. Az 529/1945. számú miniszterelnöki rendelet a leveleintézményt felszámolta. Az egyesületek vagyontát elkobozták.

A szervezet vezetői

A mozgalmat a vallás- és közoktatásügyi miniszter közvetlen felügyelete alatt Kokas Eszter egyetemi tanár, országos vezető irányította.¹⁹ Munkáját az Országos Leventeágy Tanács segítette. Annak érdekében, hogy a központot tehermentesítse, 1943 őszén Béldy Alajos kinevezte az első 15 kerületi leánylevele-vezetőt, megvalósítva ezzel a mozgalom decentralizált irányítását. A tankerületi főigazgatói hivatalokba beosztott állami tanítónők főállásban foglalkoztak az adott kerület megyéinek leánylevele ügyével.²⁰ A pécsi tankerület leventeágy vezetője Költő Júlia,²¹ majd 1943 októberétől Kálóczy Ilona,²² helyettese Sike Cecília lett.²³ A szervezet védnöke maga Horthy Istvánné volt.

Leventeágy csapatvezető lehetett minden olyan 19 év feletti,²⁴ legalább négy középiskolai osztályt végzett nő, aki négy nagyszülőig tudta igazolni keresztény származását, három hónapnál nem régebbi erkölcsi bizonyítvánnyal rendelkezett és elvégezte a szükséges vezetői tanfolyamot. Minthogy a szervezők felismerték, hogy egy új mozgalom sikere nagyban függ a rátermett vezetőktől, 1943. február 10-én az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete pécsi csoportjának székházában (Benyovszky Móric utca 1.) Beö-

¹⁵ VKM 1943. évi 9800/sz. rendelet. Béldy 2002.

¹⁶ MNL BaML TFI, 2222/1944. 3603–4000. doboz

¹⁷ Szebb Jövőt (a továbbiakban SzJ), III/47. p. 8. ; III/48. p. 11.

¹⁸ Gergely–Kiss 1976, p. 227.

¹⁹ Debreceni származású. 1938. december 17-én ő volt az első magyar orvosnő, akit doktorrá avattak. A Budapesti Egyetem Élettani Intézetének adjunktusa, az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők egyesületének elnöke, a Magyar Orvosnők Egyesületének alapító elnöke. Béldy 2002.

²⁰ SzJ, III/46. p. 10. A tankerületi igazgatósággal fennálló szolgálati viszonyukat, postázási és finanszírozási ügyeiket külön miniszteri rendelet szabályozta. 85815/1943. sz. MNL BaML TFI, 618–799. doboz

²¹ 1943. szeptember 17-én és november 17-én kelt forrásban még kerületi leánylevele vezetőként szerepel. 247442/1943. XII. ü. o., 247516/1943. XII. 3. ü. o. MNL BaML TFI, 508–611. doboz

²² 156.347/1943. VI. 5. ü. o. sz. rendelet. Főtankerületi rendelkezések. Katolikus Iskola (a továbbiakban KI), 1943. november 1. p. 3.

²³ MNL BaML TFI, 1944/45. 1046–1270. sz. doboz

²⁴ Kezdetben csak 21 év feletti lehetett csapatvezető. Nemzeti Újság (a továbbiakban NÚ), 1943. augusztus 15. p. 2.

thy Éva²⁵ tanárnő előadást tartott a leventeleány mozgalom célkitűzéseiről, tananyagáról és a külföldi önkéntes női munkaszervezetek munkájáról. A beszámoló célja volt meggyőzni a város leánynevelő intézeteinek vezető pedagógusait arról, hogy a leánylevente mozgalom támogatásában meghatározó szerepet kell játszaniuk, hiszen hivatásuknál fogva ők azok, akik állandó összeköttetésben vannak a leányifjúsággal. Megnyugtatójukra közölte, hogy „nem lesz leánysorozás [...] nem kell tehát félni, a leánylevente nem fog sem női csetnikeket, sem szoknyás partizánokat nevelni!”²⁶ Még 1943 nyarán is szükségesnek ítélték hangoztatni, hogy a mozgalom célja „semmi esetre sem a fiúleventék bármilyen irányú utánzása [...] A leventeleány mozgalom csak annyiban hasonlít a fiúkéhoz, hogy szintén nemzetnevelő, nemzetépítő szolgálatot teljesít.”²⁷ Az első pécsi leventeleány-parancsnok képző tanfolyamra 1943 nyarán került sor a Nagy Lajos Gimnáziumban. 1943. július 19-én Kokas Eszter elnök jelenlétében a három hetes képzés végeztével 109 pedagógus tett fogadalmat.²⁸ A vallási- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával 1943 őszétől Pécssett kizárólag Mihályi Jenőné, Kálóczy Ilona, Krassói Katalin, Magyar Mária, Márton Ilona, Paulovics Márta és özv. Tolnay Lajosné jogosult arra, hogy leánylevente csapatot vezessen.²⁹

A pécsi tankerületi leventeleány-vezető

Kálóczy Ilona 1922. március 9-én látta meg a napvilágot Pécssett Márkus Alojzia és Kálóczy Géza második leánygyermekéként. Tanulmányait a Miasszonyunk rend elemi iskolájában és a Szent Erzsébet leánygimnáziumban végezte. A gimnázium értesítőjéből kitűnik, hogy nagy gondot fordított tanulmányaira. Kálóczy az érettségit követően különböző vizsga teljesítésével nyert felvételt a Tanítóképzőbe, ahol 1942-ben szerezte meg tanítói diplomáját. A tanítóképző intézetben tagja volt az irodalmi önképzőkörnek, továbbá az intézeti énekkar legérdemesebb tagjaként vehette át a pécsi Daloskerület és az Éneklő Ifjúság hangversenyének jutalmát. Kiemelkedő teljesítményének köszönhetően a pályakezdő tanítónő alkalmazást nyert a Miasszonyunk rend polgári leányiskolájában, ahol a testnevelés órák tartása (hat osztályban heti 10 órában) mellett az iskolai sportkör (114 fő) vezetésével járó többletfeladatokat is ellátta.

A Kálóczy Ilonával készített interjú, családja helytörténeti múzeumban elhelyezett dokumentumai és a levéltári anyag szórványos közlései alapján képet alkothatunk a pécsi kerületi vezető tevékenységéről. Minthogy három megye (Baranya, Somogy, Bács-Bodrog) leánylevente munkáját kellett összefognia, gyakorlatilag állandóan úton volt.³⁰ Elsődleges

²⁵ D, 1943. február 10. p. 6. ; február 18. p. 4. A Mi Asszonyunk női kanonok rend Szent Erzsébet leánygimnáziumának tanára. A MOTESZ és a MASZ délnyugati kerületének női megbízottja, a PEAC és az Egyetemet és Főiskolát Végzett Nők Egyesületének választmányi tagja. A Magyar–Finn Társaságnak, a Pécsi Pedagógusok Körének, a Mecsek Egyesületnek rendes tagja, a Légtalmai Liga női csoportjának tanácstagja. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége pécsi tanügyi csoportjánál háznagy (1940–1943). A Mi Asszonyunkról nevezett női kanonok szerzetesrend Szent Erzsébet Leánygimnáziumának évkönyve az 1939/1940-es tanévről. 1940. p. 24.

²⁶ D, 1943. február 10. p. 6. ; február 18. p. 4.

²⁷ D, 1943. július 21. p. 5.

²⁸ PN, 1943. július 20. p. 5.

²⁹ D, 1943. október 16. p. 6.

³⁰ 1944. január 8. Nagykozár, 12. Komló, 13. Baja, 24–26. Budapest, február 2. Egerág, 11. Szentlőrinc, 20. Csikéria, 22. Baja, 25. Szigetvár, 29. Villány, március 2. Lengyeltóti, 4. Pélmónostor, 11. Mohács (pedagógiai szeminárium), 14. Baja, 15. Felsőszentiván, április 9. Somogy, 12. Csurgó, 16. Egerág, 20. Siklós. Kálóczy 1944.

feladatának tekintette a városi iskolából hazatérő falusi lányok mentalitásának megreformálását. Az iskolaköteles kor betöltése után szülőfalujukba visszaérkező „kisasszonyok, leányzók” többsége előszeretettel „elhasalt a sezlonyon és olvasott”,³¹ amíg a szülők egy napi hideg étel birtokában kapcsolódtak be a környék mezőgazdasági munkálataiba. Az újdonsült leánylevele-vezető főzőtanfolyamokat rendelt el, ahol a legügyesebb főzőasszonyokból kikerülő oktatók tanították meg a leányoknak az ételmezés és háztartásvezetés fortélyait. A leányok kötelességévé tették a szülők meleg étellel való ellátását. Továbbá Kálóczy Ilona felismerte, hogy „annyi szép motívum van a magyar kézimunkákban, rajzokban” javasolta, hogy: „kinek mihez van ügyessége, azt csinálja, a főzés és a szülők ellátása után.”³² A kerületi megbízottak feladata volt a leánylevele-vezetők számára tanfolyamokat tartani, azokra előadókat meghívni. Pedagógiai szemináriumi előadásokat tartott, hogy a tanerőket megnyerje a mozgalom támogatóinak és megismertesse velük az eredményeket.³³ Nevéhez köthető annak a Siklóson 1944. május 8. és 12. között tartott vezetőképző tanfolyamnak megszervezése, amelyen ötven tankerületi tanítónő vett részt, hogy elsajátítsa azokat az elméleti és gyakorlati ismereteket, amelyek szükségesek a csapatok hatékony irányításához. Az előadások reggel 8 és 12 óra, illetve délután 15 és 19 óra között folytak.³⁴ A kurzus elméleti részében a hallgatók vallás erkölcsi, világnézeti nevelést kaptak, továbbá lélektani, magyarságtudományi, mozgalmi, egészségügyi és háztartási ismereteket sajátítottak el. A gyakorlati kiképzést a női testnevelés, a népi játék, a népi tánc, az ének, valamint a gazdaságos főzés for-

A mozgalom vezetősége a siklósi leveleleány vezetőképző tanfolyam záróvizsgáján. Balról a második Palos Bernardin tankerületi igazgató, a harmadik Kokas Eszter országos elnök.

télyainak elsajátítása jelentette.³⁵ A vizsga sikeres abszolválását követően rendszerint nyilvános esküt tettek: „Ünnepélyesen fogadom [...] a rám bízott leányifjúságot a legjobb tudásom szerint nevelem és készítsem elő honvédelmi és női hivatására. Csapatvezető kötelességeimet mindenkor becsülettel végzem...”³⁶

³¹ A szerző interjúja Kálóczy Ilonával. Pécs, 2011. február 3. (A továbbiakban Kálóczy 2011.)

³² Kálóczy 2011.

³³ 1943 novemberében Kaposvár, Nagyatád, Barcs és Szigetvár helyszíneken összesen 239 járási tanító ismerhette meg általa a mozgalmat. MNL BaML TFI, 1943/44. 903–1081. doboz

³⁴ Előadások tartására a következő személyek vállalkoztak: Agócsy László polgári iskolai tanár, dr. Bodosi Mihályné testnevelés tanárnő, Fekete Miklós kereskedelmi leányiskolai igazgató, Held M. Gonzaga szerzetes tanárnő, Kálóczy Ilona kerületi vezető, Kokas Eszter országos vezető, Palos Bernardin tankerületi igazgató, Patton János hadtest levelelelkész, Resóczky M. Stefánia szerzetes tanárnő, Szabó M. Dyonisia szerzetes tanárnő, dr. Szabó Pál Zoltán egyetemi magántanár, a Dunántúli Kutatóintézet igazgatója, Takács Jenő népművelési titkár, dr. Tolnay Margit főorvosnő. D, 1944. május 12. p. 5.

³⁵ Lányok Útja (továbbiakban LÚ), I/2. p. 2.

³⁶ SzJ, III/44. p. 9.

A leventelány mozgalom tagsága

A leánylevente mozgalomhoz törvényes képviselője engedélyével önkéntesen csatlakozhatott minden 10 év feletti, de 20. életévét be nem töltött hajadon leány, aki nem volt egyetem vagy főiskola hallgatója, továbbá nem volt zsidónak tekinthető. Az évek során fokozatosan módosult az elképzelés arra nézve, hogy a 10-19 éves leányifjúság mely szegmensei bevonására törekszik a mozgalom. Kezdetben az intézményes oktatáson és felekezeti egyesületeken kívüli leányok beszerzése volt a legfontosabb cél. Ennek okát abban a válságjelenségben láthatjuk, amelyre kiválóan világít rá Palos Bernardin pécsi tankerületi főigazgató leánylevente mozgalom szükségessége, illetve kötelezővé tételének helyessége melletti állásfoglalása: *„Jelenleg nem látok más módot arra, hogy iskolán kívüli lesüllyedt, világnézetileg és etikailag elhanyagolt, szociális tekintetben visszamaradt, női élethivatásra való ránevelés szempontjából száználmas elmaradottságban lévő leányifjúságunkat felemelni lehessen. Ép[p] így nem látok más módot az elnevelt, erkölcsi tekintetben kiüresedett, nemzeti öntudatában meg nem erősödött iskolás leánytömegek kellő megnevelésére sem.”*³⁷

A már a kezdetekkor 130 000 főt számoló mozgalom 1941 októberétől foghatott a nagyobb ütemű toborzáshoz.³⁸ Sajtófelhívások, rádiószózatok,³⁹ ünnepi beszédek, előadások, időszakos toborzások⁴⁰ és nyilvános mintafoglalkozások szolgáltak eszközül a leányok meggyőzésére. 1942 derekán a híradások már több mint 2500 községben mintegy 200 000 önkéntesről tettek említést.⁴¹ 1944 májusában a középiskolák tanulói jelentették a mozgósítandó célcsoportot.

Az országos tendenciának megfelelő lépésekben valósult meg a pécsi leányifjúság leventecsapatokba szervezése is. A sajtó híradása szerint kezdetben a szülők vonakodása nehezítette a szervezkedést, hiszen rájuk is

Leánylevente toborzás

indult meg a leventemozgalom keretében. A leánylevente csoportok felállításának az a célja, hogy a tanuláson és a megfelelő szórakozáson kívül mód és alkalom adassék a leányoknak a hazáért és embertársaikért munkálkodni. A mozgalom keretében gondoskodás történik, hogy a leányleventék tudásukat, szabadidejüket és munkakészségüket szociális, bajtársi és honvédelmi téren kamatoztathassák a köz javára. Ezért megfelelő kiképzésben is részesülnek a leányleventék és pedig olyanban, aminek az életben legfőbb hivatásuk keretében is, hasznát vehetik. A kereskedések kirakatában megjelent felhívásnak, reméljük meg lesz az eredménye és a minden szépért, jóért lelkesedni tudó pécsi leányok tömegesen sorakoznak abba a táborba, mely a leányleventéket megszervezi, kiképezi és adandó alkalommal a vállalt kötelesség teljesítésére kivezényli. A mozgalom azonban nem csak a kötelesség teljesítésének jelszavával indul el- Más célkitűzései is vannak. Ezek: leányaink tudását gazdagítani, ismereteiket bővíteni és olyan szórakozásokban részeltetni a csapatok tagjait, melyek jótékony hatása a kedélyt derítik, a lelket nemesítik.”

Pécsi Napló 1943. október 19. p. 6.

³⁷ Palos Bernardin, a pécsi tankerület főigazgatójának levele Béldy Alajoshoz a leventeleány mozgalom leendő kötelezővé tétele kapcsán. 1944. augusztus 17. MNL BaML TFI, 3823/943–44.

³⁸ D, 1943. február 18. p. 4. 1942 tavaszán főleg gyárakban és üzemekben toboroztak. NÚ, 1942. augusztus 9. p. 6.

³⁹ 1943. november, Horthy Istvánné. Magyar Világhíradó 1031. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5546> (utolsó letöltés: 2013. július 2.)

⁴⁰ 1943 őszén több pécsi kirakatban olvasható volt a mellékelt hirdetés.

⁴¹ NÚ, 1942. augusztus 9. p. 6.

hatottak az országos előítéletek. Ezek eloszlatása érdekében szögezték le, hogy „a leánylevente intézmény nem a leányifjúság elkatonásítására törekszik, hanem azt akarja elérni, hogy minden magyar leány jó gazdaasszony legyen, aki az élet minden vonalán megállja a helyét.”⁴² A sajtóközléseknek némileg ellentmond, hogy a szervezés esetleges helyi nehézségeinek meglétére utaló kérdésemre az interjú során Kálóczy Ilona kifejtette, hogy Pécssett nem tapasztalt konfliktusokat. Ezt azzal magyarázta, hogy „rögtön elhíreszteltük, hogy mi a cél: [az] hogy a [leányok a] családnak segítsenek a főzésben. A szabadidejükben kézimunkáz-zanak, olvassanak.” A nagyobb ünnepélyek alkalmával mindig szigorúan a leventecsapatoktól elkülönülve vonultak fel, hiszen ellenkező esetben „a nézőkben megrögzítette volna a hitet, a tudatot, [hogy] a leventelányok is egy puskás terület.”⁴³ Ugyanerre az óvatosságra intette leventéit az országos parancsnok az 1944. esztendőben: „még a látszatot is kerülni kell, mintha a leventeleány mozgalom a leventeintézménynek avagy a honvédségnek alárendelt, vagy kiegészítő szerve volna. Hasonlóképpen kerülni kell a mozgalom ügyeibe való minden beavatkozást. A támogatás minden levente részéről a leventeleány testvérek megbecsülésében, mozgalmuk az egyesek, közvélemény és közületek előtti megismertetésében és megszerettetésében jusson kifejezésre.”⁴⁴

A helyi mozgalom már zászlóbontása idején, 1942 decemberében három kerületben (Belváros, Szigeti- és Budai Külváros) közel 300 taggal büszkélkedhetett.⁴⁵ 1943-ban a Horthy Kertvárosban és Pécsbányatelepen⁴⁶ alakultak új csoportok. 1944 őszére Pécs minden középfokú leányiskolájában megvalósult a leánylevente foglalkoztatás.⁴⁷ Legóvatosabb becsléseim szerint is ekkorra több mint 700 fős volt a pécsi leányleventék tábora. 1944 májusában a pécsi tankerülethez tartozó három megyében összesen 240 (ebből több mint 50 Baranyában) leánylevente csapat működött,⁴⁸ ez a minimális 24 fős csapatlétszámmal kalkulálva is közel 6000 fős tagságot jelentett.⁴⁹

A leánylevente oktatás tananyaga

Az elsajátítandó tudásbázist kidolgozó szakemberek, úgy ítélték meg, hogy az oktatási rendszer korabeli sajátosságaiból fakadóan az értelmi nevelésre koncentráló leánynevelő intézetek nem voltak képesek a nevelést úgy befejezni, hogy igazi, tetterős, áldozatosan hazafias, a

⁴² PN, 1942. december 18. p. 4.

⁴³ Kálóczy 2011.

⁴⁴ Leventék Országos Parancsnokának (vitéz Solymossy vezérőrnagy) 5. számú parancsa 1944. január 7. MNL BaML TFI, 1943/44. 100-149. doboz 138.757/eln. 40.e.-1943. szám

⁴⁵ PN, 1942. december 18. p. 4. ; D, 1943. június 26. p. 4.

⁴⁶ A Szebb Jövőt 1943. évi híradásai szerint pécsbányatelepi csoport rendszeresen küldött adományokat a sebesült katonákat segélyező országos akció (Szeretetscata III. ütem) keretében. A Németh Margit és Oláh Ilona tanárnők által vezetett csapat 1944. május 21-én anyák napja alkalmából szavalatokkal, jelenetekkel és magyar táncokkal színesített műsorral örvendeztette meg a helyi közösség tagjait. D, 1944. május 25. p. 6.

⁴⁷ D, 1944. szeptember 7. p. 5. ; MNL BaML TFI, 3810/1943-44. 3603-4000. doboz

⁴⁸ Baranya megyében: Alsószentmárton, Baksa, Benge, Bisse, Bolmány, Csányoszló, Csávoly, Dányok, Darázs, Drávaszabolcs, Drávaszerdahely, Egerág, Főherceglak, Göröcsöny, Hercegszöllős, Hercegtöttös, Hidas, Hosszúhetény, Jágónak, Karancs, Katádfa, Kisszentmárton, Kölked, Komló, Laskó, Magyarbóly, Magyarereggy, Mohács, Nagybicsérd, Nagybodolya, Nagycsány, Nagyharsány, Nagykozár, Nagypeterd, Némethbóly, Nyugatszenterzsébet, Püspökszenterzsébet, Rózsafa, Sásd, Sepse, Siklós, Somogy, Szentlőrinc, Terehegy, Torjanc, Újpetre, Vajszló, Várdaróc, Versend, Villány, Vörösmart. D, 1944. május 28. p. 6.

⁴⁹ D, 1944. május 12. p. 5. ; május 28. p. 6.

gyakorlati életre is nevelő anyák legyenek a leányokból, hiszen 80%-uk iskoláztatása 12-14 éves korban befejeződött: „Ebben a fiatal korban természetesen a közösségért, a hazáért való munka és élet tudatos felismerése és értékelése nem fejlődhet ki.”⁵⁰ Az összeállított tananyagot úgy ütemezték, hogy heti egy délutáni foglalkozással számolva az öt esztendő alatt el legyen sajátítható. Ezen felül előírták a 15 és 19 év közöttiek számára egy háztartási (élelmezési) és egy egészségügyi (csecsemőgondozási) tanfolyam elvégzését. A Horthy Miklós Kertváros leventeleányainak kezdeményezésére a város népjóléti ügyosztálya 1943. április 15-én főzőtanfolyamot indított, amely keretén belül a Bártfa utcai elemi iskolában heti háromszor két órában szerezhettek jártasságot a jelentkezők a gazdaságos élelmezésben.⁵¹ 1944 nyarán a kereskedelmi leányiskola 38 leventelánya vett részt a színházi menza konyháján a Pécs város népjóléti osztálya által megrendezett hathetes (heti három alkalom) főzőtanfolyamon. Vezetőjük Barrois Béláné volt, a konyhai ismereteket Orosz Iréntől sajátították el. A sütés, a főzés és a befőzés fortélyainak kitanulása mellett elsődleges szempont volt olyan ételek megismerése, amelyek kellően táplálóak tudtak lenni akkor is, amikor a háborús helyzet megnehezítette az alapvető nyersanyagok beszerzését is.⁵²

A foglalkozások alkalmával kívánatosnak tartották, hogy a pedagógus a tantárgyszerűséggel szemben az élményszerűséget mozdítsa elő. Az érettség magasabb szintjét jelentő csoportba jutás előfeltételeként bizonyos próbák teljesítését vezették be. Annak érdekében, hogy az idősebbek szerezhessenek némi megbecsülést és tekintélyt a kis közösségekben, megtaníthatták néhány egyszerűbb dologra a kisebbeket.

A keresztény és nemzeti világnézeti alapon álló mozgalom a valláserkölcsi nevelés mellett hangsúlyt fektetett az állandó, de nem túlzó testedzésre, amely során szabadgyakorlatokat végeztek, valamint különböző játékokat és sportokat sajátítottak el. Alkalom nyílt a tisztelgés és a fegyelmezett felvonulások begyakorlására is. A honpolgári és szociális ismeretek keretén belül megismerkedtek a leventeleány intézmény szabályaival, továbbá a magyar zászlóval, a címerekkel, a jelvényekkel és a legfontosabb imádságokkal. A magyar történelem tárgyalásakor különösen nagy figyelem illette a letűnt korok nagyasszonyainak szerepvállalását. A gazdasági és háztartási képzés során a leányok elsajátíthattak minden olyan praktikus ismeretet, amely az otthonnal, a lakással, annak berendezésével, karbantartásával (takarítás), lakóinak ruházásával (mosás, varrás), élelmezésével (főzés, tápértékismeret nem és kor szerint, gyümölcs- és főzeléktárolás) és egyéb gondozásával (betegápolás) kapcsolatos. Különösen a háborús időkben volt fontos tudniuk, milyen fortélyok szükségesek az idő és pénz megfelelő beosztása mellett a háztartás sikeres működtetéséhez. A háziipari foglalkozásokon elsajátíthatták az alapvető szabás-varrási elemeket, hogy saját kezükkel tudjanak majd csecsemőkelengyét és gyermekjátékokat készíteni. A jó gazdaságy számára nélkülözhetetlenek voltak a konyhaker-

A Pécsi Levente Egyesület hivatalos közlönyének fejléce

⁵⁰ D, 1943. február 18. p. 4.

⁵¹ D, 1943. április 14. p. 6. A Megyeri kertvárosi főzőtanfolyam a híradás napján zárult nyilvános vizsgával.

⁵² D, 1944. augusztus 1. p. 2.

tézzettel, baromfitenyézzéssel, állatgondozással, ipari- és gyógynövénygyűjtéssel, nyúl- és selyemhernyó-tenyésztéssel kapcsolatos tudnivalók. Gazdasági ismereteket szerezhettek továbbá a szövetkezetek által, amelyekhez csatlakoztak. Az alapműveltség részét képezte a különböző postai küldemények feladása, az Országos Társadalombiztosítási Intézet, az Országos Nép- és Családvédelmi Alap tevékenységi körének ismerete, továbbá a bankok és betétek kezelése, valamint a könnyű tájékozódás érdekében haszonnal járt a térképolvasás elsajátítása is.

Dobó Katica leánylevente-csapat

Egyetlen pécsi leánylevente csapat van, amely történetén keresztül demonstrálható, hogy milyen módon zajlott a közösségi munka a hétköznapiakban, és milyen ceremóniák kísérték az egyes csoportok életét. A Dobó Katica nevét viselő leánylevente csapat a város II. számú népjóléti kerületében alakult 1942 novemberében dr. Mihályi Jenőné és Magyar Mária tanítónők vezetésével.⁵³ Első nyilvános szereplésére az 1942. december 5-én, a kormányzó neve napjának tiszteletére rendezett ünnepség adott alkalmat a Katolikus Legényegyletben.⁵⁴ A Honvédkarácsony mozgalom keretében ők gondoskodtak a sebesült honvédek karácsonyi ünnepségének előkészítéséről és lebonyolításáról.⁵⁵

Az 1943. február 20-án Pécsre érkezett kórházvonalat 3 tisztet és 441 legénységi állományba tartozó sebesült katonát hozott haza a keleti frontról, elszállásolásukra négy hadikórházban került sor.⁵⁶ A levente-leányok mindjárt másnap megjelentek a Szepesy utcai hadikórházban, ahol 56 (cigaretta, újságot és süteményt tartalmazó) csomagot osztottak ki a honvédek között. Levélírással a sebesültek és családjuk közötti kapcsolattartásról is gondoskodtak.⁵⁷

Fogadalomtételükre 1943. március 14-én került sor. Reggel a leányok szentmisén vettek részt a székesegyházban, ahonnan átvonultak a Levente Otthonban megrendezett március 15-i ünnepélyre, amelynek műsorát táncokkal és vidám színházi jelentekkel színesítették.⁵⁸ A kor szokásának megfelelően a rendezvény, amelynek fényét a Gorrieri karnagy által vezetett leventezenekar emelte, a Magyar Hiszekeggyel ért véget. A csapat 37 jelenlévő tagja a leánylevente törvények elmondását követően a nemzeti lobogó előtt tett fogadalmat: *„Fogadom, hogy teljesítem kötelességeimet; mellyel Istennek, hazámnak és családomnak tartozom. Ismerem a leánylevente törvényeket és mindenkor megtartom őket.”*⁵⁹ Dr. Várnagy Elemér népjóléti tanácsnok (a Pécsi Leventeegyesület elnöke) kötelességének érezte, hogy a nemzeti ünnepen a kor magyar nőinek hivatását az 1848-as nőkéhez hasonlítsa és egyben a leányokat a neves elődök követésére buzdította. *„A büszkeségtől kipirult arcú leánykák boldogan fogadták mind a hadtest leventeparancsnok, mind az egye-*

⁵³ A Pécsi Napló 1942 decemberében 52 fős tagságról számol be. A fogadalomtételen 37-en jelennek meg, míg a látogatásról 42 fősnek írják le a közösséget. 1943 nyarán készült sajtótudósítás beszámol arról, hogy tagjai között diplomások és dolgozók egyaránt megtalálhatóak, így feltételezhető, hogy több tag „túlkorosnak” számított, hiszen a leánylevente elsősorban a 10-19 évesek megszervezését szolgálta.

⁵⁴ D, 1942. december 3. p. 5.

⁵⁵ D, 1942. december 17. p. 4.

⁵⁶ D, 1943. február 21. p. 4.

⁵⁷ D, 1943. február 21. p. 5.

⁵⁸ D, 1943. március 17. p. 6. ; március 18. p. 4. ; PN, 1943. március 17. p. 5.

⁵⁹ D, 1943. február 18. p. 4. ; március 17. p. 6.

sületi elnök elismerő és buzdító szavait s lélekben bizonyosan megfogadták, hogy valóra is váltják azokat.⁶⁰

Egy hónappal később a leánylevente csoport fennállásának egy jeles eseményéhez érkezett, hiszen zászlószentelésre készült, ennek apropóján látogatott el foglalkozásukra a *Dunántúl* napilap egyik munkatársa. A beszámoló szerint a 14-16 éves lányokat tömörítő, 42 fős közösség esténként 1,5-2 órás összejevetelt tart a Rákóczi úti Levente Otthonban. Azon a délutánon Magyar Mária tanítónő vezetésével, Magyar Károly zongorakísérete mellett ritmikus táncot tanultak, mozgásuk biztosabbá és kecsesebbé tételének érdekében. A táncot követően pedig egy hosszú asztal körül folytatták munkájukat, mert elhatározták, hogy a Makár utcai kórház sebesült honvédeknek száz pár filcparucst készítenek. Egyidejűleg kedélyes beszélgetéssel, hazafias magyar monológokkal, versekkel, dalokkal szórakoztatták egymást.⁶¹

A magyar táncok és népdalok rendszeres tanulásának és gyakorlásának a későbbiekben is hasznát vehették, hiszen az ország más településeihez hasonlóan Pécssett is csatlakoztak a leányleventék az ún. frontszínház munkájához.⁶² A sebesült honvédek szállító vonatok beérkezését követően a katonákat még hetekig elkülönítve ápolták és megfigyelés alatt tartották, hogy megakadályozzák az esetlegesen behurcolt járványok pusztítását. Az 1943. május elejétől három héten át vesztégzárban tartózkodó honvédek szórakoztatásáról a honvédparancsnokság kívánsághangversenyek rendezésével gondoskodott, amelyek műsorában előszeretettel vállaltak szerepet az új leánylevente csapatok. 1943. május 9-én vasárnap délután 4 órától a Sátortáborban kezdődő rendezvényen magyar dalokat énekeltek.⁶³

Az Egyetem utcai elemi iskola udvarán rendezték meg 1943. június 30-án 11 órakor a Dobó Katika leánylevente csapat zászlóavató ünnepélyét. A zászlóanyai tisztet maga dr. Kokas Eszter, a leventeágy mozgalom országos vezetője vállalta.⁶⁴ A leánylevente-vezető elfoglaltságai miatt ekkor nem tudott megjelenni a városban, így csak levélben „biztosította a pécsi leányleventéket, hogy lélekben azért mégis velük van ezen a napon.”⁶⁵ Az iskola udvarát zsúfolásig megtöltő közönség a Gorrieri Ferenc karnagy által dirigált leventezenekar előadásában hallgathatta meg a Himnuszt. A zászló átvétele után Cipót Erzsébet leánylevente szavalt egy alkalmi költeményt, majd sor került a zászlószalagok felkötésére és a zászlószegek beverésére.⁶⁶ Zala J. Béla városi aljegyző ünnepi beszédében kifejtette, hogy a „piros szín hajlíthatatlan élni akarásunkat és nemzeti hivatásunkat jelenti, de azt is, hogy ezért fegyelemmel és önfeláldozással dolgozni kívánunk. A fehér szín szeretetet jelent mindazoknak, akik a szentistváni haza fenntartásában közreműködni kívánnak. A zöld pedig azt a bizakodást juttatja kifejezésre, hogy kizárólag saját magunkban bízhatunk.” A leventeágyakhoz fordulva hangsúlyozta, hogy ők „csak úgy lehetnek méltóak a nemzeti színekhez, ha nem tévesztik el szemük elől a magyar nők örök hivatását. E

⁶⁰ PN, 1943. március 17. p. 5.

⁶¹ D, 1943. április 15. p. 4.

⁶² Elsőként csornai lányok utaztak Pápára, hogy bekapcsolódjanak a nemzeti munkaprogramba. A hazaérkező honvédek látogatása, megajándékozása és ápolása mellett rögtönzött művészegyüttesként, színdarabok, táncok és dalok előadásával gondoskodtak szórakoztatásukról. D, 1943. március 3. p. 6.

⁶³ PN, 1943. május 9. p. 4.

⁶⁴ PN, 1943. június 29. p. 5.

⁶⁵ PN, 1943. július 1. p. 2.

⁶⁶ A levente egyesület költségvetési feljegyzéséből tudható, hogy 1943. június 22-én a zászlószegek beszerzése 3 pengő költséget jelentett. MNL BaML, C16

hívatas elsősorban önfeláldozó szívet követel tőlük.” Azt kérte tőlük, hogy „*a nemzeti élet minden területén vessék el a termő magvakat, amelyekből büszke, öntudatos, munkás és acélos lélek fakadjon.*” A Magyar Hiszekegy elhangzása után a leventealányok elvonultak a zászlók előtt, miközben arcuk a „*magyar öntudatot és a szebb magyar jövőbe vetett hitet tükrözte vissza, [...] fegyelmettségük dicséretére vált volna minden fiúleventecsapatnak.*”⁶⁷

Leánylevente munka a bombázott városban

1944 nyarától a várost több bombatámadás is érte, aminek következtében nagy igény lépett fel a leánylevente csapatok munkája iránt.⁶⁸ 1944 nyarán a pécsi leventelányok a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, pécsi kulturális szakosztályával együttműködésben, nagyszabású gyűjtést rendezett a bombakárosult családok megsegítésére. A belügyminisztériumi rendelettel jóváhagyott gyűjtés 1944. június 13-án a kereskedelmi leányközépiskola, a polgári leányiskola és a belvárosi állami ifjúsági elemi iskola vöröskereszteseinek és a Miasszonyunk zárda tanulóinak közreműködésével kezdődött meg. A MANSz működési helyén (Ipari Leányközépiskola, Kardos Kálmán utca 5.) került szortírozásra, javításra (Iparosasszonyok Kongregációja) és újracsomagolásra az a termék ruhanemű, ágynemű, lábbeli és konyhai felszerelés (összesen több mint tízezer tárgy), amelyet az akció során sikerült összegyűjteni. A *Dunántúl* híradása szerint a kiosztandó 50 darab „szeretetkosár” a kibombázottaknak nyújtott gyorssegély gyanánt szolgált, hiszen akkor már tudni lehetett, hogy rövidesen kétezer darab, elkobzott zsidó holmikkal teli szekrény kerül kiosztásra.⁶⁹

A fentiekkel egy időben a Szent Margit Tanítóképző negyven leventealánya a Miaszszonyunk zárdában berendezett szükségkórház számára kiutalt fehérneműt, ágyneműt javította.⁷⁰ 1944 júliusában Barthos M. Bernárda intézetvezető azzal a kéréssel fordult a tankerületi igazgatóhoz, hogy a rend által működtetett iskolák diákkaptárai és leánylevente csapatai (összesen 9) számára létesítendő mintagazdaság létesítéséhez a korábbi tanügyi építkezésekből megmaradt építőanyagokat bocsássa rendelkezésükre.⁷¹

Saját otthon és bolt a leányleventéknek

Pécsett 1944. augusztus 11-én gyűjtést szerveztek a rövidesen megnyíló leventealány otthon javára.⁷² A leánylevente foglalkozások céljára kezdetben az adott kerület Levente Otthonában biztosítottak egy külön helyiséget. 1944. szeptember 6-án aztán ünnepélyes keretek között kerülhetett sor a Leánylevente Otthon birtokba vételére, az aradi vértanúkról való megemlékezést már az új székhelyen tartották.⁷³ A sajátforrásokból

⁶⁷ PN, 1943. július 1. p. 2.

⁶⁸ 1944. június 30., július 30., augusztus 13., 22., 27., október 7. Dávid 2010b, p. 388.

⁶⁹ D, 1944. augusztus 3. p. 5.

⁷⁰ D, 1944. június

⁷¹ 3810/1943–44. MaNL BML TFI 3603–4000. doboz

⁷² D, 1944. augusztus 9. p. 4.

⁷³ D, 1944. szeptember 7. p. 5. ; október 5. p. 4.

csak annyi tudható, hogy egy teljesen berendezett háromszobás lakás előnyeit élvezheték a város leányleveinte csapatai. A levéltári iratanyagból kiderül, hogy egy elkobzott zsidó lakásról volt szó.⁷⁴ A pécsi nem sokkal maradt le az ország első leányleveinte otthonától, melynek felavatására ünnepélyes keretek között 1944 júniusában került sor Nagykátán.⁷⁵

Annak érdekében, hogy a háziipari tanfolyamokon elkészített műveiket a leányleveinték értékesíteni tudják a városban, 1944 szeptemberében már leányleveinte-bolt megnyitását szervezték. Ezzel kívántak lehetőséget biztosítani arra, hogy némi extra bevétel segítségével a fiatal leányok szülei háztartását tehermentesítsék.⁷⁶

Mozaikok a leányleveinte mozgalom baranyai történetéből

Csányoszró

1944 tavaszán a helyi leányleveinték felhívást tettek közzé arról, hogy vállalnák egy 6-9 éves árva gyermek nevelését.⁷⁷

Főherceglak

200 kg kenyérlisztet és 83 kg fehérlisztet, valamint 70 pengőt gyűjtöttek a bombakárosultak részére.⁷⁸

Harkány

1944 nyarán hulladékpapírt gyűjtöttek, amelynek értékesítésével nyert pénzt zászlóvásárlásra fordították. A hónapokig a településen állomásozó honvédek között 1500 kifli és 160 liter bor kiosztásában segítettek.⁷⁹

Hosszúhetény

1944 nyarán 889 pengőt, 1 mázsa lisztet, 1 mázsa babot és egyéb élelmiszereket gyűjtöttek és a bombakárosultak elhelyezésében segítettek.⁸⁰

Lippó

1943 tavaszán a község németajkú, magyar nemzetiségű tekintélyes gazdái Leventeotthon létesítését határozták el. Közösén egy házat vásároltak, ahol magyar és német nyelvű könyvtárat hoztak létre, amelyhez olvasóterem is tartozott.⁸¹

⁷⁴ A tankerületi főigazgató már 1944-ben azzal a kéréssel fordult a polgármesterhez, hogy hasson oda, hogy a megüresedett zsidó lakásokból egy leveinteleány otthon céljára rendelkezésre állhasson. 1944. június 20-án a városnak még nem volt kész kimutatása a kiürült ingatlanokról. A lakásügyosztály 1944. július 15-én utalta ki a Délmagyarországi Bank tulajdonát képező ház (Rákóczi út 41.) első emeletén Korda Alfréd lakását. 3238/1943-44., 33039/1944., 33039/2-1944., 64127/1-1944. L. szám

⁷⁵ Világhíradó 1062. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5749> (utolsó megtekintés: 2013. július 2.)

⁷⁶ D, 1944. szeptember 7. p. 4.

⁷⁷ LÚ, 1944/1. p. 12.

⁷⁸ LÚ, 1944/9. p. 2.

⁷⁹ LÚ, 1944/10. p. 2.

⁸⁰ LÚ, 1944/9. p. 2.

⁸¹ SzJ, 1943/15. p. 7.

Lippói leventék és leventelányok csoportja

Mohács

A járási és városi vezetőnő Marosy Gyuláné (a fiúk vezetőjének neje) volt. Az első nyilvános szereplésre 1943 júniusában került sor a Hősök napja keretében tartott sportünnepélyen, ahol táncbemutatóval és tornagyakorlatokkal színesítették a programot. Mohácson is rendeztek a leventelányok közreműködésével kívánsághangversenyeket. Fogadalomtételi ünnepségüket 1943. június 14-én tartották. 1943 augusztusában részt vettek a vízi sportokat gyakorló leventék tábortüzén, valamint társas kirándulás keretében megkoszorúzták a kisköszegi Hősök emlékművét és az országzászlót. 1943 novemberében a Levente Otthonban rendeztek ünnepséget a kormányzó neve napjára emlékezve.⁸²

Ócsárd

Vezetőjük Szilvási Istvánné volt. 1944 őszén 200 pengőt gyűjtöttek a Vöröskereszt részére, a sebesült honvédek javára.⁸³ 1944 novemberében 32 leventealány tett fogadalmat Sike Cecilia helyettes kerületi vezető jelenlétében. Saját készítésű játéktárgyak értékesítésével 77 pengőt szereztek jótékony célra. Szótteseikből kiállítást rendeztek.⁸⁴

Rózsafa

1943 februárjában a rózsafai leventealányok mintegy 100 kg kalács elkészítéséhez elegendő lisztet és töltelékot (dió, mák stb.) gyűjtöttek össze. Az alapanyagokból készült kalácsokat személyesen osztották ki Pécs három hadikórházában.⁸⁵

⁸² Mohácsi Hírlap, 1943. június 6. p. 2. ; június 13. p. 2–3. ; június 20. p. 2. ; augusztus 1. p. 3. ; augusztus 15. p. 3. ; augusztus 29. p. 2. ; november 12. p. 1.

⁸³ D, 1944. október 5. p. 2.

⁸⁴ D, 1944. november 8. p. 3.

⁸⁵ D, 1943. február 18. p. 7.

Sepse

Vezetőjük Devecseri Jánosné, a főjegyző felesége volt. 1944-ben a helyi csapat négy hónapra át heti kétszer gyűlt össze a *Ne dobj el semmit!* kézimunka tanfolyamon, ahol felesleges ruhadarabokból gyártottak gyermekjátékokat. A foglalkozássorozat végén számot adtak megszerzett elméleti tudásukról, az előállított tárgyakat pedig kiállításon mutatták be, ahol saját készítésű süteményeket szolgáltak fel.⁸⁶ Szabadidejükben napközi otthonokban segédkeztek. Műsoros délutánjaikkal szerzett bevételüket a falubeli szegények megsegítésére fordították.⁸⁷ 1944 őszén tartott fogadalomtételükön Kálóczy Ilona is megjelent és beszédével lelkesítette őket a további munkára. Népdalokkal és táncokkal tűzdelt műsorukkal 500 pengőt gyűjtöttek a Vöröskereszt javára.⁸⁸ Szintén még 1944 őszén a fiúkkal együtt kivitelezett gyűjtés több mint 900 pengőt eredményezett a bombakárosultak javára.⁸⁹

*

A pécs-baranyai leányleventék munkájának ezen töredékes bemutatása is rávilágíthat arra a problémára, hogy helytörténetírásunk jelentős adóssággal rendelkezik a nőtörténet kutatása terén. A leendő kutatókat motiválhatja azonban a tény, hogy számos forrásunk kiaknázatlan ebben a témában. Az ilyen apró adalékok összegyűjtése, és történetbe ágyazása is közelebb visz minket ahhoz, hogy egyszer megírhatóvá váljon Pécs város nőtársadalmának története. Az elkészülő munka minden bizonnyal egyaránt számíthat majd a laikus olvasóközönség mellett a művelődés-, nevelés, mentalitás- és várostörténet megismerésével foglalkozó kutatók érdeklődésére.

Felhasznált irodalom

Levéltári, múzeumi források

MNL BaML TFI = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára. A Pécsi Tankerületi Főigazgatóság iktatott iratai.

Leventekönyv 1927 = Leventemozgalom eseménykönyv. JPM Várostörténeti Múzeum, IV. Á/P 1921–1929. doboz

Kálóczy 1944 = Kálóczy Ilona kalendáriuma az 1944. évre JPM Várostörténeti Múzeum Társasélet, egyletek, meghívók III. doboz 34/79.

Korabeli kiadványok, sajtótermékek

Béldy 2002 = Dr. Blasszauer Róbert: Az IHNETOV munkanaplója. Vitéz Béldy Alajos vezérezredes Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1941–1943. Petit Real, Budapest. <http://mek.oszk.hu/04900/04982/html/> (utolsó letöltés: 2013. június 27.)

Beszámoló 1940 = *Beszámoló a Magyar Asszonykongresszusról 1940. március 7–12.* Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, Budapest.

Foglalkoztatási terv 1942 = *Leventeleányok ideiglenes foglalkoztatási terve.* Második rész. Budapest.

⁸⁶ D, 1944. április 2. p. 4.

⁸⁷ LÚ, 1944/11. p. 8.

⁸⁸ D, 1944. szeptember 21. p. 5.

⁸⁹ LÚ, 1944/11. p. 2.

Simonné Jankovich Adél 1937 = Önkéntes munkaszolgálat és a női munkatáborok. Magyar Női Szemle, 1937. június-július, p. 129–139.

Szakirodalmi feldolgozások

Árvai 2013 = Árvai Tünde: Honleányok. Honvédelmi nevelés és munka a leánylevente-mozgalomban. In Századvég 68. (2013) p. 23–40.

Budai 2002 = Budai Jánosné: Az igali iskola története. Kaposvár, 2002.

Dávid 2010a = Dávid Ferenc: Leventemozgalom. In Romváry Ferenc (főszerk.): Pécs Lexikon 1. köt. Pécs : Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010.

Dávid 2010b = Dávid Ferenc: II. világháború. In Romváry Ferenc (főszerk.): Pécs Lexikon. 2. köt. Pécs : Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010.

Gergely–Kiss 1976 = Gergely Ferenc–Kiss György: Horthy leventéi. Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1976.

Kerepeszky 2010 = Kerepeszky Róbert: A leventemozgalom. In Rubicon, 2010. 4–5. sz. p. 109–116.

Pető 2008 = Pető Andrea: The Rhetoric of Weaving and Healing: Women's Work in Inter-war Hungary, a Failed Anti-Democratic Utopia. In Y. Yannitsiotis (szerk.): Rhetorics of work. Pisa : PLUS-Pisa University Press, 2008. p. 63–83.

Varga 1992 = Varga József: A leventemozgalom a katonai előképzés és a nemzetnevelés szolgálatában. In Új Pedagógiai Szemle, 1992. 10. sz. p. 16–26.

Vitári 2013 = Vitári Zsolt: A Hitlerjugend és Délkelet-Európa. Budapest : Gondolat Kiadó, 2013.

A kötet szerzői

Árvai Tünde, PhD hallgató, PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola

Dr. Bene Krisztián PhD, tanszékvezető egyetemi adjunktus, PTE Francia Tanszék

Gyánti István, helytörténeti könyvtáros, Csorba Győző Könyvtár

Dr. Horváth István PhD, tudományos kutató

Dr. Kerekes Imre, helytörténeti könyvtáros, osztályvezető, Csorba Győző Könyvtár

Kiss Zoltán, könyvtáros, Csorba Győző Könyvtár

Mendöl Zsuzsanna, művészettörténész

Pap Dávid Zoltán, helytörténeti könyvtáros, Csorba Győző Könyvtár

Dr. Tengely Adrienn PhD, főiskolai docens, Eszterházy Károly Főiskola, Eger

Nyomdai előkészítés és borító:
Virágmandula Kft.
Felelős vezető a kft. ügyvezetője
www.mandulavirag.hu

Nyomdai munkák:
Vareg Produkció
Felelős vezető: Egyed Márton